

63403

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Ali ÇİÇEK

1928 TARİHİNE KADAR YAZILMIŞ FRANSIZCA-TÜRKÇE,
TÜRKÇE-FRANSIZCA VE ÇOK DİLLİ SÖZLÜKLER ÜZERİNE
BİR DİL ARAŞTIRMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ:
Yard. Doç. Dr. AVNİ GÖZÜTOK

ERZURUM - 1997

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

1928 TARİHİNE KADAR YAZILMIŞ FRANSIZCA-TÜRKÇE
TÜRKÇE-FRANSIZCA VE ÇOK DİLLİ SÖZLÜKLER
ÜZERİNE BİR DİL ARAŞTIRMASI

Danışman: Yard. Doç. Dr. AVNİ GÖZÜTOK

1997 - SAYFA: 146

Jüri : .....

.....

.....

Bu araştırmada 1928 tarihine kadar yazılmış Fransızca-Türkçe, Türkçe-Fransızca ve Türkçe ile ilgili 45 çok dilli sözlük temel kaynak olarak ele alınmış ve bu eserlerin ışığı altında Türk dili çeşitli yönleriyle incelenmiştir.

Öncelikle Türk-Fransız ilişkilerinin tarihsel ve kültürel boyutlarıyla, o dönemde yalnızca İstanbul'da bulunan Fransız okulları tezin giriş bölümünde kısaca incelenmiştir.

Birinci bölümde sözlük-dil ilişkisi hakkında bilgiler verilerek sözlük türlerinden, tez konusu sözlüklerin yapılış tekniklerinden ve temel amaçlarından söz edilmiştir. Elimizdeki sözlüklere göre Türk dilinin genel yapısı, Fransız dilinin Türk dili üzerindeki etkileri, alfabe konusu ve Türkçedeki birtakım ses yapıları ve değişiklikleri de ikinci bölümde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise araştırma konusu sözlüklerin tanıtımı yapılmış ve hemen her sözlükten örnek birkaç kelime alınmıştır. Ayrıca bu bölümde *Kamûs-i Fransevî* üzerinde, kelimelerle ilgili daha geniş bir çalışma yapılmıştır. Bu tez çalışmasında elimizde bulunan sözlüklerin dışında, işlenen konuların kapsamı gereği çeşitli kaynaklara başvurulmuştur. Kaynak sözlüklerin büyük çoğunluğu Atatürk Üniversitesi Kütüphanesinden temin edilmiş ve bu eserler tercüme edilmek yahut sadeleştirilmek suretiyle tezde kullanılmıştır.

Bu araştırmada öncelikli olarak ortaya konulmak istenen Türk dilinin kendi dışındaki dillerle olan ilişkisidir. Bunun için Şemseddin SAMİ'nin *Kamûs-i Fransevî*'sinden seçilen 578 kelime üzerine küçük ölçekte bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma ile Türk dilinin özellikle Fransızcadan aldığı kelimelerin alan profili ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ABSTARCT
THE POSTGRADUATE THESIS

A LINGUAE STUDY ON THE POLYGLOT AND DICTIONARIES FRENCH-TURKISH, TURKISH-FRENCH, WRITTEN UNTIL 1928

Supervisor: Yard. Doç. Dr. AVNİ GÖZÜTOK

1997 - PAGE: 146

Jury : .....
.....
.....

In this study, the forty-five polyglot dictionaries which were related with French-Turkish, Turkish-French and Turkish written until 1928, were examined as the main source and it was made a language study which examined the Turkish language with the some ways on them.

Principally, the French schools were briefly examined in the entrance part of the thesis existing only in Istanbul, in that period with the historical and cultural respects of the Turkish-French relations.

In the first chapter, it was told to the main aims and the technique done of the dictionaries the thesis subject from the dictionary kinds by being given information about the dictionary-language relation. According to our dirctionaries, it was also examined in the second chapter, the general structure of Turkish language, the effects of the French language on the Turkish, the subject of alphabet and some phonem stuctures, their changes in Turkish.

In the third chapter, it was made the presentation of the dictionaries being the research subject and taken a few words from every dictionary nearly. In addition, in this chapter it was made a larger study related with the words on Kamûs-i Fransevî. In this thesis study, it was applied to the different sources in accordance with the content of the made up subjects in the exterior of our dictionaries. The most of the source dictionaries were obtained from the library of Atatürk University and these works were used in the thesis by being simplified or translated.

In this study, it was especially to explain that the relation with the other languages of the Turkish language. Then, it was made a study on the 578 words which were chosen from Kamûs-i Fransevî of Şemsettin Sami. It was worked to explain the field profile of the words came from French especially to Turkish language with this study.

ÖN SÖZ

1928 yılına kadar yazılan Türkçe-Fransızca, Fransızca-Türkçe ve Türkçe ile ilgili çok dilli sözlükler bu araştırma kapsamında incelenmiştir. Elde bulunan bilgi ve belgelerin fazlalığı sebebiyle bazı konulara yüzeysel olarak değinilmiştir. Dolayısıyla mevcut bilgilerin tamamını bu araştırmaya yansıtma mümkün olmamıştır.

19. yüzyılda Batı'da büyük ilerlemeler kaydeden sözlükçülük ve sözlük bilimi bizde ancak bu tarihten sonra ve belli alanlarda kendini gösterebilmiş, Türkçe ile ilgili birçok sözlük hazırlanmıştır. Bu araştırmada mevcut sözlüklerden bazılarının çeşitli yönleriyle tanıtımı yapılmıştır.

Bu çalışma için öncelikle Atatürk Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan konumuzla ilgili eserler taranmıştır. Bu eserlerin ön sözleri, açıklamalar ve kısaltmalar bölümleri ele alınmış, bunlar ayrıca dipnotlarda gösterilmemiştir. Bunlardan Fransızca yazılanlar tercüme edilirken, Osmanlıca yazılanlar ise sadeleştirilmiştir. Eserlerin yaklaşık otuz kadarından çeşitli kelimeler almak suretiyle karşılıkları verilmiştir. Bu karşılıklar ve yazımlar, Tahsin SARAÇ'ın *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlükü* (Ankara, 1995), *Petit Larousse* (Paris, 1960), *Türkçe Sözlük* (TTK., Ankara, 1988) ve Ferit DEVELLİOĞLU'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgatı* (Ankara, 1995) esas alınarak karşılanmış ve yazılmıştır. Bunların dışında Kaynaklarda ismi belirtilen çeşitli kaynak eserlere de başvurulmuştur.

Sözlükçülük ve sözlük bilim ile ilgili bilgiler temelde elimizde bulunan sözlüklerden sağlanmıştır. Bazen de bu sahada önemli görülen eserlere başvurulmuştur. Bu bilgiler teze aktarılırken belli bir düzen izlenmiştir. Önce olayın tarihsel boyutu, daha sonra sözlük türleri ve yapıları üzerinde durulmuştur. Ayrıca bilindiği üzere, çok dilli sözlüklerin hazırlanmasında temel zorluk diller arası seslerin ve alfabelerin farklılığıdır. Elimizdeki sözlüklerin birçoğunda bu husus dile getirilmektedir. Fakat bununla beraber birtakım çözüm yolları da ortaya konmuştur. Bu sayede Türkçeyi öğrenmek isteyen yabancılar daha elverişli imkânlar elde etmişlerdir.

Bu araştırmanın hazırlanmasında sürekli desteğini gördüğüm tez yöneticisi hocam Yard. Doç. Dr. Avni GÖZÜTOK'a, araştırma konusunun belirlenmesinde ve diğer safhalarda yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ'a, bu çalışmalarım sırasında büyük desteklerini gördüğüm Erzincan Eğitim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Muharrem GÜLERYÜZ'e ve tezin yazım ve dizaynında katkılarını esirgemeyen Ar. Gör. Durmuş Ali BAL'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
BU ARAŞTIRMA KAPSAMINDAKİ SÖZLÜKLERİN YAZILDIĞI DÖNEMDE TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ	1
1.1 1928'e kadar Türk-Fransız İlişkilerinin Siyasî, Sosyal ve Ekonomik Boyutları.....	1
1.2. İncelediğimiz Sözlüklerin Hazırlandığı Dönemde Türk-Fransız İlişkilerinin Kültürel Yönü.....	5
1.2.1. Eğitim ve Kültür Alanında Türk-Fransız İlişkileri.....	6
1.2.2. Tanzimat ve İslahât Fermanları Dönemlerinde (1839-1856-1877).....	8
Eğitim ve Kültür Alanlarında Türk- Fransız İlişkileri.....	8
1.2.3. Abdulhamit Döneminde Eğitim ve Kültür Alanında Fransa'nın ve Fransız Kültürünün Tesirleri	9
1.2.4. Fransız Okulları:.....	11
BİRİNCİ BÖLÜM	16
1. İNCELENEN ESERLERDE SÖZLÜK KAVRAMI VE SÖZLÜK.....	16
YAPIMINDA DİKKAT EDİLEN ESASLAR.....	16
1.1. Sözlük Kavramı ve Sözlük-Dil İlişkisi	16
1.2. Sözlük Biliminin Tarihçesi:.....	19
1.3. Sözlük Türleri:.....	21
1.4. Tez Konusu Sözlüklerin Yapılış Özellikleri	25
1.4.1 Genel Sözlükler	25
1.4.2. Alan Sözlükleri:.....	29
1.4.3. İncelenen Sözlüklerin Genel Amaçları.....	32
1.4.3.1. Elimizdeki Genel Sözlüklerin Amaçları.....	32
1.4.3.2. Alan Sözlüklerinin Amaçları.....	34
İKİNCİ BÖLÜM	37
ELİMİZDEKİ SÖZLÜKLERE GÖRE TÜRK DİLİNE GENEL BİR BAKIŞ	37
2.1. Türk Dilinin Genel Yapı Bilgisi.....	37
2.2. Fransız Dilinin Türk Dili Üzerindeki Etkileri ve Alfabe Konusu:.....	42
2.3. Türkçe Seslerin Yapısına Genel Bir Bakış ve İmlâ Konusu:	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	50
SÖZLÜKLERİN İNCELENMESİ	50
3.32.1. Kamûs-i Fransevî'nin Dil Yapısı Üzerine Kısa Bir İnceleme	92
SONUÇ.....	118
KAYNAKLAR.....	119
YAZAR DİZİNİ	122
ESER DİZİNİ	125
ÖZ GEÇMİŞ.....	129
EKLER	130

KISALTMALAR

Dic.: dictionnaire

Fr.: Français

Tr.: Türk

Mec.: mecazi

Osm.: Osmanlı

S.T.T.: Standart Türkiye Türkçesi

Kamûs-i Fransevî: Őemeddin Sami, Dictionnaire Français-Turc

GİRİŞ

BU ARAŞTIRMA KAPSAMINDAKİ SÖZLÜKLERİN YAZILDIĞI DÖNEMDE TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ

Temelde, başlangıçtan 1928 yılına kadar yazılan Türkçe-Fransızca, Fransızca-Türkçe ve Türkçe ile ilgili çok dilli diğer sözlükleri konu edinen bu araştırma için, öncelikle yukarıda belirtilen tarihe kadar olan Türk-Fransız ilişkilerini çok kısa olarak ele almak gerekir. Bu başlık altında, incelememize konu olan sözlüklerin yazılış gerekçesini oluşturan bir çok neden vardır; Türk-Fransız ilişkilerinin sosyal, siyasî ve ekonomik boyutları, kültürel boyutları ve Osmanlı Devletinin sınırları içerisinde bulunan ve Fransızca öğretim yapan devlet ve azınlık okulları. Bu giriş kısmında kullanılan kaynaklar genelde elimizdeki araştırma konusu sözlüklerdir. Bunlara ek olarak tarih ve eğitimle ilgili birtakım kaynaklara da başvurulmuştur. Amacımız olayların tarihsel yönünü açıklamak değildir. Bu tamamen konumuzun dışındadır. Çünkü bu bir dil araştırmasıdır.

1.1. 1928'e kadar Türk-Fransız İlişkilerinin Siyasî, Sosyal ve Ekonomik Boyutları

Bu inceleme kapsamındaki sözlüklerin en önemli hazırlanmış gerekçelerinden biri; Türk-Fransız ilişkilerinin siyasî, sosyal ve ekonomik problemlerinin çözümüne katkıda bulunmaktır. Bu anlayışı elimizdeki sözlüklerin hemen hepsinde görmekteyiz. Örneğin J. D. KIEFFER ve T. X. BIANCHI tarafından hazırlanan sözlüğün kapak kısmında şu ifadeler bulunmaktadır: “Bu sözlük, Doğu’da görev yapacak diplomatlar ve elçiler ile tüccarlar, gemiciler ve diğer gezginlerin de işine yarayacaktır”¹. Sözlüklerin hazırlanmasında bu ifadeler temel gerekçe olarak kabul edilmiştir.

Öncelikle Osmanlıların Batılılar ile olan ekonomik ilişkilerine çok kısa olarak bakacak olursak şu temel kriterlerle karşılaşırız: Tabiatı gereği Osmanlıların da Batılılarla olan ilişkileri özde karşılıklı çıkarlara dayanıyordu. Dünyada uluslar arası bu temel ilişki realitesi, her zaman diğer tüm ilişkileri belirleyen ana ölçü olmuştur. Siyasî, sosyal,

¹ J. D. Kieffer ve T. X. Bianchi, *Elsine-i Türkiyye ve Franseviyyenin Lûgati, Tome I. (Dic. Turc-Français)*, Imp. du Comité, Paris, 1835.

kültürel,ekonomik ve benzeri diğer tüm ilişkiler bir yerde bu karşılıklı menfaat ilişkisine bağlıdır. Osmanlı-Batı ilişkilerini de bu bağlamda ele almak, diğer ilişkilerin incelenip ortaya konmasında çok daha yararlı ve isabetli olacaktır.

Tarihsel verilere bakıldığında Osmanlı Devletinin Avrupa'nın XVIII ve XIX yüzyıllardan itibaren tanıdığı ve ortaya koyduğu teknik gelişmeyi, pek çok sahada, çok geriden takip etmekte olduğunu, kendi el sanatları ile yetindiğini, bir bakıma kendisi dışındaki gelişmelere kapalı kaldığını, Avrupa'nın Osmanlı iç pazarlarına sunduğu teknolojik ürünlerine karşı, klasik yöntemlerle ortaya koyduğu ürünleri ile rekabet etmeye çalıştığını görmekteyiz. Bu durumda Osmanlıların sanayi pazarları Avrupa endüstrilerinin bir açık pazarı haline dönüşüyordu. Dolayısıyla, Batının tüm fabrikasyon ürünleri Osmanlı iç pazarını işgal ediyordu. Fakat Avrupa sanayi ürünlerinin bu pazar faaliyetlerine karşı koyabilen bir kısım küçük, fakat aktivitesi büyük, yerli sanayi kuruluşları da mevcuttu. Bu sanayi kuruluşlarının en önemlileri halıcılık, ipek, çini ve fayans endüstrisiydi. Bunlar Türkiye Cumhuriyetine de intikal etmiştir.

XVIII ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı kumaş, ipek, döşeme, halı ile gümüş, bakır, demir vs el işleme sanayileri iç pazar ihtiyacını tamamen karşıladıktan sonra dış pazarlara yöneldiler. Bu konuda yalnız şu örnekle yetinelim:XIX. yüzyılda Avrupa dokuma sanayisi çok büyük miktarda üretimi olan Osmanlı dokuma sanayisi ile yarışmaktan hayli uzak bir noktada bulunuyordu².

Doğu'yu ve Doğu dillerini daha iyi tanıyan bu sözlük yazarları, Avrupa'nın Doğu ile ilgilenmesini arzulamaktadırlar. Onlara göre uzun zamandan beri Batı'nın gündeminde bir Doğu meselesi vardır. Batı'nın menfaatleri bu mesele içerisinde yoğunlaşmaktadır. Osmanlı Devletinin bünyesinde yapılan reformların sonuçları yavaş yavaş görülmeye başlanmıştır. Bunlara ilâve olarak MALLOUF şunları yazmaktadır: “Doğu'daki ticarî ilişkilerimiz, denizcilik faaliyetlerimiz, Batılıların endüstri ve maddî imkanları ile yapılabilecek demiryolu inşaatının tasarımı gibi hususlar Avrupa'nın dikkatlerini Türkiye üzerine çekiyordu. Türkiye bizim medeniyetimizi, bilgilerimizi ve sanatımızı tanımak ve özümsemek için sürekli olarak bize yaklaşmaktadır. Bizim de onların geleceklerini, kaynaklarını, durumlarını ve imkânların iyi hesap etmemiz gerekir”³.

² Süleyman Barda, *Le Commerce Turco-Suisse Dans la Période d'Entre les Deux Guerres*, Librairie Payot Lausanne, Lausanne, ss.130-131 (özet olarak tercüme edilmiştir).

³ Nasif Mallouf, *Dictionnaire Français-Turc*, Maison Neuve Mat. Paris, 1856.

Her ne kadar, Osmanlı-Avrupa ilişkilerinden soyutlanmasa da, Osmanlı-Fransız ilişkileri tarihte özel bir yer tutmaktadır. Osmanlı-Fransız ilişkileri I. François'ın Şarlken'e esir düşmesi ve dönemin Osmanlı yönetiminden yardım istemesi ile başlar. Osmanlı padişahı Kanunî'nin, bu yardım isteğine cevabı olumlu olmuş, arkasından da Fransızlara, bazı kriterler esas tutularak, yardım edilmiştir. Fransızlar, çeşitli olaylar ve sebepler sonucu, çoğu kez iki yüzlü davranmışlardır. Çünkü I. François, Katolik âleminin tepkisinden çekiniyor, münasebetlerini gizlice sürdürmeyi yeğliyordu. Buna mukabil, Kanunî kendi döneminde Fransızlara karşı, kendi devlet ve milletin menfaati gereği iyi davranmıştır. Bu iyi davranışının sonucu olarak Fransızlara meşhur kapitülasyonları⁴ vermiştir. Bu kapitülasyonlar (ahid-nâme) Osmanlıların zayıfladığı dönemlerde aleyhte işlemiştir. Ayrıca Fransızlar, bu yardımları kendi milletinden ve diğer Avrupa uluslarından da gizlemişler veya inkâr ve teville çalışmalarındır⁵.

Kapitülasyonlarla Osmanlı İmparatorluğu içerisinde çok yönlü ilişkilere girişen ve büyük menfaatler elde eden Fransa, ülkenin en güzel ve en önemli yerlerinde ayrıcalıklı bir toplum olarak yaşıyordu. Bu durum onlara çok geniş imkânlar sağlıyordu. Osmanlı hükümeti de onların menfaatlarını koruyordu. Fransızların başta İstanbul olmak üzere, İzmir, Girit, Kıbrıs, Bağdat, Halep, Şam vb. bir çok yerde konsoloslukları vardı⁶.

Osmanlı Devleti ile çok çeşitli ve yoğun bir biçimde ticarî ilişkilere giren Fransızlar, bu menfaatlarını sürekli kılmak için çok dikkatle hareket ediyorlardı. Bu konuda N. MALLOUF şunları yazmaktadır: "Türkiye'nin yeri Avrupa için çok önemlidir. Bu önem, bizi politik, ticarî ve dil yönünden Türkçeyi öğrenmeye mecbur kılmaktadır. Ancak bu sayede Fransız Ticaret Odalarının Anadolu ve Suriye'deki ticarî ilişkilerini yeniden gözden geçirme imkânı elde edilmiş olur"⁷. Benzer ifadeler elimizdeki diğer sözlüklerde de rastlamaktayız.

Bu dönemde Türk-Fransız ticaret hacmi çok büyük boyutlara ulaşıyordu. 1783 yılında Türkiye ticaretinin % 55'ini Fransa ile yapıyordu. Görüldüğü gibi Fransa için Türkiye çok önemli idi. Fransa bu çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla bazı önlemleri daha 1669 yılından itibaren, önemli bir devlet adamı olan Colbert'in girişim-

⁴ Kapitülasyon (Fr. Capitulation) kelimesi *Petit Larousse*'da: "Bir yerin, bir silahlı gücün veya bir ülkenin silahlı kuvvetlerinin teslim antlaşması yahut Müslüman ülkelerde bulunan Hıristiyan uyrukluların haklarını düzenleyen antlaşma" diye tanımlanmaktadır.

⁵ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayinevi, İstanbul, c.10, s. 369-371.

⁶ İsmail Sosyal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri*, Ankara, 1964, s. 36.

⁷ N. Mallouf, *Dictionnaire Français-Turc*, Maison Neuve Mat., Paris, 1856.

leri ile almaya başladı. Nitekim Colbert İstanbul ve diğer önemli Osmanlı şehirlerindeki konsolosluklarda görevlendirilecek resmî tercümanları yetiştirmek üzere, Paris'te **Ecole des Langues pour Les Jeunes** (Gençler için Dil Okulu) isimli bir okul açtırmıştı. Kısa bir zaman sonra benzer bir okulu İstanbul'da da kurdu muşt u. Bu okul, 1795'te daha da geliştirilerek **Ecole des Langues Orientales** (Doğu Dilleri Okulu) adını almıştır⁸. Türk dili ile ilgili bir çok eser yazan N. MALLOUF da bu okulun profesörlerinden biridir⁹.

Fransız ihtilâline kadar Osmanlı-Fransız ilişkilerinde zaman zaman bazı problemler görülmesine rağmen, bu ilişkiler siyasî ve ekonomik alanda gittikçe gelişerek, bir dostluk çerçevesi içerisinde cereyan etmiştir. Uzun süren bu dönemlerde Osmanlılar, Fransız dostluğuna daima önem vermişler, ona sadık kalmışlardır. Her zaman aynı tavır içinde olmayan Fransa'nın, Rusya'ya karşı menfaatleri gereği, bazen karşı politika izlemesi, Osmanlıların Fransızlara hemen her alanda öncelik vermelerine sebep olmuştur. Fakat bu dostluk çeşitli nedenlerle kesintilere de uğramıştır. Kesintilere vesile olan taraf, büyük çoğunlukla Fransa olmuştur.

İhtilâlden sonra kendini toparlayan Fransa, Orta-Doğu'ya hâkim olmanın yollarını aramaya başladı. Fransa bu siyasetinde çok çeşitli amaçlar güdüyordu. Bu düşüncelerle Napolyon Bonaparte 1798 yılında Mısır'ı işgal etti. Fakat Osmanlı Devletinin daha sonra yaptığı mücadeleler sonucu Fransızlar Mısır'dan çıkarıldılar. Bozulan ilişkiler M. Ali Paşanın Mısır valisi olmasıyla yeniden düzeldi¹⁰.

Batılı devletlere verilen kapitülasyonlar 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletini oldukça güç durumlarda bırakmış, ticarî imtiyazların yanı sıra bir takım siyasî hakların da Batılılara verilmesine neden olmuştur. Osmanlı Devletine bazı konularda -Kırım savaşı gibi- yardım eden Batılılar bunun karşılığında pek çok menfaat sağlamışlardır. Örneğin, yabancılara daha fazla hak veren bazı ıslahâtlar bu vesileyle yapılmıştır¹¹.

Paris antlaşmasından sonra, Fransa, Avrupa'da siyasî ve moral bir hegemonya kurmak hülyasına kapılmıştı. Bu düşüncelerle milliyet fikrini ön plâna çıkarmak ve millî devletlerin kurulmasını teşvik etmek istiyordu. Fransa'nın bu idealleri Osmanlı Devle-

⁸ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ Yayinevi, İstanbul, c:11, ss. 212-213.

⁹ N. Mallouf, *Dictionnaire Français-Turc*, Maison Neuve Mat. Paris, 1856.

¹⁰ *Age.*, c. 11, s. 405.

¹¹ *Age.*, c. 11, ss. 461-481.

tinde ciddi sıkıntılar meydana getirdi. Bu konuda Rusya ile zaman zaman menfaat ilişkilerine giren Fransa, Osmanlı Devleti aleyhine olacak olaylara zemin hazırlıyordu¹².

Siyasî, ekonomik ve sosyal alandaki Türk-Fransız ilişkileri, tarihin bilinen seyri içerisinde devam ederek günümüze kadar gelmiştir. Tezin konusu gereği bu ilişkilere kısaca temas edilmiş olup, ayrıntılarına girilmemiştir. Bu ilişkilere ortaya çıkan temel görüş; her vesileyle güdülen ve takip edilen karşılıklı çıkar ilişkileridir. Bizim, biraz da ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız husus, Türk-Fransız ilişkilerinin kültürel yönüdür. Çünkü bu sayede, konumuza materyal olabilecek pek çok kültür çalışması, çeşitli sözlüklerin hazırlanması, Türk-Fransız dilleri arasındaki etkileşimler ve alfabe konusu ele alınacaktır.

1. 2. İncelediğimiz Sözlüklerin Hazırlandığı Dönemde Türk-Fransız İlişkilerinin Kültürel Yönü

1. 2. 1. Eğitim ve Kültür Alanında Türk-Fransız İlişkileri

Gerileme dönemiyle beraber, Osmanlı Devleti bir dizi yenilgilere uğramış, bu yenilgilere gerekçe olarak da askerî alandaki geri teknolojisini ileri sürmüştür. Bu sebeple, Avrupa tarzı okullaşmayı öncelikle bu alanda denemiştir. Elimizdeki sözlüklerin ilkleri, Kamûs-i Askerî'ler olarak hazırlanmışlardır. Bu alandaki ilk eğitim kurumu olarak 1734'te "Hendesehâne"yi görüyoruz. 1773'de bir Askerî deniz okulu (Mühendishâne-i Bahr-i Hümayûn) açılmıştır. Müteakip dönemlerde bu okullarda çeşitli yenileştirme hareketleri yapılmıştır.

Böylece askerî eğitimle başlayan bu yenileşme hareketlerini ve Askerî Deniz Okulu'nun açılışını eğitimde yeni bir dönemin başlangıcı olarak saymak uygun olur. Bu okulların açılmasıyla buralarda yabancı öğretmenlere de görev verilmiş, batı dillerinden Fransızca ve İngilizce ilk kez programlara girmiştir. II. Mahmut döneminde ise ilk defa Batı'ya öğrenci gönderilmiştir.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Osmanlı Devletinin moral ve politik yapısı tamamen değişti. Sultan Mahmut'un azimli ve cesaretli çalışmaları sonucu, bu değişiklikler ve gelişmeler yalnızca ekonomi ve yönetimle sınırlı olmayıp, milletin yapısını da kökten etkileyecek yönde cereyan etti. Bu hususta Volney şunları yazmaktadır: "Yaklaşık 40 yıldan beri bizim kitaplarımız Doğu'ya aktarılmakta ve tercüme edilmek-

¹² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, T.T.K. Ankara, c. VI, 1988 s. 19.

tedir. Böylelikle Doğu'da her şey yeniden değişecektir. Bunların başında kanunlar, gelenekler ve yönetimler bulunmaktadır". Bu tarihlerden sonra, başta İstanbul olmak üzere Mısır, Suriye ve diğer birtakım Osmanlı şehirlerinde Türkçe, Modern Rumca, Fransızca ve Arapça gazeteler yayımlanmaya başladı. Bunların dışında gerek Osmanlı yönetimi ve gerek Mısır Paşası tarafından Müslüman gençler, özellikle Fransız okullarında endüstri, sanat ve bilim öğrenmek üzere Avrupa'ya gönderildiler. Bu sayede Fransız dili bu memleketlerde çok etkili olmaya başladı"¹³.

1773'de açılan Mühendishâne-i Bahr-i Humayûnda ulemadan bazı kişiler ve Fransız öğretmenler ders vermişlerdir. Okulun programı günümüzdeki ilk ve kısmen orta öğretim düzeyinde idi. Çocuklara önce okuma yazma, Arapça, Farsça, Fransızca öğretilir, sonra matematik ve denizcilik bilgileri verildi. Öğrenim süresi üç yıldır. 1842'lerden itibaren Fransızca seçimlik, İngilizce zorunlu hale getirildi.

1793'de III. Selim devrinde açılan Mühendishâne-i Berri Humayûnda öğretim süresi dört yıldır. Bu okulun 1. ve 2. sınıflarında Fransızca öğretiliyordu. Böylesine önemli bir okulun açılması ve dönemin sayılı hocalarının orada toplanması, Avrupa'nın ilgisini çekmiş ve her devletten pek çok kitap hediye edilmiştir. Hatta, Padişahın yakınlığını kazanmak için Napolyon hepsinden daha çok hediye göndermiştir.

Tıp ve cerrahlık öğretimi yapan, Müslümanlardan tabip ve cerrah yetiştirmeyi amaçlayan bir başka okul II. Mahmut tarafından 1827'de açılmıştır. Tıphâne-i Amire ve Cerrahhâne-i Mamûre adı verilen bu okulun öğrenim süresi 4 yıldır. Bu okulda Arapça, Türkçe, Fransızca, gramer dersleri ve sağlık bilimleri okutuluyordu. Mekteb-i Tıbbiye'de öğretim Fransızca, Cerrahhâne'de Türkçe olarak yapılıyordu. II. Mahmut, tıp öğretiminin son zamanlarda Avrupa'da geliştiğini, şimdilik Fransızca olarak öğretimin kaçınılmaz olduğunu, fakat tıp öğretiminin Türkçe yapılması hususunda bundan böyle çaba harcanması gerektiğini ifade etmiştir. Okulda, Fransa'dan ve diğer Avrupa ülkelerinden getirtilen hocalar ders veriyorlardı¹⁴.

Görüldüğü üzere gerek askerî alanda, gerekse diğer alanlarda başta Fransızca olmak üzere yabancı dile çok büyük önem veriliyordu. Bu düşünceyle, özellikle askerî alanda pek çok Türkçe-Fransızca, Fransızca-Türkçe sözlük yapılmıştır. Çünkü tüm askerî okullarda genel olarak Fransızca dersi zorunlu idi. Bu zorunluluktan amaç, askerî

¹³ J. D. Kieffer ve T. X. Bianchi, *Dictionnaire Turc-Français*, Imp. du Comite, Paris, Tome I, 1835.

¹⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Kült. Yay., İstanbul, 1994 ss. 124-132.

personelin Fransızca bilmesini sağlamaktı. Bir asker için, o günün şartlarında, bir dünya dili olan Fransızca'yı bilmek ve o dilde yazılan eser ve yayınları takip etmek esastı¹⁵.

Yabancı dil öğretimini ve buna bağlı olarak Batı kültürünü daha iyi anlamak için 1834'de Harbiye okulu açılmış, özellikle bu okulda okuyan öğrenciler Viyana, Paris ve Londra'ya tahsile gönderilmiş ve bu başkentlerden öğretmenler getirilmiştir. 1847'lerden sonra okulun müfredatı yeni baştan düzeltilmiş ve yabancı dil olarak Fransızca öğretilmiştir. Mekteb-i Harbiye, zamanla ileri bir öğretim kurumu haline gelmiş ve bu okuldan mezun olan subayların sivil okullarda müspet bilim derslerini okuttukları sıkça görülür olmuştur. Böylece Mekteb-i Harbiye, sadece subay yetiştiren bir kurum olarak değil, aynı zamanda öğretmen yetiştiren bir kurum olarak da eğitim tarihimizde önemli bir yer tutmuştur¹⁶.

Osmanlı aydınlarının yabancı dile olan bu eğilimleri yüzünden yabancı dillerden Türkçeye pek çok tercüme yapılmıştır. Bunların ilki genel ve alan sözlükleri şeklinde olmuş, ardından çeşitli eserler tercüme edilmiştir. Örneğin, Köse İbrahim Efendi Fransız astronomlardan Noel DURET'in **Ephemerides Motuum Celestium Richelieuse ex Lanshergi Tabulis** (Paris-1651) adlı Latince eserini ilâve düzeltmelerle **Secencel el-Eflak fi gayet el-İdrak** adı altında önce Arapçaya, sonrada Türkçeye tercüme etmiştir¹⁷.

Tanzimat öncesi dönemde en önemli çağdaş eğitim kurumları Tıbbiye ve Harbiye mektepleri olmuştur. 1827'de ordunun tabib ve cerrah ihtiyacını karşılamak amacıyla Hekimbaşı Behçet Efendinin önderliğinde Tophâne-i Amire adında bir tıp mektebi açılması yoluyla ilk teşebbüsler başlamıştır. Bunu aynı yıl Şehzadebaşı'nda açılan Cerrahhâne takip etmiştir. 1831-1832 tarihinde Cerrahhâne mektebinin yeri değiştirilmiş ve yeniden düzenlenmiştir. Batılı pek çok uzmanın yanında Fransız cerrah Sat de Gallière de bu mektepte muallim ve müdür olarak vazife almıştır.

Mekteb-i Tıbbiye'nin tarihinde araştırılması gereken hususlardan birisi de, Fransızca eğitimin yapıldığı bu dönemdir. Bu dönemde hangi eserin okutulduğu geniş olarak tetkik edilmemekle beraber, Dr. Bernard'ın İstanbul'da basılan iki Fransızca eserinin ilk kez incelenerek okutulduğu kanaati yaygındır. Bunlar: **Eléments de Botanique**

¹⁵ Hüseyin Hüsnü, **Kamûs-i Askerî**, Matbaa-i Sariyan, İstanbul, 1312.

¹⁶ Yahya, Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Kült Yay., İstanbul, 1994, s. 193.

¹⁷, Ekmelettin İhsanoğlu, **150. Yılında Tanzimat**, T T K., Ankara, 1992, s. 339.

à l'usage des élèves à l'Ecole de Médecine Impériale de Galata Sérail ile Précis de Percussion et d'Auscultion à l'usage de ses leçons adlı eserleridir.

Fransız eğitiminin en bariz tesirlerinden birisi, yeni yetişen neslin kendi kültür çevresi ile bağlantı kurması yerine, kendini başka kültüre ait hissetmesi ve topluma yabancılaşmasıdır. Bu döneme rastlayan *Pozitivist* anlayışın Osmanlı aydınları üzerindeki geniş tesiri de bu yolla başlamıştır. Doğu'dan Batı'ya yönelik öncelikle mühendis-hânelerin ders programlarında görüldüğü halde, buralarda eğitim dilinin Türkçe olması, milli kültür açısından daha tutarlı bir neslin yetişmesine vesile olmuştur¹⁸.

1.2.2. Tanzimat ve Islahât Fermanları Dönemlerinde (1839-1856-1877)

Eğitim ve Kültür Alanlarında Türk- Fransız İlişkileri

Osmanlılardaki batılılaşma hareketlerinin Tanzimat'la beraber yeni bir boyut kazandığını, bu dönemde alınan kararlarda görmek mümkündür. Tanzimat'ın öncüleri Avrupa'da tahsil görmüş ve Avrupa kültürlerinden önemli ölçüde etkilenmiş kişilerdi.

Tanzimat'ın ilânıyla birlikte, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler askerî konuların yanında sivil konularda da öğrenim görmeye başlamışlardır. Ayrıca Tanzimat'ın ilânına kadar gayri müslim öğrenci gönderilmemiş iken Tanzimat'ın ilânıyla beraber, Avrupa'ya gönderilen ilk öğrenci grubunun çoğunluğunun gayri müslim olması dikkat çekicidir. 1856 yılının sonuna kadar sadece Fransa'ya toplam 50 öğrenci gönderilmiştir. 1856 yılında Osmanlı Devleti tarafından Paris'te Mekteb-i Osmanî adıyla lise seviyesinde bir okul açılmıştır.

Avrupa'dan dönen bu talebelerin devletin hangi vazife ve kademelerine getirildikleri incelenecek olursa, batılılaşma hareketlerinde bu öğrencilerin ne denli etkili oldukları ortaya çıkar. Bu öğrenciler, başta sadrazamlık olmak üzere, değişik bakanlıklar, büyük elçilik, ordunun her kademesinde komutanlık, valilik, çeşitli devlet şûralarında azalık, Mühendishâne, Tıbbiye, Harbiye ve diğer mekteplerde hocalık, doktorluk, maden mühendisliği, mütercimlik vs. görevlerine getirilmişlerdir. Ayrıca bunlar arasında ressam, şair, yazar ve edebiyatla uğraşan birçok sanatçı da bulunmaktadır¹⁹.

¹⁸ İhsanoğlu, Age., ss. 373-374.

¹⁹ İhsanoğlu, Age., s. 375.

Tanzimat'la beraber Fransız eğitim ve kültür yapısı, kendini her geçen gün biraz daha hissettirmeye başlamıştır. 1869 yılı başlarında yürürlüğe giren Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesinin esası, Dadyan Artin Efendinin, Fransa'da eğitim sahasında yapılmış olan ıslah çalışmaları Sadullah Paşaya aktarması ve Paşanın da uygun olanı seçmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi bu şekilde, Fransız eğitim sisteminden yararlanılarak hazırlanmıştır²⁰.

Ayrıca Batılılara göre Osmanlı Devleti İslahât Fermanıyla yapmayı vaat ettiği reformları gerçekleştirilememiş veya bu hususta gevşek davranmıştır. Avrupalılar bu düşünceden hareketle, Osmanlı Devletinin kendi haline bırakılmaması gerektiğini, aksi takdirde doğacak boşluğun anarşi ve kargaşaya neden olacağı görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu gerekçeye dayanan Avrupa Devletleri, Osmanlı Devletine ayrı ayrı reform projeleri verdiler. Osmanlı Devleti zorunlu bir seçimle karşı karşıya kalınca, Fransız tezini kabul etti. Bu durum karşısında Maarif Nezaretinin, Osmanlı eğitimini Fransız eğitim sistemine göre teşkilatlandırması gündeme geldi. Bunun ilk ürünü de, 1868'de açılan Galatasaray Sultanîsi olmuştur²¹.

Said Paşanın açıklamasına göre, Galatasaray Sultanîsi aslında lise ve yüksek okul arasında *Osmanlılık* siyasetine uygun biçimde, dinlerarası bir kurum olarak düşünülmüştür. Model olarak, Fransız liselerine benzeyen bu okulda öğrenim süresi esas olarak 5 yıldır. Bunun dışında, bilgi seviyesi düşük öğrenciler için 3 yıllık hazırlık sınıfları açılmıştır. Okulun ilk müdürü Fransız hükümetinin gönderdiği M. de Salve'dir. Diğer idarecilerin ve öğretmenlerin de çoğu Fransız idi. Öğretim dili de Fransızca idi²².

1. 2. 3. Abdulhamit Döneminde Eğitim ve Kültür Alanında Fransa'nın ve Fransız Kültürünün Tesirleri

II. Abdulhamit devri, eğitim alanında önemli yatırımların ve reformların yapıldığı, okullaşmanın İmparatorluğun pek çok yerine yayıldığı bir dönemdir. Diğer taraftan gayri müslim ve ecnebi okulların zararlı faaliyetlerine engel olma ve bunları devamlı denetleme isteği, siyasî ve kültürel yönden oldukça olumlu bir girişimdir. Çünkü bu

²⁰ İhsanoğlu, *Age.*, ss. 371-372.

²¹ Bayram, Kodaman, *Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi*, T T K., Ankara, 1991, ss. 20-22.

²² Kodaman, *Age.* s. 135

tarihe kadar, bu okullar her türlü kontrolden uzak bir vaziyette serbest hareket ediyor ve zararlı birtakım faaliyetlerde bulunuyorlardı.

Elimizde bulunan sözlüklerin büyük bir kısmı II. Abdulhamit döneminde yazılmıştır. Ayrıca sözlüklerin bazısında Abdulhamit'e övgüler vardır. Bu konuda A. TINGHIR şunları yazmaktadır: “Padişah bilimin öğrenilmesine ve eğitim çalışmalarına çok önem vermiştir. Telif ve tercüme işi ile uğraşanlar büyük yardım görmüşlerdir. Bu durum herkeste bir şevk ve heyecan meydana getirmiştir. Aynı konumda olan bizler de bu eseri hazırlamaya koyulduk”²³. Benzer ifadeler elimizde bulunan sözlüklerin bazılarında da vardır.

Aynı şekilde HANDJERI de Rus İmparatoruna sunduğu meşhur sözlüğünün ön sözünde onu çok öven ifadeler yer vermiştir²⁴.

Bilindiği üzere kültürel değişimlerin ve Avrupa ile olan kültürel ilişkilerin en yoğun olduğu dönem 1800'lerden sonra başlar. İleride bu tez konusu sözlüklerin incelenmesinde de görüleceği üzere, en fazla sözlük bu tarihten başlayarak 1928 tarihine kadar yazılmıştır. Dolayısıyla eğitim sistemi yeni bir yapılanma ile iç içe olmuştur. Bu durum karşısında yeni düzenlemeler ve çalışmaların yapılması zorunlu hale gelmiştir. Bu cümleden olmak üzere, bu dönemler arasında ve özellikle II. Abdulhamit devrinde Maarif Nezareti Merkez Teşkilâtının yeniden düzenlenmesi, geliştirilmesi ve son şeklinin verilmesi istikametinde yapılan çalışmalarda realist bir yol takip edilmiş olduğunu görüyoruz. Maarif teşkilâtı geliştirilirken ayrıca Avrupa'daki benzerleri de gözden uzak tutulmamıştır. Çünkü Fransız, Alman ve İngiliz eğitim-öğretim teşkilâtını bilen Türk ve gayri müslim eğitimcilere de bu kuruluş ve kadrolarda yer verilmiştir. Özellikle Fransız maarif teşkilâtı bu çalışmalarda model alınmıştır²⁵.

1879'larda Said Paşa, sadrazamlığı döneminde rüştiyelerle ilgilenmiş ve buralara Fransızca dersini koydurmuştur. Fransızca dersinin konulmasından beklenen amaç ise, rüştiye öğrencilerinin bu yolla ticarete, sanata ve hatta devlet memuriyetine ait çağdaş bilgileri kolayca öğrenmelerini sağlamaktır. Aynı yıl, İstanbul rüştiyelerinin bazılarına, taşra da ise İzmir, Selanik, Beyrut, Şam, Edirne, Trabzon ve Manastır rüştiyelerine Fransızca okutmak üzere 14 öğretmen 500 kuruş maaşla tayin edilmiştir. Fransızca öğ-

²³ A.Tinghir et K.Sinapien, *Dictionnaire Français-Turc (des Termes)*, Bağdatlıyan Mat., İstanbul, 1891.

²⁴ Alexandre Handjéri, *Dictionnaire Français-Arabe-Persan et Turc*, Imp. Imperiale, Moskova, 1840.

²⁵ Kodaman, *Age.*, ss., 36-37.

retmenlerinin deniz kenarında olan ticaret merkezlerine tayin edilmesi, hükümetin bu konuda iyi niyetini göstermesi açısından önemlidir. Bilindiği gibi adı geçen şehirlerde ticaret, azınlıklarının ve ecnebilerin elinde bulunmaktaydı. Azınlıklar yabancı dil bildiklerinden Avrupalı tüccarlarla kolayca temasa geçebilmekteydiler. Halbuki Türkler aynı imkâna sahip olmadıklarından memleketin ihracat ve ithalatında söz sahibi değillerdi. İşte hükümet rüştiyelere Fransızca dersi koydurmak suretiyle kısmen de olsa bu eksikliği gidermek istemiştir. Daha sonra bazı rüştiyelerden Fransızca dersi kaldırılmıştır²⁶.

Bu dönemde idadîlere o kadar önem verilmiştir ki, buraların mimarî tarzı üzerinde bile titizlikle durulmuştur. İdadî binalarının millî bünyeye uygun yapılması arzu edilmiş ise de, planlarını yapacak kabiliyetli mimarların yokluğu ve hâlihazır, Osmanlı mimarîsinin millî olmaktan uzak olduğu mülahazasıyla bundan vazgeçilmiştir. Daha sonra okulların resim ve planları Paris'ten getirtilerek illere gönderilmiş ve idadîler Fransız okulları tarzında inşa ettirilmiştir²⁷.

1.2.4. Fransız Okulları:

Osmanlı-Fransız kültürel ilişkileri çerçevesinde Osmanlı topraklarında kurulmuş olan Fransız okullarından da konumuz gereği kısaca bahsetmek gerekir. Bu okullardan bazılarının isimleri tez konusu sözlüklerde mevcuttur. Sözlüklerin incelenmesi sırasında bu isimler açıklanacaktır. Daha derli toplu ve sistematik bir bilgi oluşturması sebebiyle **Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar** isimli eserden kısa alıntılar yapılmıştır.

Fransız okullarından söz ederken, bu okulların bağlı oldukları dinî gruplar, okulların yalnızca isimleri ve birkaçı hakkında kısa bilgiler verilecektir.

Katolik Öğretim Kurumları

Fransiscain Rahip ve Rahibelerinin Okulları :

1. Beyoğlu Sainte-Elisabeth Ücretsiz Okulu

²⁶ Kodaman, *Age.*, ss., 110-113.

²⁷ Kodaman, *Age.*, ss., 119-120.

2. Beyoğlu Ste -Elisabeth Yatılı Okulu
3. Büyükkada'da Saint-Antoine Fransız Okulu

Capucin Rahiplerinin Okulları :

1. Galata'da St. Georges Fransız Okulu
2. Galata'da St. Georges Dil Oğlanları Koleji
3. Beyoğlu'nda St. Lois Dil Oğlanları Koleji
4. Beyoğlu'nda St. Lois Fr. Ruhban Okulu

Jésuite Rahiplerinin Okulları:

1. Galata St. Benoit Okulu
2. Beyoğlu'nda Ste. Pulchérie Cizvit Erkek Koleji

Lazariste Rahiplerinin Okulları:

1. Galata'da St. Benoit Erkek Koleji

Filles de la Charite Rahiplerinin Okulları:

1. St. Benoit Providence Fransız Müessesesi
2. Taksim St. Vincent de Paul Fransız Müessesesi
3. Ste. Pulehérie Fransız Kız Orta Okulu
4. Bebek St. Joseph Fransız Müessesesi
5. Şişli Notre Dame de la Paix Fransız Müessesesi
6. Çukurbostan St. Joseph Fransız Müessesesi
7. Üsküdar St. Vincent Fransız Müessesesi
8. Pangaltı Fransız Kız Yatılı Okulu

Frères des Ecoles Chrétiennes Rahiplerinin Okulu :

1. Kadıköy St. Joseph Erkek Koleji
2. Haydarpaşa St. Louis Fransız Erkek Koleji
3. Galata St. Pierre Fransız Okulu
4. Taksim St. Jean Baptiste Fransız Okulu
5. Pangaltı St. Esprit Fransız Erkek Okulu
6. Beyoğlu St. Michel Fransız Koleji

Notre Dame de Sion Rahiplerinin Okulu :

1. Pangaltı Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi
2. Pangaltı St. Esprit Fransız Kız Okulu
3. Kadıköy Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi
4. Kadıköy Notre Dame de Sion Fransız İlkokulu

Soeurs Oblates de l'Assomption Rahibelerinin Okulu :

1. Kumkapı St. Jeanne d'Arc Fransız Okulu
2. Haydarpaşa St. Euphémie Fransız Okulu
3. Fenerbahçe St. Ìrenne Fransız Okulu

Pères Augustine de l'Assomption Rahibelerinin Okulu :

Kumkapı Assomption Fransız Koleji

Frères Maristes Rahibelerinin Okulu :

1. Üsküdar İmmaculée Conception Fransız Koleji
2. Bebek St. Gabriel Fransız Okulu
3. Bakırköy Notre Dame de Rosaire Fransız Koleji
4. Yeşilköy Sacré Coeur Fransız Okulu²⁸

---

²⁸ Polat İlknur Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar**, Ocak Yay., Ankara, 1993, ss. 105-106.

Yukarıda, yalnızca İstanbul'da bulunan Fransız okullarının listesi verilmiştir. İmparatorluğun diğer yerlerindeki okullardan söz edilmemiştir. Şimdi, çok kısa olarak bu okullardan birkaçı hakkında bilgi verilecektir.

a) Saint-Benoit Fransız Okulu :

1583'te kurulduğu tespit edilen bu kurum Cizvit misyonerleri tarafından İstanbul'da açılan ilk Fransız okuludur. Okul üç ayrı bölümden oluşuyordu :

1. Öğrencileri kolejin lise kısmına hazırlayan 4 sınıflı hazırlık bölümü
2. Lise bölümü
3. Ticaret ve Bankacılık bölümü

St. Benoit Okulunun Ticaret ve Bankacılık kısmına Osmanlı İmparatorluğunun da özellikleri göz önüne alınarak bazı ilâveler yapılmış ve Paris'teki **Ecoles des Hautes Etudes Commerciales** adlı yüksek ticaret okulunun resmî programı uygulanmaya başlanmıştı. Öğrenciler bu kısımda 2 yıl okuduktan sonra yapılan bir sınavla mezun oluyorlardı.

b) Saint-Georges Fransız Okulu :

1629'da Galata'da açılan bu okula önceleri Fransız ve İtalyan çocukları, sonraları da Rum ve Ermeni çocukları alınmıştır. Bu okul, küçük yaştaki çocuklara dinî nitelikte eğitim veren bir kurumdu.

c) Saint-Joseph Fransız Koleji :

1864'lerde açılan bir diğer önemli Fransız okulu Kadıköy'deki Saint-Joseph Fransız kolejidir.

Okulunun önemi 1902'de bünyesinde açılan Ticaret Enstitüsünden ileri gelmektedir. 1910'da Osmanlı Ticaret Nazırlığı, Enstitünün program ve idarî yapısını aynen benimseyerek İstanbul'da "Yüksek Ticaret Okulunu" kurmuştur.

St. Joseph Koleji 1914'de Fransız liselerinin resmî programını uygulamaktaydı. Ancak kolej idaresi bu programı, Osmanlı ülkesinin şartlarına göre yaptığı değişikliklerle uygulamıştır²⁹.

²⁹ Haydaroğlu, Age., ss., 115-117.

Yukarıda, ülkemizde açılmış ve eğitim öğretim çalışmalarını yürütmüş olan Fransız okullarının veya Fransızca öğretim yapan yalnızca İstanbul'da bulunan okulların listesi ve bazıları ile ilgili çok kısa bilgiler verildi. Daha fazla bilgi için bu esere ve bu konuda yazılan diğer eserlere başvurulabilir. Bu okulların ve diğer azınlık okullarının birtakım yararlı çalışmaları olduğu gibi zararlı bazı faaliyetleri de olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İNCELENEN ESERLERDE SÖZLÜK KAVRAMI ve SÖZLÜK

YAPIMINDA DİKKAT EDİLEN ESASLAR

Bu çalışma kapsamındaki sözlüklerin yapımında dikkat edilen hususlara geçmeden önce sözlük kelimesinin anlamı, sözlük dil ilişkisi, sözlüğün tarihçesi ve sözlük türleri üzerinde kısaca durulacaktır. Ayrıca bu dönemde hazırlanan sözlüklerin yapılış amaçlarından da söz edilecektir.

1. 1. Sözlük Kavramı ve Sözlük-Dil İlişkisi

Türkçe Sözlük'te sözlük kelimesi: "Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan veya başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat"³⁰ olarak tanımlanmaktadır. Yaklaşık bu tanıma aynen verdikten sonra buna ilâve olarak kamûs ve leksikon kelimelerini de sözlük tanımı içerisine katan bazı sözlük yazarları vardır³¹.

Bu farklı tanımlara diğer bir kısım kaynaklarda da rastlamaktayız. Konuya sözlük-dil ilişkisi bağlamında yaklaşan Jean GUENOT: "Geniş manada dil bir toplumu teşkil eden unsurdur. (Ferdinant de Saussure'den alıntı), Dil düşünce, heyecan ve hissiyatın biricik aracıdır. Dilsiz düşünce hayal bile edilemez. Dil, insanî tecrübenin analizine göre bir haberleşme aracıdır. Bu analiz, her toplumda farklılık göstermesine karşın bir çok yönden de benzerlikler ortaya koyar. Hemen her dilde sözlük ve cümle yapısı aynı realitenin iki görüntüsü ölçüsündedir. Bir cümlenin kelimelerini hesapladığımızda örneklerle ortaya konmuş bir sözlüğün ünitelerini hesaplamış oluruz"³² demektedir.

Sözlük kavramına daha geniş bir perspektiften yaklaşan Şemseddin SAMÎ, bu hususta sözlük-dil ilişkisinin önemini sürekli vurgulanmıştır. Ona göre, sözlük bir dilin

³⁰ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, T D K. Ankara, 1988.

³¹ D. Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, İz Yayıncılık, İstanbul, 11. bs., 1996.

³² Jean Guenot, **Clefs Pour les Langues Vivantes**, Paris, Ed. Seghers, 1971, s., 74.

hazinesi hükmündedir. Bu hazinenin sermayesi her dilin kendine ait kelimeleridir. Dünyada hiç bir adam düşüncülemez ki dilinin bütün kelimelerini bilsin veya tamamını hafızasında tutabilsin yahut da kendi dilini tüm kuraları ile konuşabilsin. Ama bunu yazılı olarak ifade etmek mümkündür. Bu da çok iyi bir sözlük ve o derecede bir dil bilgisi kitabı hazırlamakla sağlanır. Böyle bir çalışmayla bir dil, rahatlıkla yazı diline de dönüştürülebilir ve yabancıların bu dili öğrenmelerine vesile olunabilir. İyi bir sözlüğe sahip olmayan bir dilin, edebî diller arasında yerini alması hiç bir zaman gerçekleşemez. Servet konumunda olan sözlüklerini yitiren diller fakirleşir, kendilerini ifade edemez ve içlerindeki yanlışlıklar her geçen gün artar. Bunun için sağlam bir sözlüğe ihtiyaç vardır.

Bu düşüncelerine ilâve olarak Şemseddin SAMİ şunları yazmaktadır: “Bin seneden beri edebî ve yazım diline sahip olduğumuz halde ne mükemmel bir sözlük ne de güzel bir dil bilgisi kitabı hazırlamışızdır. Bu nedenledir ki Türkçemiz pek çok kelimesini yitirmiş, Arapça ve Farsça başta olmak üzere yabancı dillerden sürekli kelime alır duruma düşürülmüştür”³³.

Birtakım yabancı sözlüklerde, sözlük kavramının karşılığı olarak şu ifadelerle karşılaşırız: “1. Alfabetik sıraya göre kelimelerin anlamları ve telâffuzlarını bir liste halinde veren kitap, 2. Kelimelerin anlamlarını bir başka dilde veren kitap: Almanca-İngilizce sözlük. 3. Özel bir anlamda kullanılan kelimeler ve terimlerle ilgili kitap: Bilim sözlüğü, yer adları sözlüğü”³⁴. Sözlük kavramı ile ilgili olarak bir başka yabancı kaynakta: “1. Genelde, gramatikal ve etimolojik sıra ve bilgi yönünden bir dilin kelimelerinin anlam ve tanımlarını veren eser. 2. Özel bir alan yönünden gerekli kelimeleri sıralayan eser: Etimolojik sözlük, tıp sözlüğü. 3. Mecaz anlamda derin bilgi sahibi kişiler için kullanılır: Bu profesör canlı bir sözlüktür”³⁵. Bir başka Fransızca-Fransızca sözlükte ise: “Anlamları verilmiş veya bir başka dile tercüme yapılmış olan bir dildeki kelimelerin alfabetik sıraya göre oluşturdukları kitap”³⁶. Sözlük kavramı hakkında yabancı kaynaklardan önemli görülenlerin birkaçından yapılan bu aktarmalarla yetinilmiştir.

Sözlük kavramını daha farklı bir biçimde ele alan Doğan AKSAN, sözlük, ile sözlük bilim arasında yakın ilişkiler kurmaktadır. Ona göre sözlük bilim, bir dilin ya da

³³ Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî*, Enderun Yay., İstanbul, 1989.

³⁴ Longman Dictionary of Contemporary English, Essex, 1981.

³⁵ Dictionnaire du Français Vivant (Dictionnaire Bordas), Paris, 1972.

³⁶ Petit Larousse, Librairie Larousse, Paris, 1960.

karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin söz varlığını, sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelen, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir dil bilim dalıdır³⁷. Bu tanım, sözlük kavramını dil bilimin ve onun bir alt birimi şeklinde kabul edilen sözlük bilimin de, bir alt birimi olarak algılanması sebebiyle farklıdır.

Ayrıca Doğan AKSAN, ünlü Alman sözlük bilimcisi Jacop GRIM'den yaptığı alıntıda sözlüğü şöyle tanımlamaktadır: “Bir dilin sözcüklerinin abecesel dizelgesi”. Bu gün bu tanımı biraz değiştirmek, değişik sözlük türlerini, tiplerini ayrı ayrı açıklamak gerekmektedir. Eğer özel birtakım sözlükleri, uzmanlık alanlarıyla ilgili özel türlerini bir yana bırakacak olursak, sözlük için şöyle bir genel tanıma varabiliriz: Bir dilin (ya da birden çok dilin) söz varlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçim birimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir söz varlığı kitabı³⁸.

Türk dili ile ilgili önemli araştırmaları olan Jean DENY, Türkçede sözlük kelimesinin farklı şekillerde karşılandığını ifade etmektedir. Fakat bunların esasta eş anlamlı olması gerektiğini öne sürmektedir. Bu anlamda Arapçadan alınan *kamûs* ve *lûgat* kelimelerinin yanı sıra az da olsa *lûgat kitabı* ve *lehçe* sözcüklerinin de aynı anlamda kullanıldıklarını söyler³⁹.

Yukarıda verilen sözlük tanımlarından sonra ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır: Türkçe kaynaklar sözlüğü tanımlarken kelimelerin ve terimlerin etimolojik yapılarını ve telâffuzlarını kapsam dışı bırakmaktadırlar. Herhâlde bunda Türkçe kelimelerin yazıldığı gibi okunmasının da etkisi bulunmaktadır. Fakat buna karşılık, Batı dillerinde durum farklıdır. Örneğin Fransızca *culture* kelimesi *kültür* olarak telâffuz edilmektedir. İngilizcede de durum benzerdir. Kelimelerin etimolojik yapıları da tanım içerisine alınmamasına karşın, son zamanlarda hazırlanan Türkçe sözlüklerde bu husus göz önüne alınmıştır. Yukarıda da görüldüğü üzere yabancı kaynaklar gerek etimolojik yapı, gerekse telâffuz ifadelerini sözlük tanımı içerisine almaktadırlar. Sonuç olarak, Türkçede sözlük tanımı yapılırken buna etimolojik yapıyı da eklemek mümkündür.

³⁷ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, T.D.K., Ankara, 1995, s:393.

³⁸ Aksan, *Age.*, s. 393.

³⁹ Jean Deny, *l’Osmanlı Moderne et le Türk de Turquie-PhTF*, Wiesbaden, 1959, s. 228.

1. 2. Sözlük Biliminin Tarihçesi:

Sözlük biliminin tarihi ve sözlüğün ilk olarak ne zaman kullanıldığı veya sözlüğe niçin gerek duyulduğu hususundaki bilgilerimiz de bir kesinliğe kavuşmuş değildir. Hatta insanların ne zamanlardan beri konuştukları, konuşmaya nasıl başladıkları bilinmemektedir. Ayrıca bir yabancı dili öğrenmek zorunda kaldıkları zamanı da bilmemekteyiz. Ancak hiç kuşku yoktur ki, değişik dil birliklerinin başka başka ulusların birbirleri ile ilişki kurdukları anda dil güçlüğü belirmiş, yabancı dil öğrenme çabası başlamıştır. İlk sözlük bu nedenle hazırlanmış olabilir⁴⁰.

Dünyada ilk sözlüğün nerede hazırlandığı, hangi dili esas aldığı konusunda da bilgimiz yoktur. Bugünlere benzer ilk sözlük olarak İskenderiye Müzesi Kütüphanecisi Bizanslı ARISTOPHANES'in (yaklaşık 1. ö II-II yüzyıl) hazırladığı yapıt anılır. Ayrıca İ. Ö. I. yüzyılda İskenderiyeli PAMPHILUS'un daha önceki çalışmalara dayanan, 95 kitaptan oluşan Yunanca sözlüğü, anılması gereken örneklerdendir⁴¹.

Sözlük terimi (Lat. Dictionarium) 1225'te John GARLAND tarafından ilk kez kullanılmış, bu yüzyıla gelinceye değin birkaç önemli köken bilgisi sözlüğü de hazırlanmıştır. Batı'da, sözlükçülükteki gelişme daha sonraki yüzyıllarda olmuştur⁴².

Doğu dünyasında, eski, köklü bir sözlük bilim geleneğinin yerleşmiş olduğuna tanık sayılan önemli sözlükler hazırlanmıştır. X. yüzyılda yaşayan Fârâblı İsmail CEVHERÎ, **SİHÂH** adlı çok önemli bir Arapça sözlüğün yazarıdır. XIV-XV. yüzyıllar arasında yaşamış olan FİRÜZÂBÂDÎ'nin **El Kamûsü'l Muhit** (Okyanus Sözlüğü) adlı çok büyük boyutlu Arapça sözlüğü de burada anılmalıdır ki, bu yapıtın Türkçeye çevirisinin, kendisi de büyük bir sözlük bilinci olduğu anlaşılan Mütercim ASİM tarafından yapıldığını (XVIII.yüzyıl) görüyoruz. Bu yapıtta Arapça sözlükler açıklanırken Türkçedeki doğru karşılıklarının gösterilmesine çalışmış, başka yazarların çeviri sözlüklerle açıkladıkları maddeler Mütercim ASİM tarafından büyük bir yetkiyle, Türkçenin söz varlığındaki tam karşılıkları aranıp bulunarak açıklanmıştır⁴³.

Türk dilinin en önemli hazinelerinden biri olan **Divânü Lûgati't Türk**, Avrupalıların da haklı olarak çağının W. Radloff'u diye adlandırdıkları Kaşgarlı Mahmut⁴⁴

⁴⁰ Aksan, Age., s. 393.

⁴¹ Aksan, Age., s. 393.

⁴² Aksan, Age., s. 394.

⁴³ Aksan, Age., s. 394.

⁴⁴ Ahmet Caferoğlu, **Türk Dili Tarihi II**, İstanbul, 1984, s. 29.

tarafından kaleme alınmıştır. Divânü Lûgati't Türk, adından da anlaşılacağı üzere, yalnız o zamanki Türk Şivelerinin bir lûgatı olmayıp, genel hatlarıyla o devir Türk dil ve medeniyetini temsil eden, emsalsiz bir hazinedir⁴⁵.

16. yüzyıldan sonra sözlük çalışmalarının hızlandığı görülür. Bu çalışmalar arasında, MENINSKY'nin 1680'de yayımladığı *Thesaurus Linguarum Orientalium* (Türkçe-Arapça-Farsça-Almanca) adlı eser önemlidir. Bu eser, incelediğimiz sözlüklerden bir kaçına kaynaklık etmiştir. Fakat temelde bunlar toplama niteliğinde olan çalışmalardır⁴⁶.

Batıda, sözlükçülükte en önemli gelişme Alman gezgini PALLAS'ın yaptığı incelemeyle sağlanmıştır. Sözlükçülükte en önemli aşama, XIX. yüzyılda olmuştur. Jacop GRIMM ve Wilhelm GRIMM tarafından 1854'de yayımına başlanan **Deutsches Wörterbuch** başlıklı sözlük 1961 yılında bitirilebilmiştir. Ayrıca Fransız dilcisi Emile LITRE'nin otuz yıllık çabası sonunda ortaya çıkan Fransız Dilinin Sözlüğü (*Dictionnaire de la Langue Française*) de son derece geniş, aynı zamanla derinliğine bir inceleme ürünüdür, bu gün de güvenle yararlanılan bu yapıt 1873'te Paris'te basılmıştır. 1889 baskısı 4 büyük ciltle bir ek ciltten oluşur. LITRE sözlüğünde maddeler, değişik anlamları, bu anlamda geçtiği yerler üzerinde geniş bilgi vermekte, sonra ayrı paragraf halinde sözcüğün tarihi ve kökeni açıklanmaktadır.

Bu gibi eserlerin hazırlanması insanüstü bir çaba gerektirdiği, değişik uzmanlık alanlarından kimselerin bilgisinden yararlanmak gerektiği için bu türden sözlükler zamanla ortak çalışmalar halinde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Sözlük biliminde elde edilen gelişmeler de ortak çalışmayı kaçınılmaz kılmaktadır. GRIMM ve LITRE sözlüklerinin bu türden hazırlanmış, İngilizlerin ünlü İngilizce Sözlüğü (*The Oxford English Dictionary*) de böyle yazılmış olup 1933'te 13 cilt halinde *The Philological Society* tarafından bastırılmıştır⁴⁷.

⁴⁵ Caferoğlu, Age., s. 21.

⁴⁶ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yay., İstanbul, 1988, Ön söz.

⁴⁷ Aksan, Age., ss. 394-398.

1. 3. Sözlük Türleri:

Bu çalışma kapsamında incelenen sözlükler, söz varlığı veya yapısal olarak iki veya daha çok dilli sözlüklerdir. Örneğin Türkçe-Fransızca, Fransızca-Türkçe veya Türkçe-Fransızca-İngilizce-İspanyolca gibi. Nitelikleri yönünden ise, genel sözlükler ve alan sözlükleri. Alan sözlükleri içerisinde hukuk sözlükleri, askerî sözlükler, eş anlamlı sözlükler, tıp sözlükleri, balıkçılık sözlükleri vb. sözlükler çeşitli yönleri ile incelenmiştir. Sözlük yapım teknikleri ve sözlüklerin amaçları kısmına geçmeden önce sözlük türleri hakkında genel bir bilgi verilecektir.

Bu gün sözlük denen kaynaklar, hazırlanış amaçları ve taşıdıkları nitelikler bakımından çok çeşitlidir. Eğer değişik açılardan sözlükleri örneklendirecek olursak şu türlerle karşılaşırız:

1. Bir ya da birden çok dilin söz varlığını işleme bakımından:
  - a) Tek dilli b) Çok dilli sözlükler
2. Abece sırasının temel alınıp alınmamış olmasına göre:
  - a) Abecesel sözlükler, b) Kavram (ya da kavram alanı) sözlükleri.
3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre:
  - a) Genel sözlükler (ortak dil, yazı dili sözlükleri ansiklopedik sözlükler)
  - b) Lehçe bilim sözlükleri
  - c) Eş anlamlı eş adlı, ters anlamlı öğeler sözlükleri
  - ç) Yabancı öğeler sözlükleri
  - d) Tarihsel sözlükler
  - e) Köken bilgisi sözlükleri
  - f) Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri)
  - g) Argo sözlükleri
  - h) Deyim ve ata sözleri sözlükleri
  - ı) Anlatım bilim sözlükleri
  - i) Sanatçı ve metin sözlükleri
  - j) Yanlış yerleşmiş öge sözlükleri
  - k) Tersine sözlükler ve başka sözlük türleri⁴⁸

⁴⁸ Aksan, Age., ss. 399-400.

Şimdi bunlardan bazıları üzerinde kısaca duralım.

a) Tek dilli sözlükler, adından da anlaşılacağı gibi bir dilin söz varlığını ortaya koyan sözlüklerdir. Bunlar açıklamaları aynı dilden yaparlar⁴⁹. Örneğin Türkçe sözlük. Bu araştırma kapsamındaki sözlüklerin tamamı en az iki dilli olmak üzere çok dilli sözlükler olduğundan tek dilli sözlükler ele alınmamıştır.

b) Çok dilli sözlükler, birden çok dilin söz varlığını işleyen kaynaklardır. En çok rastlananları, bir dili temel alıp onu başka dildeki karşılıklarıyla açıklayanlardır. (Türkçeden İtalyancaya, Fransızcadan Arapçaya gibi). Bu tür sözlükler özellikle bir dilin öğrenilmesinde, çevri yapmada kullanılır.

Çok dilli sözlüklerin, 3, 4, 5, .. dili bir araya getiren örnekleri vardır. Böyle bir sözlük hazırlanırken yine bir dil temel olur. (Örneğin, Fransızca), onun abece sırasına göre dizilmiş madde başları verildikten sonra, sırasıyla öteki dillerdeki karşılıklarına yer verilir. Kitabın sonunda da temel alınan dilin dışında kalan dillere göre hazırlanmış abecesel dizinler bulunur. Bu sözlükler bir grup dili bir arada ele alabileceği gibi, belli diller arasındaki yakınlıkların, akrabalıkların benimsenmesi, değişik söz varlıklarının bir arada gösterilmesi amacıyla düzenlenmiştir⁵⁰.

Elimizde bulunan sözlükler arasında üç ve dört dilli sözlüklere örnek teşkil edecek önemli eserler vardır. Örneğin, Prens Alexandre HANDJERI tarafından hazırlanan **Français-Arabe-Persan et Turc** isimli sözlük bunların en önemlilerindedir. Doğan AKSAN da bu kaynaktan söz etmekte ve bu sözlüğü sahasında önemli bir eser olarak kaydetmektedir. HANDJERI, Türklerin Arap alfabesini kabul etmelerinden sonra Arapça, Farsça, ve Türkçe arasında önemli bir yakınlığın, bir bakıma sonradan olma bir akrabalığın olduğu noktasından hareketle Fransızca-Türkçe olarak hazırlayacağı bir sözlüğe bu iki dili de katmayı uygun görmüştür⁵¹. Fransızcanın temel dil olarak alındığı bu sözlükte, diğer üç dildeki karşılıkları da verilmiştir. Eser bu alanda yapılan çalışmaların ilklerinden biri olması nedeniyle, küçük de olsa bazı karışıklıklar göze çarpmaktadır. Örneğin kelimelerin karşılıklarının bulunmasında bir takım zorluklar vardır. Üç dilli sözlüklere örnek olabilecek eserlerden birisi de Nicolas MURAT'ın **Français-Turc-Allemand** isimli sözlüğüdür. Aynı şekilde William TOMSON tarafından hazırlanan

⁴⁹ Aksan, Age., s. 400.

⁵⁰ Aksan, Age, s:400.

⁵¹ Alexandre Handjéri, **Dictionnaire Français-Arabe-Persan-Turc**, Imp. Impériale, Moskova, 1840.

Türkçe-İngilizce-İtalyanca-Fransızca isimli eser de 4 dilli sözlüklerin önemlilerinden biridir.

Çok dilli sözlüklerin ilginç bir örneği, Peter M. BERGMAN'ın derlediği, 26 dilin söz varlığını küçülterek veren, **The Concise Dictionary of 26 Languages**'tir. Özellikle, anında çeviri işine yardımcı olma amacına yönelik eserde İngilizce temel alınarak 1000 sözcük seçilmiş, 1'den 1000'e kadar numaralanıp abece sırasında verilen her maddenin 26 dildeki karşılıkları (bunlar arasında Endonezya dili, Yidce, Esperanto da vardır) belli bir sıraya göre dizilmiştir. Kitabın sonunda, her dile göre düzenlenmiş dizinler, numaralanmış madde başlarına gönderme yapmaktadır⁵².

Ayrıca bu konuda, kaynak taraması sırasında rastladığımız farklı bir örnek de Académie Médecine tarafından hazırlanan ve 1893 tarihinde 17. baskısı yapılan **Dictionnaire de Médecine, de Chirurgie, de Pharmacie, de l'Art vétérinaire et des Sciences** adlı eserdir. Bu sözlükte tüm kelimelerin Rumca, Latince, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve İspanyolca karşılıkları verilmiştir. Osmanlı döneminde yapılan tıp sözlüklerinde bu eserden bahsedilmektedir. Genel sözlükler ve terim sözlükleri üzerinde ileride durulacağından, şimdilik yalnızca diğer bir kısmı ile ilgili kısa açıklamalar verilecektir.

a) Lehçe bilim sözlükleri: Belli bir lehçeyi, ağzı; ya da karşılaştırmalı olarak değişik lehçe ve ağızları, yazı dilindeki karşılıklarıyla ele alıp inceleyen sözlüklerdir. Bizdeki en önemli örneği, yurt düzeyine yayılmış geniş bir araştırmanın ürünü olan, 11 ciltlik **Derleme Sözlüğü**'dür. Aynı şekilde, dialektolojiye örnek olarak karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğünü gösterebiliriz. Kültür Bakanlığı yayınları arasında bulunan bu kaynak eserde; Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Tatar Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Rus dili mevcuttur. Eserde kelimeler Türkiye Türkçesinin alfabetik sırasına göre verilmiştir⁵³.

b) Köken bilgisi sözlükleri: Dildeki öğelerin kökenlerini aydınlatmaya yönelen, aynı zamanda, söz varlığı aracılığıyla bir dil birliğinin kültürünü, onun başka dil birlikleriyle ilişkilerini ortaya koyabilen, ciddi çalışmalar isteyen sözlüklerdir. Bu tür sözlüklerin hazırlanabilmesi için, yukarıda değindiğimiz gibi, kaynakların incelenmiş, tarihsel sözlüklerin yazılmış olması, değişik lehçelere ait gereçlerin el altında bulunması gerekir.

⁵² Aksan, Age., s. 401.

⁵³ **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.

Batı dilleri ile ilgili, önemli köken bilgisi sözlükleri yayımlanmıştır .MEYER-LÜBKE'nin **Roman Dilleri Köken Bilgisi Sözlüğü** bunlar arasındadır. Türkçenin bu güne değin yurt dışında yayımlanmış köken sözlükleri bulunmakla beraber, dilin bütün dönemlerini kapsayan, geniş çerçeveli ve her yönden eksiksiz bir köken bilgisi sözlüğü ortaya konabilmiş değildir. Türkçenin ilk köken sözlüğü, bu gün için ancak tarihsel değeri olan, Bedros KERESTECİYAN Efendinin hazırlayarak Londra'da, 1912'de bastır-
dığı **Dictionnaire Etymologie de la Langue Turque**'dür⁵⁴.

Köken bilgisi sözlükleri ile ilgili bu bilgilere ilâve olarak şunları da söyleyebiliriz: Türkçenin köken bilgisi üzerinde İsmet Zeki EYUBOĞLU'nun hazırladığı **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü** isimli bir eseri vardır. Ayrıca bu araştırma içerisinde rastladığımız, Atatürk Üniversitesi Rektörlük Kütüphanesi'nde bulunan Bedros KERESTECİYAN Efendinin **Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque** (Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü) isimli sözlüğü yukarıda da bahsedildiği gibi bu alanda ilk sözlüktür. Bu sözlükle ilgili olarak, Doğan AKSAN'ın yaptığı değerlendirmeye paralel bir değerlendirme de Jean DENY tarafından yapılmıştır. 1912'de Londra'da basılan ve 364 sayfadan ibaret olan bu sözlük için: "Türk dilinin etimolojisi ile ilgili kabul edilemez pek çok yaklaşım bu sözlükte mevcuttur, bunun yanında eserde bazı enteresan gözlemler de vardır". Eser 1925'de M. F. KÖPRÜLÜ tarafından 294-5 sayfa halinde Türkçeye tercüme edilmiştir⁵⁵.

c) Eş sesli sözlükler, tersine sözlükler ve başka sözlük türlerini de bu başlık altında ele alabiliriz. Bu sözlükler, telâffuzları aynı oldukları halde, anlamları çok az benzer, büyük çoğunlukla farklı, aynı şekilde yazımları da farklı olan ve dilde, dikkat edilmediği zaman, kavram kargaşasına ve iletişim zorluğuna neden olan kelimeleri kapsamaktadırlar. İncelememiz içerisinde bulunan ve A. YUSUF tarafından Türkçeye aktarılan **Elfâz-ı Mütecânise-i Franseviyye** (Récueil des Homonyme de la Langue Française) isimli sözlük bu konuda örnek sayılabilir.

Yukarıda listesi verilen sözlük türlerin yalnızca birkaçının kısaca ayrıntısına girilmiştir. Genel sözlükler ve alan sözlükleri (terim sözlükleri) hakkında bundan sonraki başlıklar altında bilgi verilecektir.

⁵⁴ Aksan, Age., ss. 404-405.

⁵⁵ Jean Denny, *l'Osmanli Moderne et le Türk de Turquie* PhTF, Wiasbaden, 1959, s. 231.

1. 4. Tez Konusu Sözlüklerin Yapılış Özellikleri

Bu konu ile ilgili olarak elimizde bulunan sözlüklerden yalnız birkaçı üzerinde durulacaktır. Sözlüklerin yapılış özelliklerine geçmeden önce bu konunun ana hatlarına kısaca bir göz atmak gerekir. Eğer dilin bütün söz varlığını içeren bir sözlük hazırlamak söz konusu ise (örneğin günümüz Türkiye Türkçe'sinin yazı dili) bu sözlüğe temel olacak sözcükler ve bunların kullanımları, doğrudan doğruya dilin yazılı ürünlerinin taranması yoluyla seçilip fişlenmelidir. Böylelikle, belli bir süre bir dilde kullanılan sözcüklerle bunların türevleri, değişik kullanımları, deyimler, ata sözleri vb. güncel görünümle-ri elde edilmiş olur.

Sözlük hazırlamada en önemli ve en çok özen isteyen iş, tanımların verilmesidir. Kolayca yanlışlığa düşmeye veya eksik anlatıma çok elverişli olan bu işlem ayrı bir uzmanlığı ve geniş bir kültürü gerektirir. Tanım sırasında öğelerin temel anlamı başta verilecek yan anlamları, bunlarla ilişkisine ve kullanım sıklığına göre sıralanacaktır. Her bir açıklama içerisinde deyimlere ve öteki öğelere yer verilmelidir⁵⁶.

Elimizdeki sözlüklerin hazırlanışında, özellikle yabacıların günümüzde yaptıkları ekip çalışmasına pek rastlanmamıştır. Genelde sözlükler kişisel çalışmalarla ortaya konmuştur. J. D. KIEFFER ve T. X. BIANCHI tarafından hazırlanan **Elsine-i Türkiye ve Franseviyyenin Lûgatı** (Dictionnaire Turc-Français) isimli sözlük ekip çalışmasına kısmî bir örnektir. Elimizdeki sözlüklerin çoğunda madde başlarının düzenlenmesine gerekli önem verilmeye çalışılmıştır. Batı sözlüklerini örnek alan Türkçe sözlük hazırlayıcıları Batı'daki bu geleneğe uymuşlardır. Bu genel tespitten sonra elimizde bulunan sözlüklerin bir kaçının yapılış özelliklerine, genel sözlükler ve alan sözlükleri başlığı altında değinilecektir.

1. 4. 1. Genel Sözlükler

1928'e kadar hazırlanan Türkçe-Fransızca, Fransızca-Türkçe ve 3, 4 dilli sözlüklerin çoğunluğu bu türdendir. Genel olarak nitelendirilen eserler, belli alana yönel-

⁵⁶ Aksan, Age., s. 409.

meden, bir ortak dili (bir yazı dilini) bütün öğeleriyle ele alan sözlüklerdir. Bizde Şemseddin SAMİ'nin **Kamûs-i Türkî**'si (İstanbul, 1317=1901) Türk Dil Kurumu'nun **Türkçe Sözlük**' ü bunlardandır. Bu genel sözlüklerde çoğunlukla eş zamanlı yöntem kullanılır; belli bir dönemin söz varlığı göz önüne alınır. Bu tür sözlüklerin çerçevesi geniş tutulduğunda, özel adlar, açıklayıcı şema, plânlar, geçmişteki durumu gelişmeleri gösteren bilgiler eklendiğinde bunlar ansiklopedik sözlük niteliğini kazanır⁵⁷. Elimizde bulunan sözlüklerden bazıları bu ad altında tanımlanmaktadır. Bu dönemde bilimsel uzmanlaşma, günümüzdeki gibi ciddi bir gelişme kaydetmediğinden, çoğu kere genel sözlükler tercih edilmiştir. Bu genel sözlüklerde çeşitli alanlara yönelik pek çok madde başı ve türevleri de bulunmaktadır. Örneğin, **Elsine-i Türkiyye ve Franseviyyenin lûgatı** (Paris-1835) isimli eserde denizciler, tüccarlar vs. için pek çok kelime ve madde başı vardır. Genel sözlüklerden bir kısmı bu şekilde hazırlanmıştır.

R. YUSUF tarafından kaleme alınan ve elimizdeki genel sözlükler içerisinde önemli bir yer tutan **Dictionnaire Français-Turc** isimli eserde, yazar o günün şartlarına ve kültür yapısına göre çok ileri düzeyde fikirler ileri sürülmüştür. Yazara göre, yabancılara Türk dilini en iyi seviyede öğretebilmek için, Türkçe-Fransızca sözlüklerin Latin alfabesine göre düzenlenmesi gerekir. Bu da sağlanamadığı takdirde Türkçe kelimelerin önce Arap alfabesi ile yazılması, arasından Fransızca telâffuza uygun olarak belirtilmesi, ondan sonra Fransızca karşılıklarının verilmesi gerekecektir. Ayrıca böyle bir sözlük için Fransız alfabesinin harf sırasının esas alınması önemlidir. O güne kadar ortaya konmuş Türkçe sözlüklerde bulunan kelimeler belli bir düzenle derlenmiştir. Yazar sözlüğünü, dönemin bir akımı şeklinde algılanan moda uydurmak için, mümkün olduğu kadar Arapça ve Farsça kelimelerden uzak tutmuş ve eserine eskimiş Türkçe kelimeleri almamıştır. Madde başı olarak kabul edilen kelimeler tespit edilerek bunların çeşitli türevleri de yazılmıştır. Yanlışlığa meydan vermemek ve kelimelerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için Latin harfleri ile yazılmış her kelimenin telâffuzdan sonra, Arap alfabesi ile yazılı imlâsı da verilmiştir⁵⁸.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Alexandre HANDJERI'nin sözlüğü hem genel sözlükler için hem de çok dilli sözlükler için önemli bir örnektir. Türk dilinin kompozisyonunu göz önüne alan yazar, iyi bir Fransızca-Türkçe sözlük hazırlayabilmek için

⁵⁷ Aksan, Age., s. 403.

⁵⁸ R. Yusuf, **Dictionnaire Turc-Français**, Ebuzziya Mat., İstanbul, 1888.

Arapça ve Farsçanın da bu oluşuma dahil edilmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre Türkçe, Farsça ve Arapça kelimelerin kendi içlerinde açıklamaları yapılmadığı takdirde, bu unsurlardan mahrum olarak yapılacak bir sözlük çalışmasının ilgilenenlere gerçek manada yararlı olamayacağı açıktır. Bunun dışında yapılacak temel iş; kelimelerin birbirleri ile olan yakınlıkları tespit edilerek madde başları oluşturulmalı, arkasından türevleri verilmelidir.

HANDJERI bu eserini hazırlarken Fransız Akademisinin 1798 tarihli sözlüğünü esas almış, sözlük yapım tekniğini ona göre oluşturmaya çalışmıştır. Fakat sözlük incelendiğinde de görülecektir ki temel kavramların bulunmasında bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Fransız sözlüğünden alınan bu tekniğe ilâve olarak, o güne kadar Doğu'da yayımlanan Türkçe, Arapça ve Farsça sözlüklerin en önemlileri incelenerek, anılan sözlükteki Fransızca kelimelere uygun karşılıklar bulunmaya çalışılmıştır. Yazar sözlüğünü edebiyat, bilim ve sanata ait kelimelerle zenginleştirme yoluna gitmiştir. Ayrıca eserde, Türk diline Arapçadan geçen bilimsel kelimeler mümkün olduğu kadar modern karşılıklarla ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada Türkçeye yeni giren batı dillerine, özellikle Fransızcaya ait kelimeler tercih edilmiştir⁵⁹.

Arap harfleri ile yazılan ve bu karakterdeki son örneklerden birisi de Hasan BEDRETTİN'in eseridir. Yazar eserinde şunu ifade etmektedir: "Türkçe her geçen gün gelişmektedir. Buna ilâve olarak dilimiz 1. Dünya Savaşı ile bilim ve kültürün yeniden yapılanması sonucu, pek çok kavramı karşılamakta zorluk çekmektedir. Bu sebeple yeni kelimeleri kapsayacak bir sözlüğün yapılması gerekir. Çünkü Şemseddin SAMİ'nin **Kamûs-i Fransevî**'sindeki (Dictionnaire Français-Turc) birtakım kelimeler anlam değişikliğine uğramışlardır"⁶⁰.

Bu araştırma kapsamındaki genel sözlükler içerisinde önemli bir yeri olan **Elsine-i Türkiyye ve Franseviyyenin lûgatı**, KIEFFER ve BIANCHI tarafından hazırlanmıştır. BIANCHI iki ciltlik bu eserin ön sözünde uyguladıkları temel yöntemi: "Böylesi hacimli bir eseri hazırlamadan önce, bu sözlüğün ön çalışması olabilecek şekilde, 1831'de Paris'te küçük bir Fransızca-Türkçe sözlük hazırladım. Daha sonra bu eseri yazmaya koyuldum"⁶¹ diye açıklamaktadır.

⁵⁹ Alexandre Handjéri, **Dictionnaire Français-Arabe-Persan et Turc**, Imp. Impériale, Moskova, 1840.

⁶⁰ Hasan Bedrettin, **K. Kamûs-i Fransevî, (Dic. Français-Turc)**, Marifet Mat., İstanbul, 1928.

⁶¹ D. Kieffer ve T.X. Bianchi, **Elsine-i Franseviyye ve Türkiyyenin lûgatı**, Imp du Comite, Paris, 1835.

BIANCHI hazırladığı sözlüklerinin bir bütünlük içerisinde olabilmesi için öncelikle kökeni Türkçe olan kelimeleri, Türkçeleşmiş veya olağan dilde kullanılan yabancı kelimeleri almak suretiyle çalışmaya koyulmuştur. Bu sayede sözlük fazla hacimli olmayacaktır. Bu hususta Meniski'nin beş ciltlik sözlüğünün olumsuzluklarından da bahsetmektedir. Çünkü bu hâl sözlüklerin kullanım kolaylıklarını ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca bu sözlüğü hazırlamak için on yıl Doğu'da çalışma yapıldığını ve bu ülkelere basınının takip edildiğini ifade etmektedir⁶².

Dönemin genel sözlüklerinin en önemlilerinden ikisi hiç kuşku yok ki Şemseddin SAMİ tarafından hazırlanan Kamûs-i Fransevî'lerdir. (Dictionnaire Turc-Français, Dictionnaire Français-Turc). Yazar bu eserlerinde sözlüğü dil öğrenimi için temel kaynak olarak kabul eder. Sözlük çalışmaları dildeki gelişmeleri, değişimleri takip etme bakımından devamlı olmalıdır. Ona göre Türkçe ile ilgili sözlük yapacak yabancıların bu dili çok iyi bilmeleri gerekir. Bu imkâna tam sahip olamadığı için BIANCHI'nin hazırladığı iki ciltlik Türkçe-Fransızca Sözlük'ü yeterli değildir.

Şemseddin SAMİ'ye göre; Türkçe sözlük hazırlamak için Arapça ve Farsçanın da bu esere dahil edilmesi görüşü doğru değildir. Yabancı sözlük bilimcilerinden bir kısmı bu öneriyi ortaya atmaktadırlar. Şemseddin SAMİ bu görüşe karşı şu tespitte bulunmaktadır: Türk dilinin çok sayıda Arapça ve Farsça kelimeyi aldığı doğrudur. Aynı şekilde Fransız dili de Rumcadan pek çok kelime almıştır. Nasıl ki bir Fransızca sözlük hazırlandığında, Rumca bu esere dahil edilmiyorsa, aynı şeyin Türkçe için de yapılması gerekir.

Yazar bu sözlüklerini hazırlarken Türk dilinde bulunan ve çok az kullanılan Arapça ve Farsça kelimeleri dilden ayıklamadığını, yalnız onları az kullanılan kelimeler olarak işaretlediğini, bunun dışında bu iki dilden olduğu halde Türkçede kullanılmayan kelimeleri sözlüklerinden çıkardığını ifade eder. Ona göre bu önemli bir yöntemdir. Bu sayede kullanımdan kalkan kelimeler dilden çıkarılmış olur⁶³.

Bu açıklamalarla genel sözlüklerin özelliklerinden ve yapılış yöntemlerinden söz edildi. Esasen elimizdeki pek çok genel sözlük bulunmaktadır. Fakat burada birkaçı ile yetinildi

⁶² Kieffer ve Bianchi, Age.

⁶³ Şemsettin Sami, Kamûs-i Fransevî (Dic. Tr-Fr.), Mihran Mat., İstanbul, 1302.

1. 4. 2. Alan Sözlükleri:

Osmanlı Devletinin 1800'lerin başından itibaren pek çok alanda Avrupa'nın gerisinde kaldığını görüyoruz. Devlet bu sıkıntılardan kurtulmak düşüncesiyle çeşitli reform faaliyetlerine girmiştir. İlk çözüm gayretleri askerî alanda görülmüş ve bu yönde çeşitli iyileştirme çalışmalarına girilmiştir. Dolayısıyla askerî sahada Avrupa ile olan ilişkiler birden artış göstermiştir. İlişkilerin sağlıklı bir biçimde gelişmesini amaçlayan bilim adamları ve askerî uzmanlar, yabancı bir kültürü tanımanın öncelikle o dile ait kelimeleri, kavramları, terimleri vb. tanımadan geçtiği gerçeğinden hareketle, özellikle sözlük yapımına önem vermişlerdir. Bu tür sözlüklerden askerî alana ait olanlar, çok defa bu mesleğin içinde olup bu sahada yetkili ve bilgili kişiler tarafından hazırlanmıştır. Alan sözlüklerinin hazırlanması, uzman ve ekip çalışmasını daha fazla gerektirmektedir. Fakat elimizdeki sözlüklerde ekip çalışmasını görememekteyiz.

Uzmanlık alanı sözlükleri denince akla gelen, terim sözlükleridir. Özellikle mesleklere dayanan belli grupların, belli kesimlerin dilini yansıtan sözlükler, belli bir alanın bütün terimlerini bir araya getirir; eğitiminde ve bilimsel çalışmalarda yardımcı ve uzlaştırıcı olur.

Terim sözlükleri, yalnızca terim niteliği taşıyan öğeleri içermekte, bunların başka dillerdeki karşılıklarını ve gerekli açıklamaları vermektedir. Yurdumuzda kişisel olarak yayımlanmış örnekleri de bulunmakla birlikte, terim sözlüklerinin büyük bir çoğunluğu Türk Dil Kurumunca hazırlatılarak yayımlanmış bulunmaktadır. Bunlardan bir kaç: Zooloji Terimleri Sözlüğü (S.Karol, Ankara, 1963), Felsefe Terimleri Sözlüğü (B. Akarsu, Ankara, 1979), Yöntem Bilim Terimleri Sözlüğü (M. Sencer, Ankara, 1981), Gök Bilim Terimleri Sözlüğü (A. Kızılırmak, Ankara, 1969)⁶⁴.

Elimizde bulunan alan sözlüklerinin ön söz bölümlerinde, bu eserlerin niçin hazırlandığı, bu hususta hangi metotların uygulandığı açıklanmıştır. Aşağıda bu sözlüklerin önemlilerinden söz edilecektir.

Bir alan sözlüğü olarak **Muhtasar Kamûs-i Askerî**'de Büyük İskender'den Napolyon Bonaparte'a kadar pek çok tanınmış asker ve devlet adamının hayat hikâyeleri ve fotoğrafları verilmiştir. Sözlük o günün şartlarına göre bir hayli güncelleştirilmiş ve ansiklopedik bir mahiyete kavuşturulmuştur. Bu cümleden olmak üzere, dünya da bulu-

⁶⁴ Aksan, Age., s. 405.

nan, o dönemdeki büyük devletlerin barışta ve savaşta ordu mevcutlarını, ordugâhların özelliklerini, her nev'i top ve diğer mermilerin isimlerini, tesir derecelerini görmekteyiz. Ayrıca askerî alanla ilgili olarak yazılan kitaplardan bazılarının anlaşılmasız olması veya bu alandaki bazı eserlerin Türkiye'de yeteri kadar tanınmamış olması sebebiyle böyle bir sözlüğün mutlaka bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Fen bilimlerine, özellikle askerî konulara ait bazı kelimelerin de özetleri verilmiştir. Eş anlamlı kelimeler (elfâz-ı müterâdife) bazı küçük farklarla birbirinden ayrılmış ve her birine birer karşılık bulunmuştur. Örneğin, genelde Türkçede tek karşılıkla ifade edilen "Guerre ve Combat" kelimelerinin her birine ayrı karşılıklar bulunmuştur. Ayrıca bu sözlükte kelimelere geniş anlamlarla karşılık verilmesi sonucu, eser ansiklopedik bir nitelik kazanmıştır. Bu sayede yabancı askerî kaynakları daha iyi anlama imkânı doğmuştur.

Yazara göre; elde iyi hazırlanmış bir askerî sözlük olmaması sebebiyle, her hangi bir askerî eserin veya yazılı metinlerin değişik kişilerce yapılan tercümelemleri arasında, büyük farklılıklar vardır. Bu nedenle yapılacak sözlüklerde ana dilin ve yabancı dil veya dillerin söz varlıkları, teknolojik ve diğer gelişmeler mutlaka göz önüne alınmalıdır.

Bu sözlükte bulunan kelimelerin karşılıklarının kolayca bulunabilmesi için, önce madde başı konumundaki kelimeler verilmekte arkasından o kelimeyle ilgili tüm türevler yazılmaktadır⁶⁵.

Fransızcası	Türkçesi
Canon	top, namlu
Canon de Campagne	sahra topu
Canon de Montagne	dağ, cebel topu
Canon de Siége	muhâsara topu
.....	.....

Alan sözlüklerinden teknolojik konularla da ilgili bir çok eser hazırlanmıştır. Bunlardan birisi, resimli olarak hazırlanan **Dictionnaire des Termes d'Art** isimli eser-

⁶⁵ Hüseyin Hüsnü, **M. Kamûs-i Askerî**, Karabet Mat., İstanbul.

dir. Bu sözlükte teknik kavramlarla ilgili kelimelerin Türkçe karşılıkları uzun uzun açıklanmıştır. Bu sözlükten alınan örnek bir kaç kelime sonraki bölümde verilecektir.

Istilahât-ı Bahriyye isimli eser de Türkçeye kazandırılan alan sözlüklerinin önemlilerindendir. Bu eser dört dilli olarak hazırlanmıştır. Sözlükte kelimelerin Osmanlıcılarının yanına Latin harfleriyle telâffuzları da verilmiştir⁶⁶. Gerek bu sözlükte ve gerek diğer bir kısım kaynaklarda, Türkçede bulunan denizcilikle ilgili pek çok kelimenin, o dönemlerde, başta İtalyanca olmak üzere diğer bir takım Avrupa dillerinden, kuyumculukla ilgili bazı kelimelerin Ermeniceden, balıkçılıkla ilgili bazı kelimelerin Rumcadan, din ve yönetimle ilgili olanların Arapçadan alındığı görülmüştür⁶⁷.

Bir başka alan sözlüğü olarak hazırlanan **Lûgat-ı Fenniye**'de yazar, feni mühendislik ve askerî alanda kullanılan hemen pek çok kelimeyi bu sözlüğe aldığını, başlangıçta Türkçede bulunmayan kelimeleri aynen almayı düşündüğünü, fakat sonra bu düşüncesinden vazgeçerek bu tür kelimelere resimler yardımıyla karşılık bulmayı tercih ettiğini⁶⁸ ifade etmiştir. Bu tür sözlükler zamanla yaygınlaşmıştır. Bu sözlük yapım tekniği Batı'dan alınmıştır. Avrupa'da bu tür sözlükler başlangıçtan beri yaygındır.

Fransızcadan Türkçeye **Istilahât-ı Hukukiye ve Siyasiye Lûgatı** da alan sözlükleri arasında olup, bu sahada önemli bir takım orijinallikler içermektedir. Bu eser yapılmadan önce, Fransızca olarak yazılmış konu ile ilgili bir çok eser taranmıştır. Sonra Fransız hukuk mevzuatı da göz önüne alınmak suretiyle bu sözlük oluşturulmuştur⁶⁹.

Dilimize kazandırılan önemli alan sözlüklerinden birisi de **Lûgatçe-i Felsefe** isimli eserdir. Bu sözlükte Fransızca olarak verilen kelimelerin Türkçe uzun açıklamaları bulunmaktadır. Yazar, bu eserini ortaya koyabilmek için Arap, Fars, İngiliz ve Fransız dillerinde hazırlanmış felsefi sözlükleri incelemiştir. Fransızca kelimelerin dilimizdeki karşılıklarını daha kapsamlı ve doğru olarak karşılamak için sosyoloji, mantık ve ilgili diğer alanlara da başvurulmuştur⁷⁰.

Dictionnaire Français-Turc des Termes Techniques isimli eser dilimizde, konusuyla ilgili ilk alan sözlüklerdendir. Sözlükteki Fransızca terimlerin Türkçe karşılıkları, tanınmış Türk bilgin ve yazarlarının eserlerinden alınmıştır. Bilimde dürüstlük

⁶⁶ William Tomson, *Istilahât-ı Bahriyye Tr-İt-Fr-İng.*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1309.

⁶⁷ İsmet Zeki Eyüpoğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yay., İstanbul, 1988, s. XIX.

⁶⁸ İsmail Ziya, *Küçük Resimli Lûgat-ı Fenniye*, Karabet Mat., İstanbul, 1328.

⁶⁹ Mehmet Ekrem, *Istilahât-ı Hukûkiye ve Siyasiye Lûgatı*, Ritsu Mat., İstanbul, 1927.

⁷⁰ İsmail Fenni, *Lûgatçe-i Felsefe*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1341.

ilkesine aynen uyulduğu ifade edilmiştir. Bu sözlüğü hazırlayan yazarlar hiçbir zaman kendiliklerinden kelimelere karşılıklar uydurmadıklarını kaydetmişlerdir⁷¹.

Askerî alandaki sözlüklere önemli bir diğer örnek de **Kamûs-i Askerî**'dir. Yazar, eserinde alan sözlükleri ile ilgili olarak dönemine göre orijinal sayılabilecek bazı bilgiler vermiştir: "Bir kelime her fen ve sanat alanına göre birtakım anlam farklılıklarını kapsamaktadır. Böylesi hemen her kelimenin genel sözlükler (kamûs-i umûmiyye) içerisinde aranması hem sözlüğün hacmini genişletmekte, dolayısıyla taşınması zorlaşmakta, hem de yaralanan için zaman kaybına sebep olmaktadır. Bunun için Batılılar alan sözlükleri (kamûs-i husûsiyye) yapmayı tercih etmişlerdir. Bu ise her bilim ve sanata mahsus olmak üzere bir alan sözlüğü yapma işidir. Meselâ, edebî sözlük (kamûs-i edebî), tıp sözlüğü (kamûs-i tıbbî) vb. sözlükler bu tarz düşünce sonucu ortaya çıkmışlardır⁷²". Bu sahada ülkemizde ilk ortaya konan eser Rıfat Efendinin **Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye**'sidir. Bundan sonra ülkemizde günümüze kadar pek çok alan sözlüğü yapılmıştır. Hatta alan sözlüklerine Fransızların *Glossaire* diye tanımladıkları, sözlük türü de eklenebilir. Şemseddin SAMÎ Kamûs-i Fransevî'sinden (Dic. Français-Turc) bu tür sözlük için dilde, eskimiş bir bakıma kullanımdan kalkmış, çoğu kişi tarafından bilinmeyen kelimeleri kapsayan, tanımını kullanmaktadır. Türk dili için de böyle bir sözlüğün hazırlanabileceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla böyle bir sözlük hazırlanması Türkçe için mümkündür. Bilindiği üzere, Türk dili sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde. Ayrıca pek çok kelime eskimiş veya kullanım alanından çekilmiş bulunmaktadır. Elimizdeki sözlüklerin incelenmesi sırasında, bu değişikliklerin bir kısmı tespit edilmiştir.

1. 4. 3. İncelenen Sözlüklerin Genel Amaçları

1. 4. 3. 1. Elimizdeki Genel Sözlüklerin Amaçları

Bu kısımda incelenen sözlüklerden hem genel hem de alan sözlüklerinin temel amaçları kısaca açıklanacaktır.

⁷¹ Ant. B. Tinghir et K. Sinapian, *DictionnaireFrançais-Turc des Termes Techniques*, Bağdathyan Mat., İstanbul, 1891, c. 1.

⁷² Hüseyin Hüsnü, *Kamûs-î Askerî*, Matbaa-i Sarıyan, İstanbul, 1312.

Şemseddin SAMİ, en önemli eseri olan **Kamûs-i Fransevî**'nin hazırlanış amacını şu şekilde açıklamaktadır: “Sözlük bir dilden bir dile geçişi sağlayan köprüdür. Sözlük olmadan bu köprü kurulamaz, toplumlararası bilgi alışverişi sağlanamaz. Bu sebeple sözlük, uluslararası kültür değişimleri için temel araçtır”. Yazarın bir diğer amacı, Türkçe ile ilgilenen yabancılara bu dili öğretmek ve Avrupa'daki sözlük yapım tekniğini tanımak ve tanıtmaktır.

Kamûs-i Fransevî'nin hazırlanış amaçlarından birisi de, o güne kadar hazırlanan, bu alandaki sözlüklerin yanlışlarını ortaya koymak, düzeltmek ve bundan sonra yapılacak sözlüklere kaynaklık etmektir⁷³. Bu düşüncelerle hazırlanan Kamûs-i Fransevi döneminin en önemli ve en beğenilen sözlüklerden biri olmuştur. Jean DENY, yazarın gerek Dictionnaire Français-Turc, gerekse Dictionnaire Turc-Français isimli sözlüklerini bu alandaki birinci sınıf eserlerden kabul etmektedir⁷⁴.

Ayrıca sözlük çalışmalarının devamlı olması gerektiğini ifade eden Şemseddin SAMİ, bunun dillerdeki değişiklikleri takip etme bakımından önemli bir gerekçe olduğunu kaydetmektedir. Bilindiği üzere Türk dili, bu değişim ve gelişim döneminde, çok hızlı bir süreç sergilemiştir. Bu hususu göz önünde bulunduran Şemseddin SAMİ bu eserinin 2. baskısında gerek Türkçe ve gerekse Fransızcadaki oluşan değişiklikleri açıklamıştır⁷⁵.

BIANCHI ise El sine-i Türkiyye ve Franseviyye'nin hazırlanış amacı olarak, Doğu'da görev yapacak Avrupalı konsolos, diplomat, tüccar ve deniz taşımacılığı ile uğraşanların ihtiyaçlarını ve Türklerin Fransızca öğrenmekteki aşırı isteklerini karşılamayı esas almıştır. Bu sözlüğün hazırlanış amaçlarından birisi de Mısır'ı işgal eden Napoleon'un bu konudaki özel isteğidir. Mısır'ı işgal eden Fransızlar burada sürekli kalabilmek için kültürel yapılanmaya büyük önem vermişlerdir⁷⁶. Osmanlı Devletinin diğer bir kısım bölgelerini, özellikle Kuzey Afrika ülkelerini işgal eden Fransa'nın kültürel etkileri günümüze kadar gelmiş ve hâlâ etkili olmaya devam etmektedir.

Dictionnaire Abrégé Français-Turc isimli eserin yazarı bu sözlüğün hazırlanış amacı için; “Türk dili Türkçe, Arapça ve Farsçadan oluşma karışık bir dil olmasına karşın çok önemli bir yere sahiptir. Fakat Türk dilinin Batı dilleri ile olan ilişkisini orta-

⁷³ Şemseddin Sami, **Kamûs-i Fransevî**, Mihran Mat., İstanbul, 1299.

⁷⁴ Jean Deny, **L' Osmanlı Moderne et le Türk de Turquie (PhTF)**, s. 232.

⁷⁵ Şemseddin Sami, **Kamûs-i Fransevî**, Mihran Mat., İstanbul, 1299.

⁷⁶ T.X. Bianchi, **El sine-i Türkiyye ve Franseviyye'nin Lûgati**, Imp du Comité, Paris, 1835.

ya koymak için gerekli olan bir Fransızca-Türkçe sözlüğün eksikliği uzun zamandan beri kendini hissettirmektedir. Ayrıca, Türklerin Batı kültürüne olan eğilimleri beni çok acele olarak bu sözlüğü hazırlamaya sevk etti⁷⁷. İfadesini kullanmıştır.

Küçük Kamûs-i Fransevî'nin yazarı Hasan BEDRETTİN, bu eserinin hazırlanış amaçları için şunları yazmaktadır, “Şemseddin SAMÎ tarafından hazırlanan sözlük mükemmel bir eserdir. Yalnız bu iki eserin hazırlanış tarihleri arasında geçen sürede Türk dili ciddi değişikliklere uğramıştır. Ortaya çıkan bu boşluğu doldurmak için bu eseri hazırladım. İleriki bölümlerde bu değişikliklere örnek olması bakımından bu eserden alınan birkaç kelime üzerinde kısaca durulacaktır. Buraya kadar elimizdeki genel sözlüklerden bazılarının hazırlanış amaçlarıyla ilgili bilgiler verildi. Diğerleri ile ilgili açıklamalar bundan sonraki bölümde verilecektir

1. 4. 3. 2. Alan Sözlüklerinin Amaçları

İsmail FENNİ tarafından hazırlanan **Lûgatçe-i Felsefe**'nin ön sözünde hazırlanış amacı için şu bilgiler vardır: “İnsan aklının felsefeye özel bir eğilimi ve merakı vardır. Bu da çok doğaldır. Felsefenin konusu o kadar geniş ve geneldir ki hiç bir kimse buna kayıtsız kalamaz, bunlara benim ihtiyacım yoktur, diyemez. Bu düşüncelerden hareketle, belki de bizde ilk olarak böyle bir sözlüğün hazırlanmasına gerek duyuldu. Bu tür sözlükler sayesinde Fransızca olarak yazılmış felsefi eserlerin Türkçeye çevrilmesi daha da kolaylaşacaktır”⁷⁸.

1891'de A. TINGHIR ve K. SINAPIAN tarafından hazırlanan **İstilahât Lûgat**'ında temel amaç olarak şu açıklamalara yer verilmiştir. “Dönemin yönetiminin bilime, sanata ve diğer fen konularına olan olumlu bakışı ve bu yöndeki teşvikleri bizi böyle bir sözlük hazırlamaya yöneltti. Ayrıca, bilindiği üzere bu son yıllarda, Türkiye'de bilim ve sanat gerçekten büyük bir atılım yapmıştır. Her gün yeni yeni kitaplar, dergiler ve edebî periyodikler yayımlanmaya başlandı. Bunların konuları arasında fen ve ekonomi ile ilgili birçok bilgiler, yazılar bulunmaktadır. Henüz bizim için yeni olan bu bilgileri anlamak, kavram kargaşasına meydan vermeden yerli yerine oturtmak ve yabancı te-

⁷⁷ Artin Hindoğlu, *Dictionnaire Abrégé Français-Turc*, Viyana, 1831.

⁷⁸ İsmail FENNİ, *Lûgatçe-i Felsefe*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1341.

rimlerin tanımlarını Türkçeye en uygun şekilde aktarmak için ciddi sözlüklere gerek vardır. Elinizdeki sözlük bu gerekçeler göz önüne alınarak hazırlandı”⁷⁹.

Kamûs-i Askerî’nin hazırlanış amacı olarak da şu açıklamalara yer verilmiştir: Askerî okullarda ve diğer bazı okullarda Fransızca dersinin genel ve zorunlu bir konumda olması nedeniyle önemi çok artmıştır. Özellikle askerî öğrenciler Fransızca öğrenmek için kendilerini zorlamakta ve büyük bir çalışma içerisine girmektedirler. Temelde bir asker için herhangi bir yabancı dile vakıf olmaktan amaç, o dile yazılmış olan askerî bilgileri kapsayan dergi, gazete, kitap ve diğer basılı evrakları okumak ve anlamaktır. Bu bilgi aktarımını sağlamanın yolu da sözlüklerden geçmektedir. Kamûs-i Askerî, özellikle askerî bilgilerin çözümüne yardımcı olmasının dışında, çeşitli fen bilimleri ile ilgili bilgilerin de anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Bir çok alandaki kelimeleri kapsayan bu sözlük hacim yönünden ansiklopedik bir yapıdadır⁸⁰.

Aynı yazar, **Petite Encyclopedie Militaire** isimli bir diğer sözlüğünün hazırlanış amacı için şunları kaydetmektedir: “Osmanlı Devletinin geri kalmışlıktan kurtuluş reçetesi olarak başlangıçta askerî alanı seçmesi sonucu, Batı ile olan bu alandaki kültürel ilişkiler artmıştır. Buna bağlı olarak sözlük yapım çalışmaları da artmıştır. Hüseyin HÜSNÜ sözlüğünü hazırlarken bu amaçları göz önünde bulundurmıştır⁸¹.

Bu inceleme kapsamındaki alan sözlükleri çeşitli iş sahaları ile sıkı bir ilişki içerisinde. Bazı akımlar sonucu dilimize giren bir takım kelimeler hariç tutulursa başlangıçtan beri durum aynıdır. **Istilahât-ı Bahriye** sözlüğü de bu amaçlar doğrultusunda hazırlanmıştır. Eser dört dillidir. Yazar bu eserini hazırlarken, temelde ticarî ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmayı ve denizcilikte kullanılan kelimeleri anlaşılır bir şekilde ve dört dilin kelime yapılarına uygun olarak ifade etmeyi amaç edinmiştir⁸².

Elfâz-ı Müteşâbihe Lûgatçesi de hazırlanış amacı hayli farklı bir sözlüktür. Yazar, bu eserde anlamları ve yazımları ayrı olduğu halde telâffuzları birbirine benzeyen kelimeleri bir araya toplamak suretiyle Fransızca öğrenimine kolaylık sağlamak ve ayrıca Türk dilinde de bu çalışmaları yapacak olanlara örnek olmayı amaçlamaktadır⁸³.

⁷⁹ Ant.B. Tinghir et K.Sinapien, **Istilahât Lûgatı (Dic. Fr.-Tr.)**, Bağdatlıyan Mat., İstanbul, 1895.

⁸⁰ Hüseyin Hüsnü, **Kamûs-i Askerî**, Matbaa-i Sarıyan, İstanbul, 1312.

⁸¹ Hüseyin Hüsnü, **Petite Encyclopédie Militaire**, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul.

⁸² William Thomson, **Istilahât-ı Bahriye**, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1309.

⁸³ Mehmet Halid, **Elfaz-ı Müteşâbihe Lûgatçesi**, İstanbul, 1306.

Yukarıda birkaç alan sözlüğünün hazırlanış amacından kısaca söz edildi. Elimizde bulunan diğer alan sözlüklerinin amaçlarını ileriki bölümde açıklayacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

ELİMİZDEKİ SÖZLÜKLERE GÖRE TÜRK DİLİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bu bölümde, Türk dilinin bir kısım dil bilgisi özelliklerinin açıklanmasının yanında, bu açıklamalara niçin gerek duyulduğu, sözlük yapımı ile ilgili olarak o dile ve karşı dile ait temel gramatikal özelliklerin ne tür ilişki içinde oldukları, sözlük yapımına esas olan kelimelerin, bir dilde ifade ettikleri kavramların diğer dilde veya dillerde karşılanırken bir imaj değişikliğine uğrayıp uğramadıkları, Türk dilinin geçirmiş olduğu birtakım imlâ yapılanmaları ve alfabe değişikliği sorunu gibi hususlardan kısaca söz edilecektir.

2.1. Türk Dilinin Genel Yapı Bilgisi

Elimizde var olan temel yazılı kaynaklara göre, çok uzun bir geçmişi olan Türk dili ,başlangıcından günümüze değin dünyanın sayılı büyük dilleri arasındaki yerini korumuştur. Türk yazı dilinin ele geçen ilk örnekleri Orhun Abideleridir. Fakat bu metinler şüphesiz Türk yazı dilinin ilk örnekleri olmamalıdır. Çünkü Orhun Abidelerindeki dil yeni oluşmuş yazı dili olarak değil, çok işlenmiş bir yazı dili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan, Türk yazı dilinin başlangıcını, ele geçen bu ilk metinlerden çok daha öncelere çıkarmak gerekir. Türk yazı dilinin sekizinci asırdan sonraki gelişmesi ile karşılaştırılarak bir tahmin yürütülürse, Orhun Abidelerindeki yazı dilinde hiç değilse bir kaç asırlık bir gelişmenin var olduğuna kolaylıkla hükmolunabilir⁸⁴.

KIEFFER Türk dilinin Batı'da çok az tanındığını kaydettikten sonra şunları ifade eder: "Bizler Türk dilini çok az tanımaktayız. Bu dil incelendiğinde görülecektir ki bizde dengi ve karşıtı olmayan pek çok değer kullanımı onlarda bulunmaktadır."Bu konuda önemli bilgilere sahip olan ve uzun süre Türkiye'de oturan M. RUFFIN Osmanlıların dilleri hakkında geniş açıklamalarda bulunmaktadır⁸⁵.

Dünya dilleri arasında çok önemli bir yere sahip olan Türk dilinin millî bir bağ olarak oynadığı rolü, belki diğer dillerin hiç biri oynamamıştır, denilebilir. Bir dereceye

⁸⁴ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 13.

⁸⁵ J.D. Kiffer et T.X. Bianchi, *Elsine-i Türk. ve Frans.*, Paris, Imp du Comité, 1835, Tome I.

kadar Arap dili bu hususta Türk dili ile karşılaştırılabilir. Fakat bu dilin de gerek yayılış sahası ve gerek türlü şive şekilleri bakımından, Türk dili yanında çok silik kalmaktadır. Türk dili gerek tarihî devirlerde gerek bugün, çok geniş bir sahayı işgal eder. Bu dili konuşanlar idarî ve siyasî yapılanma bakımından belirli sınırlar içinde bazen birbirinden oldukça ayrı kalmış ve çeşitli devirlerde kültür araçları bakımından birbirinden oldukça farklı olmuşlardır. Özellikle sınırlarda oturanlar, birbirinden çok farklı milletler ve kültürler ile sıkı ilişkide bulunmuşlardır. Bütün bunlara rağmen, Türk toplumunun çok önemsiz bir farkla aynı dille konuştuğunu ve yazdığını düşünürsek Türk dilinin tarihteki rolü daha açık anlaşılmış olur⁸⁶.

Osmanlıca'yı bir kısım özellikleriyle Türkçenin diğer şubelerinden ayıran Şemseddin SAMİ, konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Bilindiği üzere Türkçe, bu gün çok geniş bir alanda konuşulmakta olup, Çağatayca ve Osmanlıca ile temsil edilmektedir. Bu ikisi arasında sanıldığı kadar fark yoktur. Belki bu fark, İtalyanca ile Latince veya Kuzey ile Güney Almancası arasındaki fark gibidir. Türkçenin bu iki şubesinden biri olan Doğu Türkçesi telaffuz yönünden gerekli başarıyı gösterememiştir. Buna karşılık Batı Türkçesi büyük bir gelişmenin içinde olmuş, telâffuz ve zarafet yönünden Doğu Türkçesinin önüne geçmiştir. Fakat bu yönünü ciddi bir sözlük yapılmaması sonucu kaybetmiş, birtakım Türkçe kelimelerin telâffuzları unutulmuştur"⁸⁷.

Yabancı unsurların durumu bakımından Osmanlıca içinde üç devre vardır. Osmanlıcanın 15. asır sonu ile büyük bir kısmını içine alan ilk devresi Eski Anadolu Türkçesinde yazı diline sokulmaya başlayan Arapça ve Farsça unsurların Türkçeyi istila işinin çok hızlandığı dönemdir. Bu devre, Osmanlıların İstanbul'a yerleşmelerinden sonra kurulan saray hayatı ile başlamış, saray etrafında gelişen edebiyat ve kültür hayatının Arap ve Fars kültür ve edebiyatının etkisi altına girmesi Türk yazı diline bambaşka bir yön vermiştir⁸⁸.

Bu olaya daha farklı bir noktadan yaklaşan ve bu konunun daha sağlam ve bilimsel temellere oturmasını isteyen Şemseddin SAMİ şunları ifade eder: "Yaklaşık bin seneden beri, ciddi bir nazım ve nesir diline sahip olduğumuz halde, ne mükemmel bir

⁸⁶ Reşid Rahmeti Arat, *Türk Lehçe ve Şiveleri Adlı Makalesi*, Türk Dünyası El Kitabı, Dil-Kültür-Sanat, Ankara, 1992, s. 59.

⁸⁷ Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî*, Enderun Yay., İstanbul, 1989.

⁸⁸ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, 1983, s. 20.

sözlük ne de güzel bir dil bilgisi kitabı hazırlamışızdır. Bunun sonucu olarak, çok zengin bir dil olan Türkçemiz çoğu kelimelerini yitirdiği, yerine orijinal yerlilerini koyamadığı için Arapça ve Fransızcadan sürekli kelime alan bir dil haline gelmiştir”⁸⁹.

Şemseddin SAMİ'nin bu görüşünü bir başka açıdan açıklayan önemli bir tespit de BIANCHI'nindir. Ona göre Türkçe, Mısır, Suriye ve Kuzey Afrika'da görevli memur ve aydın kişiler tarafından konuşulmaktadır. Fakat bu memleketlerde halk Arapça konuşmaktadır. Ayrıca, Türkçe buralardan başka, Osmanlı Devletinin diğer bölgelerinde, İran sarayında, Rusya'nın önemli bir bölümünde de konuşulmaktadır. Türk dili bu kadar geniş bir alana yayılmış olmasına rağmen Arapça ve Farsça kadar etkili olmamıştır. Bunu belki, Türk edebiyatının gerektiği gibi araştırılıp gün ışığına çıkarılmamış olmasında aramak gerekir⁹⁰.

Bu hususta Şemseddin SAMİ **Türkçeden Fransızcaya Kamûs-i Fransevî** isimli eserinde şunları açıklamaktadır. “İtiraf etmek gerekir ki Arapça, Farsça ve kullanım alanından kalkmış eski Türkçe kelimeleri dilden ayıklamak hayli zordur. Türk dili henüz kuruluş aşamasında olduğundan her gün, gerek kelime olarak ve gerek yapısal olarak birtakım değişikliklere uğramaktadır. Bu değişiklikler edebiyat ve halk dili olmak üzere iki alanda cereyan etmektedir. Edebî alanda her gün pek çok Arapça ve Farsça kelime terk edilmektedir”⁹¹.

Türkçenin değeri XVIII yüzyılın ilk yarısından başlayarak sürekli bir yükseliş trendine girmiştir. Nabi, ahenk bakımından Türkçenin Arapçadan üstün olduğunu iddia etmiştir. Şair Sadi ÇELEBİ Türkçe ile kuvvetli şiirler yazılabileceğini ileri sürdü. Nedim de hece vezni ile güzel şiirler yazdı. Tüm bunlar yavaş yavaş Türkçede bir sadeleştirme çalışmalarına doğru gidişti⁹².

Türkçe nesir alanında güzel bir oluşum ortaya koyan yeni şekillenmelerinin yanında anlatım, zarafet, soyluluk ve gelişmişlik yönünden bu alanda en güzel dillerinden biri olup Tatarca⁹³, Farsça ve özellikle Arapçanın karışımından oluşmuştur. Bu konuda, P.A.JAUBERT Türk dilin Farsça ile at başı gittiğini, hatta onu geçtiğini ifade ederek bu dilin Doğu'nun kesinlikle en güzel ve en görkemli dillerinden biri olduğunu ifade

⁸⁹ Şemseddin Sami, **Kamûs-i Türkî**, Enderun Yay., İstanbul, 1989.

⁹⁰ J.D.Kieffer, T.X. Bianchi, **Elsine-i Türk. ve Frans.**, Imp du Comité, Paris, 1835.

⁹¹ Şemseddin Sami, **Kamûs-i Fransevî (Dic. Tr.-Fr.)**, Mihran Mat., İstanbul, 1885.

⁹² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, TTK. Yay., Ankara, c. VI, s:178.

⁹³ **Petit Larousse**'da Tatarca Türkçenin yerine kullanılmıştır.

etmiştir. Bu konuda daha sitayışkâr ifadelerde bulunan A.L.DAVIDS'e göre: "Osmanlı dili zengin, gelişmiş ve çok melodiktir. Belki hiç bir dil, deyimlerinin zarafeti yönünden onu geçememiştir. Güzellik, incelik ve soyluluk yönünden hemen hemen dengi yok gibidir"⁹⁴.

Osmanlılar Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u aldığı tarih olan 1453'e kadar Uygurca konuşmaktaydılar. Bilindiği üzere Uygurca halen Doğu Türkistan'da konuşulmakta olan Suriye kökenli ilk Türk yazı dilidir⁹⁵.

Osmanlıların Arapça ve Farsçaya yönelmelerinin temel gerekçelerinden birisi de, 15. asırdan itibaren büyük devletler arasına girmeye başlamış olmalarındandır. Bu tarihten sonra büyük bir gelişme ortaya koyan Osmanlılar, aynı şekilde, büyük politik ve ticarî ilerlemeler de kaydetmişlerdir. Artık böylesi büyük devlet için Uygurca yeterli olamıyordu. Bu durumda Türk dilinin zenginleştirilmesi ve daha da olgunlaştırılması için Farsça ve özellikle Arapçaya hızlı bir yönelme başladı. Türklerin Araplarla ve Arapça ile olan ilişkileri, dinî kitapların dilinin Arapça olması nedeniyle daha da artıyordu. Türkçe, Arapça ve Farsçanın kompozisyonundan oluşan Osmanlıcanın söz varlığında Arapça önemli bir yer tutuyordu⁹⁶.

Arapçanın olduğu kadar, Farsçanın da Osmanlıca üzerinde büyük etkileri olmuştur. Farsça ve Fars edebiyatı, edebiyatımıza yüzyıllar boyunca derin etkilerde bulunmuştur. Arapça bilim, Farsça edebiyat dili olarak kültürümüzde önemli ve köklü bir yer tutmuş, klasik öğretimde kendilerine büyük yer verilmiştir. Farsçanın edebiyat dili sayılması yönünden, bir çok Türk şairi Farsça eserler vermiş, bu dilde divanlar oluşturmuşlardır. Türkçe mesnevilerde ve bazı tarih kitaplarında bölüm başlıklarının Farsça cümlelerle gösterilmesi âdet haline gelmiştir. Farsçada Arapça kelimelerin çokça kullanılması, kelime hazinesi bakımından Osmanlıca ile arada bir yakınlık doğurmuş ve Türklerin Farsçayı öğrenmesini kolaylaştırmıştır. Fars dili gramerinin bir hayli sade ve fazla ayrıntılı olmayışı, çok sayıda kurallar taşımaması, öğrenme imkânlarını daha da artırmış ve Osmanlı kültüründe bu sebeple önemli bir yer tutmuştur⁹⁷.

Türk dili, diğer milletlerde de olduğu gibi, Türk milletinin kendi dışındaki milletlerle kurduğu çeşitli ilişkiler sonucu sürekli değişikliklere uğramıştır. Kendi vata-

⁹⁴ R. Yusuf, *Dictionnaire Français-Turc*, Ebuzziya Mat., İstanbul, 1888.

⁹⁵ Yusuf, *Age*.

⁹⁶ Yusuf, *Age*.

⁹⁷ Faruk K. Timurtaş, *Osmanlı Türkçesine Giriş*, Umur Yay., İstanbul, 1981, s. 172.

nında, başlangıç itibarıyla dar ve sıkışık olmasına karşın, Türk milletinin Arap ve Farslarla karışık iç içe olması neticesinde gelişti ve yayıldı. Türk dili birinci etapta bu dillerin zenginlik ve ihtişamını, ikinci olarak da Farsçanın incelik ve zarafetini alarak kelime ve kavramlarına tatbik etmiştir⁹⁸.

Bir kısım etkileşimlerin yanında Osmanlı hânedanının sağlam temellere oturmasından sonra bile Türk dili, gelişiminde bir kısım sıkıntılar içerisinde olmuştur⁹⁹. Hatta Şemseddin SAMİ 19. yüzyılda bile Türk dilinin bir kuruluş aşamasında olduğunu söylemiştir¹⁰⁰.

Farklı alanlarda olsa bile Türk dili yönünden dikkatle üzerinde durulması gereken eserler arasında anabileceğimiz Ali Tarihi, Hoca Tarihi, Naima Tarihi, Raşit Tarihi ve o dönemde bu ölçülerde verilen diğer eserlerde, 17. yüzyıl yazarlarının yakalamış oldukları zarafet yoktur. Yalnızca bu dönemden itibaren ki, Bab-ı Âli kaynaklı verilerde ve modern sayılabilecek eserlerde dil gelişiminin gösterdiği kararlılık ve güzellik ciddi bir şekilde ortaya çıktı. Osmanlı diplomasisinde görevli Rumlar bu üç dilin birlikteliği ile Osmanlıca'yı zenginleştirmek için bir hayli çalışıp ortaya güzel tercüme koydular¹⁰¹.

Türk dilinin Osmanlı Devletinin yükselişi ile birlikte büyük atağa kalktığını, zayıf olan bir kısım yönlerini bu sayede tamamladığını, bu hususta diğer dillerden kelime, deyim vb. almakta tereddüt etmediğini görüyoruz. Bu konuda, büyük bir Doğu dil bilimcisi olan BIANCHI şunları yazmaktadır: “Kendi bünyesinde deyim yönünden pek fakir olan Türk dili, Türk milletinin fetihleri ile birlikte büyük bir atağa kalktı. Türk dili Arap ve Fars dillerinin hazineleri ile derece derece zenginleşti. Ve bu sayededir ki Osmanlı aydınları bu iki dile ait kelimeleri rahatlıkla kullanmışlardır. Abartmasız olarak ifade edilebilir ki, bu günkü Türk dilinde bulunan kelimelerin büyük çoğunluğu bu iki dilden gelmiştir”¹⁰².

Dillerin birbirlerinden kelime alış-verişi bilinen bir husustur. Fakat bazı diller bu aracı daha çok kullanmışlardır. Bazı dönemleri itibarıyla Türk dilinin bu aracı diğer

⁹⁸ Alexandre Handjéri, *Dictionnaire Français-Arabe-Persan et Turc*, Imp. Impériale, Moskova, 1840.

⁹⁹ Handjéri, *Age*.

¹⁰⁰ Ş.Sami, *Kamûs-i Fransevî (Dic. Tr.-Fr.)*, Mihran Mat., İstanbul, 1302

¹⁰¹ Alexandre Handjéri, *Dictionnaire Dictionnaire Fr. Ar. Per. Tr.*, Imp. Impériale, Moskova, 1840.

¹⁰² J.D. Kieffer-Et T.X. Bianchi, *Elsine-i Türk. ve Frans.*, Imp du Comité, Paris, 1835.

dillere göre daha sıkça kullanıldığını görüyoruz. Uygurlar döneminde bile bunun belirgin örnekleri vardır.

Tercüme yoluyla Uygurcaya giren yabancı dinî terimler dışında kullanılmış olan bir yığın dinî olmayan unsurlara gelince bunlar, her bir dilde görüldüğü gibi, daha fazla ticarî ve ekonomik ilişkiler aracılığıyla kökleşmiş kalmışlardır. Uygur şivesinin gelişmesinde ve iç yapısının büyümesinde, her iki hareketin de büyük rolleri olduğundan kısaca üzerlerinde durulmaya çalışıldı¹⁰³.

2. 2. Fransız Dilinin Türk Dili Üzerindeki Etkileri ve Alfabe Konusu:

Türk dilinin, dışındaki dillerden kelime alması yalnızca bir dönemle sınırlı olmayıp, dilin tarihinin hemen her döneminde mevcuttur. Yalnız şu var ki, bu alış veriş bazen normal seyrinde gitmiş, bazen de çok anormal boyutlara varmıştır. Bu etkileşimler çeşitli akımlara bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu cümleden olmak üzere, İslâmîliğin kabulü ile başlattığımız devrede, girdiğimiz kültür çevresinin dilleri yavaş yavaş dilimize girmeye hatta hâkim olmaya başlamışsa son devirde ve son devir öncesinde başlayan *Garplılaşma* hareketi ile yine bir kültür değişmesi olmuş, yine ilk devirlerde belli ölçüde örnek aldığımız Fransa'nın ve Fransız milletinin o devirde yazışma dili olan Fransızcanın Türk dili üzerine etkisi başlamıştır. Ancak Osmanlıcanın üç dile; özellikle Arapça gibi çok zengin dile dayanan geniş imkânları, belli bir zümrenin özentisi dışında, uzun süre Batı dillerine ait kavramları karşılayabilmiştir. Bu dillerden kelime akını daha yenidir. Ancak medrese dilinin Arapça oluşu gibi bu devirde de diplomasi dili yanında, birtakım alanlarda olduğu gibi modern tıp dili de Fransızca olmuştur. Tıpta bir ara Osmanlıca-Fransızca karması bir öğretim dili kullanılmış, bu gün de Türkçe-Batı dilleri karışımı bir meslek dili kullanılmaktadır¹⁰⁴.

Türk dili Batı dillerinden, özellikle Fransızcadan sistematik olarak artan bir oranda devamlı kelime almıştır. Bugün de hızı azalsa bile almaya devam etmektedir. Bu hususu da daha iyi açıklamak, Türk dilinin belli bir dönemden itibaren sürekli olarak Batı'dan kelime aldığını göstermek için bu çalışmanın sonunda Şemseddin SAMİ'nin Kamûs-i Fransevî'sinden belli bir sayıda kelime alınacak ve bu sayede, bu iki dil arasındaki alış veriş daha belirgin olarak gösterilecektir.

¹⁰³ Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İst. 1984, ss. 152-153.

¹⁰⁴ Ali Karamanlioğlu, *Türk Dili*, Hareket Yay., İstanbul, 1972, ss. 91-92.

Bilindiği üzere 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türkçe sadeleşmeye başladı. Hele Cumhuriyet döneminde dilimiz Arapça ve Farsça kelimelerden büyük ölçüde ayıklandı. Fakat bu arada Fransızca ve İngilizceden pek çok kelime hızla dilimize girmeye başladı. Yeni terim yapma zahmetine katlanmadık. Dildeki Arapça ve Farsça kelimeler atıldı, yerine Fransızcası alındı. Bu durumda yapılması gereken; günlük dilde konuşulanların Türkçeleri varsa, onların yerine kullanılan yabancı kelimeler terk edilmelidir¹⁰⁵.

Türk dilinin Arapça ve Farsça unsurları Tanzimat'la beraber yavaş yavaş terk etmeye başlamasının temelinde, öncelikle Batı'nın kaydettiği baş döndürücü teknolojik gelişmeler bulunmaktadır. Bu noktayı çok açık olarak gören Osmanlı aydınları kurtuluş reçetesi olarak Batı kültürünü esas almışlardır. Hatta dönemine göre ileri düzeyde sayılabilecek cesur öneriler gündeme getirilmiştir. Bu önerilerin en önemlilerinden birini alfabe değişikliği tezinde görmekteyiz.

Bu inceleme kapsamındaki sözlük yazarlarından alfabe değişikliği konusunda en belirgin görüşü ortaya koyan Şemseddin SAMİ'dir. Yazar **Kamûs-i Fransevî**'nin (Dictionnaire Turc-Français) Fransızca olarak kaleme aldığı ön söz kısmında, o günün şartları içerisinde, Türk dilinin içinde bulunduğu durumu ve Arapça alfabe ile Latin kökenli bir Türkçe alfabe konusunu kısaca, fakat açık bir şekilde irdelemiştir. Şemseddin SAMİ Osmanlıcanın gün geçtikçe sadeleştiğini, fakat henüz gelişmesini ve sadeleşmesini tamamlayamadığını ifade ederek: "Ben Türk dilinin çağdaş seviyeye ulaşacağına inanıyorum. Türkçemizde az kullanılan Arapça ve Farsça kelimeleri atmıyorum, fakat onları az kullanılan kelimeler olarak işaretliyorum. Bununla beraber Türkçede hiç kullanılmayan Arapça ve Farsça kelimeleri atıyorum"¹⁰⁶.

Dilde sadeleşmeyle ilgili olarak Şemseddin SAMİ şunları yazmaktadır: "Türk dilinde ikinci şekillenme ise, konuşma dilinde eski unutulmuş kelimeler ortaya konarken, Arapça ve Farsça kelimelerden kaçınılmasıdır. İstanbul ağzı bu değişimde çok etkili olmuştur. İstanbul ağzı çok güzel olmasına karşın gelişmesini tamamlamış değildir. Ayrıca, birtakım Türkçe kelimeler hor ve gereksiz görülerek bir kenara atılmıştır. Eski Türkçe kitaplar bu tür kelimelerle doludur"¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul, 1995, s:45.

¹⁰⁶ Şemseddin Sami, *Kamûs-i Fransevî (Dic. Tr.-Fr.)*, Mihran Mat., İstanbul, 1302.

¹⁰⁷ Sami, *Age*.

Dillerin birbirlerinden alış veriş yapabileceklerini, yalnız bunun birbirlerini tam ifade etmek şeklinde olamayacağını açıklayan Şemseddin SAMİ şunları yazmaktadır; “Bir dil tam ve doğru olarak bir başka alfabe ile ifade edilemez. Her dilin alfabesinin o dilin tüm gereksinimlerini karşılaması gerekir. Fransız alfabesinin Türk dilinin tüm işlevlerini yerine getirecek bir alfabe şekline dönüşmesi veya böyle bir alfabeğe kaynaklık etmesi zordur. Fakat Türkçe kelimelerin telâffuzunu basitleştirmek ve doğru ifade edebilmek için Latin alfabesinden bir Türk alfabesi yapılabilir”¹⁰⁸. Yazar bu ifadesiyle hazırlanmış olduğu Fransızca-Türkçe ve diğer sözlükleri için birtakım telâffuz kolaylıkları sağlamayı düşünmektedir. Bu düşüncesinden hareketle sözlüğündeki Türkçe kelimelerin telâffuzlarını Latin harfleri ile Fransızcanın okunuşuna göre vermiştir.

Şemseddin SAMİ her ne kadar Batıdan bir alfabe alma ikilemi içerisinde olsa bile, birtakım Batı dillerinin alfabelerini de tenkit edebilmektedir. Almanca ve Fransızcadan örnekler veren yazar, bu dillerde, yerine göre basit ve tek bir sesi karşılamak için bir iki işarete gerek duyulduğundan söz ederek, bu durumda farklı telâffuzların ortaya çıktığını belirtmektedir. Şayet yeni bir alfabe değişikliği söz konusu olacaksa, Türkçe kelimeleri yazmak için bu metodu mu takip etmek zorunda kalacağız sorusuna ilâveten, ayrıca bilindiği üzere Arap alfabesi Türkçe sesleri karşılamakta zorlanmaktadır, hâl böyle iken, neden Türkçe kelimelerin telâffuzunu basit ve güvenli kılmak yerine, ikinci büyük bir yanlışlığın ve zorluğun içerisine girelim¹⁰⁹, sorusunu sormaktadır. Bu ifadelerden de anlaşılmaktadır ki, alfabe değişikliği fikrini taşıyanların bu konudaki düşünceleri henüz netleşmemiştir.

Şemseddin SAMİ telâffuz problemini çözmek için yeni bir alfabe düzenlemiş ve bunu eserinin ön sözüne eklemiştir. Fakat dönemin dilcileri kendisini aşırı şekilde tenkit ettiklerinden ve editörün de menfaatını düşünerek bu düşüncesinden vaz geçmiştir. Sonra tenkit etmesine rağmen BIANCHI'nin metodunu takip etmek zorunda kalmıştır¹¹⁰. Bu konuda R.YUSUF da şunları yazmaktadır: “Biz Latin harfleri ile bir küçük Türkçe sözlük hazırlamayı tasarladık. Fakat daha başlangıçta bir sürü problemlerle karşılaştığımız için bu düşünceden vazgeçtik”¹¹¹.

¹⁰⁸ Sami, Age.

¹⁰⁹ Sami, Age.

¹¹⁰ Şemseddin Sami, *Kamûs-i Fransevî* (Dic. Tr.-Fr.), Mihran Mat., İstanbul, 1302.

¹¹¹ R.Yusuf, *Dictionnaire Turc-Français*, Ebuzziya Mat., İstanbul, 1888.

Alfabe değişikliği konusu ile ilgili olarak Ali KARAMANLIOğLU Şunları yazmaktadır: “Bazı mahsurlarıyla birlikte bin yıla yakın bir zaman kullanılan ve eski kültürümüzün yazma, basma bütün ürünleri içine alan bir yazıyı birdenbire değiştirmek o oranda zor ve sakıncalı bir iŐti. Tanzimat’tan sonra kültür ve edebiyatımız Batı’ya yöneldiği halde, ilk zamanlarda bir alfabe değişikliği söz konusu olmamıŐ, zamanla bir imlâ meselesi ortaya çıkıp tartıŐılmaya baŐlayınca, yeni bir alfabe kabul  fikirleri de ortaya atılmıŐsa da-yazar burada, Şemseddin SAMİ’nin yukarıda sözü edilen görüŐlerine işaret etmektedir- II. MeŐr tiyet’in il nından sonra bile bu fikirler toplumumuzda tepkiyle karşılanmış, küçük bir taraftar kitlesi dahi bulunamamıştır. Bu konu ancak Cumhuriyetten sonra aydınlarımız arasında ciddi olarak tartıŐılmaya başlanmıştır. Böylece bir alfabe düzenlemesinin kaçınılmazlığı kendini hissettirmiŐtir”¹¹². Bu konuda daha fazla bilgi almak için adı geçen esere başvurulabilir.

2. 3. Türkçe Seslerin Yapısına Genel Bir Bakış ve İmlâ Konusu:

Sözlük çalıŐmalarında görülen en büyük zorluklardan birisi, diller arasında var olan ses yapılarının farklılığıdır. Elimizdeki sözlüklerin hazırlanmasında da bu zorlukların yaŐandığı ilgili yazarlarca ifade edilmiştir.

Osmanlıca ile eser vermeye çalıŐan yabancılardan karŐılaŐtıkları en önde gelen problemlerden birisi de, Arap alfabesindeki ünlü azlığıdır. Arapçada *a, u, i* ( ,  ,  )  nl leri vardır. Fakat Türkçede  nl lerin sayısı çoğaltılarak sekize çıkarılmıŐtır. Arapçanın *a’sı* Türkçede *a, e*, kısa *u; u,  , o,  *, kısa *i; ı, i* Şekline sokulmuŐtur. Arapça asıllı Türk alfabesine bir takım Farsça ses unsurları da tesir etmiŐtir¹¹³. Konu ile ilgili geniş bilgi Muharrem ERGİN’in aşağıda belirtilen eserinde ve Osmanlıcanın Grameri ile ilgili kaynaklarda bulunmaktadır.

Osmanlı Türkçesi alfabesinde bulunan sesler batı dillerinde bulunan seslerle uyumadığından, özellikle Fransızca-Türkçe, Türkçe-Fransızca sözlük hazırlayanlar, Türkçe sesleri çoğunlukla Fransız telâffuzuna göre ifade ederek Latin harfleri ile yazmaya çalıŐmıŐlardır. Elimizde bulunan sözlüklerin birçoğunda bu uygulama vardır. Ayrıca sözlüklerin bir kısmında bu iki dilin alfabeleri verilmiş, seslerin ifade ettikleri değerler karşılıklı olarak belirtilmiştir.

¹¹² Ali Karamanlıoğlu, *Türk Dili*, Hareket Yay., İstanbul, 1972, ss. 105-106.

¹¹³ Muharrem Ergin, *Osmanlıca Dersleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1982, s. 28.

Bir kısım sözlük yazarları, BIANCHI ve MALLOUF gibi, Türkçedeki *i*' yi -y ile, *e* ünlüsünün telâffuzunu Fransızcada açık *e*'ye yaklaştırmışlardır. Türkçedeki diğer harflerle ilgili tek tek değerlendirmeler yapılmıştır. Buna ilâve olarak, Türk alfabesinde bulunan harflerin sırasını, başta, orta, sonda ve bağımsız halde yazılışlarını, isimlerini, Fransızca yazımla harf ve sayısal değerlerini bazı sözlüklerde görmekteyiz¹¹⁴.

Türkçede bulunan kapalı *i* Fransızcadaki sağır *e*'nin görevini yapmaktadır. Önce BIANCHI ardından da MALLOUF *i*'yi *y* ile karşılaşmışlardır. Daha sonra MALLOUF *i*'yi *e* ile karşılamayı tercih etmiştir. Bu yenilik sayesinde telâffuz konusunda belli bir rahatlama olmuştur. Yazar bu yeni uygulamayı eserinde tanıtmıştır.

E ünlüsünün Türkçe telâffuzu Fransızcadaki açık *e*'ye benzemektedir. Şimdiye kadar bu sesin bir ünsüzü takip etmesi halinde vurgulu olarak telâffuz edildiği sanılırdı. Hâlbuki herhangi bir ünsüzün etkisinin bu ünlüye açık ses statüsü kazandırdığı görüldüğünden açık *e* şeklinde söylenişi tercih edilmiştir. Ç ünsüzü Türkçedeki *s*'yi karşılamaktadır. Fakat bağımsız *s* ünsüzü Fransızcada iki ünlü arasında *z* gibi okunur¹¹⁵.

Türk dilinde bulunan seslerle ilgili önemli açıklamalarda bulunan BIANCHI bu konuda şunları yazmaktadır: “Türklerin kullandığı Arap harflerinin Avrupalı harfler (özellikle Fransız alfabesi) karşısındaki değerlerini ifade etmek için bu sözlükte bir transkripsiyon sistemi ortaya koydum. Bu sistem daha çok MENINSKI'nin sistemine benzemektedir.” Yazar Osmanlıcadaki harflerin yapıları ve Fransızca söyleyişleri ile harflerin sayısal değerleri ve düzenleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Bu sistem diğer sözlük yapımcıları tarafından da uygulanmıştır. Örnek olması bakımından bazı sesler üzerinde durulacak ve bunların armonik tablosu kısaca verilecektir.

BIANCHI seslerle ilgili olarak şu açıklamaları yapmaktadır: *Elif*; bu ses kelime başında her zaman *a* gibi telâffuz edilmez, yalnız kelimelerin ortasında ve sonunda *â* ve *á* olarak seslendirilir. Bu harfin üzerinde *medd* varsa uzun okunur fakat tespit edildiği kadarıyla Türkler ister Arap ister Fars kökenli olsun uzun ünlüleri pek kullanmazlar.

Türkçe kökenli kelimelerin sonlarında bulunan *b*'ler genelde *p*'ye dönüşmüştür. Bu söyleniş ve yazım değişikliği hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde vardır. Meselâ *olub* yerine *olup*, *tob* yerine *top* gibi.

¹¹⁴ N. Mallouf, *Dic. Français-Turc*, Maison Neuve Imp., Paris, 1856.

¹¹⁵ N. Mallouf, *Age*.

H sesi Türkçede kuvvetli olarak çıkarılan bir ünsüzdür. Meselâ; *hacı, Ahmed, ahmaq* gibi.

L sesi aynen Fransızcadaki gibi söylenir. Fakat Türkçedeki çift *l* Türkçede açık ve vurgulu söylenmesine karşın bunların Fransızcadaki söylenişleri çok kere tamamen değişiktir¹¹⁶.

Türkçede *l* ünsüzü kalın ünlülerin önüne ve arkasına gelirse ağır ve net bir telâffuzu ortaya çıkar. İngilizce ve Rumcada olduğu gibi¹¹⁷. Fakat HİNDİĞLU bu konuda biraz daha farklı yaklaşım içerisindedir. Ona göre; henüz halka inmemiş birtakım Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdeki *l* sesi kalın seslilerden sonra bile ince olarak telâffuz edilir: *Kémal, la'l* gibi¹¹⁸.

Türk dilinde bulunan ve bu sözlük kapsamındaki Arapça ve Farsça kelimelerin söylenişi İstanbul Efendileri'nin telâffuzuna göredir. Türkçe asıllı kelimelere gelince bunlar daha çok halk tarafından kullanılmaktadırlar. Yine çok büyük sayıda kelimenin eskidiği, halk tarafından kullanılmadığı ve bunların yalnızca bazı eski kitaplarda bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca BIANCHI Türkçede vurgu ile ilgili olarak da şunları yazmaktadır: "Türkler tüm ünlü, ünsüz ve soluklu olarak çıkarılan sesleri vurgusuz ve tatlı bir söyleyişle telâffuz etmekte, büyük ses patlamalarından kaçınılmaktadırlar". Bunun dışında yazar Türkçedeki aktif ve pasif fiillerle ilgili bazı açıklamalarda da bulunmaktadır¹¹⁹.

Türkçedeki seslerle ilgili olarak Şemseddin SAMİ Kamûs-i Fransevî'sinde geniş açıklamalarda bulunmuş Türkçe seslerin Fransızca karşılıklarını verirken bir hayli teferruata girmiştir. Fakat harflerin karakteristiğini belirtmede net bir çizgisi yoktur. Şemseddin SAMİ, BIANCHI ve MALLOUF'un aksine Türk harflerinin sayısal değerlerini belirtmemiştir. Şemseddin SAMİ *Türkçenin Armonisi Üzerine Birkaç Söz* başlıklı yazısında, Türkçenin dokuz ünlüye sahip olduğunu, bunların dördünün kalın; a, ı, o, u, dördünün ince: e, i, ö, ü, ayrıca i ve ö arası ifade edilebilecek bir ünlünün daha bulunduğunu kaydetmiştir.

Elimizde bulunan sözlüklerin bazılarında Türkçe ve Fransızca harfler karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Sözlük yazarlarının birçoğu bu konuda en sistematik açıklama-

¹¹⁶ T.X. Bianchi, *Elsine-i Franseviyye ve Türkiyyenin lûgatı*, Paris, Imp du Comité, 1843.

¹¹⁷ Ş. Sami, *Kamûs-i Fransevî* (Dic. Tr-Fr), Mihran Mat., İstanbul, 1302.

¹¹⁸ Artin Hindoğlu, *Dictionnaire Abrégé Français-Turc*, Viyana, 1831.

¹¹⁹ T.X. Bianchi, *Elsine-i Franseviyye ve Türkiyyenin lûgatı*, Imp du Comité, Paris, 1833.

mayı BIANCHI'nin yaptığını söylemektedir. Şemseddin SAMİ¹²⁰ de dahil olmak üzere çoğu bu yöntemi uygulamıştır. Örnek olması açısından onun hazırladığı çizelgedeki bilgileri aşağıya alıyoruz¹²¹.

Türkçe, Farsça, Arapça ve Avrupaî Harflerin Armonik Tablosu

Türkçe Arapça, ve Farsça Avrupaî harflerin yazımdaki isimleri	Harflerin sayısal değ.	değ:
Elif	1	A, e, i, o, u, eu, ou
Bè	2	B.
Ha	8	H (sert)
Kef	20	K ve Ki
Lam	30	L
Mim	40	M
Hè	5	H (yumuşak)

(Daha fazla bilgi için BIANCHI'nin eserine başvurulabilir.)

İncelediğimiz eserlerde Türkçenin bir imlâ problemi olduğundan söz edilmektedir. Bu problem bugün de çözülmüş değildir. Fakat bu sorun elimizdeki sözlüklerin yazıldığı dönemlerde daha bir karmaşık halde bulunmaktaydı. Özellikle yabancı yazarlar, Türk dilindeki sürekli değişimler sebebiyle imlâ konusunda şikayet ede gelmişlerdir. Bu yazarlardan biri de Alexandre HANDJERİ'dir. Ona göre, Türkçe kelimelerin çoğunluğunda, imlâ tamamen keyfi olarak kullanılmıştır. Ve bu konu yazarların kaprislerine terk edilmiştir. Bazen aynı sayfada bile farklı imlâ yanlışlıkları yapılmıştır. Pek az Türkçe kelimedede imlâyâ dikkat edilmiştir. Bu tür yanlışlardan bazıları sözlükte açıklanmıştır¹²².

R.YUSUF imlâ konusunda şunları ifade etmiştir:” Türkçe kelimelerin imlâları henüz netleştirilememiştir. Osmanlı aydınlarından bazıları Türkçe kelimeleri telâffuz edildiği gibi yazarken, bazıları da bunları Uygur harfleri veya Arap harfleri ile yazılmış

¹²⁰ Ş.Sami, *Dictionnaire Turc-Français*, Mihran Mat., İstanbul, 1302.

¹²¹ T.X.Bianchi, *Elsine-i Franseviyye ve Türkiyyenin Lûgatı*, Imp du Comité, Paris, 1833.

¹²² Alexandre Handjeri, *Dictionnaire Fr.-Ar.-Pr.-Tr.*, Imp. Impériale, Moskova, 1840.

eski eserlerdeki şekliyle ele almaktadırlar. Biz bu kelimeler için Türkçedir deyip imlâlarını da ona göre belirliyoruz. Genelde Arapça ve Farsça kelimelerin imlâ kuralları bellidir. Fakat öğrencinin bu iki dil hakkında da imlâ yönünden bilgi sahibi olması gerekir¹²³. Türk dilinde sürekli değişiklikler ve gelişmeler söz konusu olduğundan, dile yeni giren kelimelerle birlikte pek çok imlâ hataları da ortaya çıkmıştır. Dilimiz bu sahada henüz yeterli tecrübe ve birikime sahip olmadığından yabancı dillerden alınan kelimelerin bir kısmı farklı anlamlarda kullanılmıştır. İmlâ hataları ile ilgili olarak Muhtasar Kamus-i Askerî'de ve diğer sözlüklerin bazılarında da önemli açıklamalar vardır. M. Kamûs-i Askerî'de çeşitli kelimelerin eski ve yeni imlâları verilmek suretiyle gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Örnek; *fişenk* kelimesinin doğrusu *fişek* olarak yazılmıştır.

---

¹²³ R. Yusuf, **Dictionnaire Turc-Français**, Ebuzziya Mat., İstanbul, 1888.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZLÜKLERİN İNCELENMESİ

Bu bölümde elimizde bulunan sözlüklerden kısaca söz edilecek ve bu eserler özet olarak tanıtılacaktır.

3. 1. Fransızcadan Türkçeye

ISTILAHÂT LÛGATI

DICTIONNAIRE

FRANÇAIS-TURC DES TERMES TECHNIQUES

DES SCIENCES, DES LETTRES ET DES ARTS

Yazarları: ANT.B.TINGHIR ve K. SINAPIAN

İstanbul, Bağdatlıyan Matbaası, 1891

1. cilt. 8+2+423 s 2. cilt. 565+6 s.

Eser öncelikle teknik terimleri, bilimsel, edebî ve sanatla ilgili kelimeleri kapsamaktadır. Jean DENY Türkçe sözlüklerle ilgili değerlendirme yazısında bu eseri sahasında iyi bir sözlük olarak tanımlamaktadır¹²⁴. Eserin Fransızca ve Osmanlıca olarak yazılmış ön söz bölümünde genel kısaltmalar Fransızcadır. Jean DENY gibi sözlük yazarları da bu eseri döneminin en iyi alan sözlüklerinden biri olarak tanımlamışlardır.

Eser sanat, edebiyat, bilim ve teknik konularla ilgili kelimeleri kapsamaktadır. Sözlükte toplam 30 000 kelime vardır.

Yazarlar, dönemin yönetiminden gördükleri destek ve teşvikle, alanında öncelikle ihtiyaç duyulan böyle bir sözlük hazırlamayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca bu eser kendi içinde ciddi bir hazırlık sonucu ortaya konmuştur. Örnek birkaç kelime:

¹²⁴ Jean Deny, *L'Osmanlı Moderne et le Türk de Turquie*, PhTF, Wiesbaden, s:232.

Fransızca	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Académie	encümen-i dâniş	akademi
Anti	mâni	karşıt, anti
Action	iddia, da'vâ	davranış, tutum, dava
Activité	bi-l-fi'l	çalışma, etkinlik
Brevet	berât, unvan	unvan
Capital	sermâye	anamal, anapara, sermâye
Capitaliste	sahib-i sermâye sermâye-dâr	kapitalist
Caractère	mahiyet, resim, şekil	harf, yazı, karakter, irade, unvan,

3. 2. **Elsine-i Franseviyye ve Türkiyyenin Lûgatı**

DICTIONNAIRE

FRANÇAIS-TURC

Yazarı: T. X. BIANCHI

Paris-İmprimeur du comité-1843

1. cilt 1843, 6 + 784 +125 s.

2. cilt 1846, 1370 s.

Daha önceki eserlerinde olduğu gibi, yazar bu eserini de, MENINSKI'nin Latince olarak 1687'de Viyana'da yayımlanmış olan **Onomastican** isimli eserinden yararlanarak hazırlamıştır. Eserin Fransızca yazılmış ön sözünde, Türkçe ile ilgili önemli açıklamalar bulunmaktadır.

Eser iki ciltten oluşmaktadır. Türkçe karşılıklarının telâffuzu Latin harfleri ile kelimenin yanına yazılmıştır.

BIANCHI'nin KIEFFER ile birlikte yazdıkları bir diğer sözlük ise, **Elsine-i Türkiyye ve Franseviyyenin Lûgatı** isimli eserdir. Bu eserin üzerinde ağırlıklı olarak BIANCHI çalışmıştır. Yine bu eserde de Türk dilinin önemi çeşitli açılardan vurgulanmıştır. Eser iki ciltten oluşmuş olup, ilki 1835'de Paris'te basılmıştır. Uzunca yazılmış bir Fransızca ön sözü vardır. Bu bölümde Türkçe harflerin yazım, telâffuz ve karşılıkları ile ilgili geniş açıklamalar vardır.

Bir Doğu dil bilimcisi olan yazar 1783'de Paris'te doğmuş, 1864'de ölmüştür. 1801'de genç bir bilim adamı olarak İstanbul'a gönderildi. Osmanlı idaresinde çeşitli yerlerde görevli olarak bulundu. BIANCHI'nin eserlerinin temel amacı Türk dilinin pratik tanımını, bilinmesini ve öğrenilmesini kolaylaştırmaktır. Yazar **Dictionnaire français-turc** (Paris, 1842-45, 2. cilt), KIEFFER ile hazırladığı **Dictionnaire turc-français** (Paris, 1850, 2. cilt), **Nouveau guide dela conversation en français et en turc** (Türkçe ve Fransızca Yeni Konuşma Kılavuzu) Paris, 1835 -1837,1839. Ayrıca BIANCHI İstanbul'da yayımlanan Osmanlıca eserlerle ilgili **Le Journal de la société asiatique** gazetesinde bibliyografik bilgiler vermiştir. Bunların dışında **Itinéraire de**

Costantinople à la Mecque adı altında Türkçe olarak yazılmış **Kitâb Menâsik el hadj** isimli eserden Fransızcaya tercüme etmiştir¹²⁵.

Şemseddin SAMÎ Kamûs-i Fransevi'sinde Elsine-i Türkiyye ve Franseviyye için, bir kısım noksanlıkları olan eser, ifadesini kullanarak bu sözlüğü çeşitli yönlerden tenkit etmiştir. Her iki eser de genel sözlüklerdendir.

Sözlükten alınan birkaç kelimenin (Dictionnaire Français-turc)

Fransızcası	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Licence	izin, icâzet, ruhsat	izin, lisans
Mobile	kımıldanmaç	devingen, akışkan, seyyal
Modèle	örnek, misâl	örnek, misal
Mythologie	esâtîr-i evvelîn	mitoloji
Propagation	çoğaltma	çoğaltma, üreme

¹²⁵ Bu bilgiler **Grande Encyclopédie-VI, BIANCHI** maddesinden alınmıştır.

3. 3. Fransızcadan Türkçeye

ISTILAHÂT-I HUKUKİYE VE SİYASÎYE

Yazarı : Hukuk doktoru Mehmet EKREM

İstanbul, Ritsu Matbaası, 1927, 148+ 3 s.

Bu sözlük Osmanlıca yazılmış kısa bir ön söz ve açıklamalar bölümüne sahiptir. Yazar bu eserini Türk hukukuna katkıda bulunmak üzere çok çeşitli Fransız hukuk kitaplarından ve sözlüklerinden yararlanmak suretiyle hazırlanmıştır. Sözlüğün hazırlanmasının temel gerekçesi, Avrupa hukuk sisteminin incelenmesine katkıda bulunmaktır. Örnek:

Fransızca	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Acceptation	kabul	kabul
Accusation	ithâm	suçlama
Acte	akd, muamele, tasarruf, takrîr	iş, belge, cüzdan
Accord	i'tilâf	anlaşma, akort
Coup d'Etat	darbe-i devlet	hükümet darbesi
Coutume	teamül, âdet	geleneksel, âdet
Crédit	itibâr, tahsisât	kredi
Disposition générales	ahkâm-ı umûmiye	genel hükümler

3. 4. KAMÛS-İ ASKERÎ

Fransızca-Türkçe ve Türkçe-Fransızca

DICTIONNAIRE MILITAIRE

Français-Turc et Turc-Français

Yazarı: Mühendishâne-i Berri Hümâyûn Lisan Muallimlerinden Süvari Binbaşısı Resulzâde Hüseyin HÛSNÛ, İstanbul

1. Cilt Matbaa-i Saryan, 1312, 672 s.

2. cilt Mahmut Bey Matbaası, 1315, 563 s.

Eserin, sözlük yapımı ile ilgili bilgileri kapsayan Osmanlıca yazılmış bir ön sözü vardır. Sözlükte 15 000 kelime vardır. Eserin giriş bölümünde, kelimelerin nasıl bulunacağı ve bunun için ne tür yöntemlerin uygulandığı açıklanmaktadır.

Yazar, sözlük konusunda başarılı olmak için, alan sözlüklerinin genel sözlüklerden ayrılmasını istemektedir. Ancak bu sayede bilimde uzmanlaşma imkânı elde edilebilir. Kamûs-i Askerî bu düşüncelerle hazırlanmıştır. Eserde tıp, kimya, geometri, cebir, coğrafya v.b. gibi bilimlerle ilgili kelimeler bulunmaktadır. Ayrıca dönemin Ahmet MUHTAR Paşa gibi askerî otoriteleri bu eseri tavsiye etmişlerdir.

Aynı yazarın bu sözlüğün dışında 378 sayfalık **PETITE ENCYCLOPEDIE MILITAIRE** isimli ve 4 000 sayfadan oluşan önemli bir eseri daha vardır. Yazar bu sözlükleri 25 yılda hazırladığını kaydetmiştir.

Osmanlılarda ansiklopedik lügat yapılamamasının nedeni halkın bu şekil eserlere karşı ilgisinin olmaması ve bu tür eserlerin çok pahalı olmasından ileri gelmektedir. Aynı zamanda bir eğitimci olan Kol Ağası Necip ASIM Efendi bazı arkadaşları ile beraber bir Osmanlı Ansiklopedisi yapma cesaretini ortaya koymuş ve 20 kadar fasikülü yayımlamış, fakat satışı yapılamadığından çalışmasına son vermiştir.

Ayrıca yazar basılmak üzere altı askerî sözlük daha hazırlamıştır. Bunlardan üçü Fransızca-Türkçe, ikisi Türkçe, biri de Türkçe-Fransızcadır. Bunlara ilâve olarak, yazarın askerî konularla ilgili çeşitli çalışmaları vardır. Kamûs-i Askerî, sahasında ilk ciddi çalışmalardandır. Örnek:

Fransızca	Osm. Türkçesi	S. T. Türçesi
Académie	mekteb	akademi
Académie militaire	askerî mekteb	askerî akademi
Balistique	fenn-i resmî	balistik
Base	esâs, kaide	temel, üs, baz, altlık
Base de direction	esâs, istikamet	esas, istikamet
Bloquer	abluka etmek	abluka etmek
Borabardement	bombardıman	topa, tutma, bombalama
Bombe	humbaro	bomba
Opération	ameliyat	çalışma, iş, ameliyat

3. 5. MUHTASAR KAMÛS-İ ASKERİ
FRANSIZCADAN TÜRKÇEYE
ENCYCLOPEDIE MILITAIRE ABREGE
FRANÇAIS-TURC

Yazarı: Hüseyin HÜSNÜ

İstanbul, Karabet Matbaası, 384 s. (Basım tarihi bulunamamıştır)

Bu sözlükte top, tüfek, mermi, tabya, iskihkâm ve diğer bazı fen alanlarıyla ilgili 50 000'in üzerinde kelime vardır. Ayrıca tarihe mal olmuş büyük komutan ve devlet adamlarından söz edilmektedir. Büyük İskender, Jûle Sezar, Napolyon Bonaparte gibi. Yazar bu eserinde özellikle askerî alanla ilgili olarak kullanılan Türkçe kelimelerin imlâlarında da çeşitli düzeltmeler yapmıştır.

Eserin ön söz kısmında Ahmet Muhtar Paşanın bir takdim yazısı bulunmaktadır. Paşa o güne kadar yazılan sözlüklerin askerî alanla ilgili terimleri pek karşılamadığını, bu sahada ilk ciddi çalışmanın H.HÜSNÜ tarafından yapıldığını ifade etmiştir. Ahmet MİTHAT da bu eser hakkında: "Bu sözlük yalnızca kelimelerin anlamlarını vermekle kalmayıp bir nev'i muhtasar bir ansiklopedi olarak ilmiye ve fenniye ait kelimeleri de ihtiva etmektedir" der.

Aynı zamanda Fransızca öğretmeni olan mir'alây H. HÜSNÜ'nün birçok eseri vardır:

1. Arapça-Türkçe-Fransızca konuşma kitapları
2. Nezâket: İslâm terbiyesi ve Türkçenin temel kuralları
3. Ma'lûmât-ı Fenniye
4. Mükâleme: Fransızca-Türkçe olarak yazılmıştır.
5. Kamus-i Askerî: Türkçe-Fransızca, Fransızca-Türkçe (2 cilt)
6. Gerçek Kamus-i Askerî: Fransızca- Türkçe
7. Askerî Cep Lûgatı: Fransızca-Türkçe
8. Türkçe Küçük Kamûs-i Askerî

Eserden alınan birkaç kelimenin

Fransızcası	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Ambulance	seyyâre	ambulans
Armateur	korsan	armatör, gemi işletmecisi
Automatique	kendiliğinden işler silah	otomatik
Défense	ittifak	koruma, savunma
Service	hizmet	hizmet, servis

3. 6. DICTIONNAIRE PORTATIF

Yazarı: Mehmet ŞAKİR

İstanbul, Imp. Azelch et Fils, 1883, 125 s.

Eserin ön sözü Osmanlıca olarak yazılmıştır. Yazara göre yaklaşık bir asırdan beri askerî, matematik ve tabîî ilimler alanında büyük gelişmeler ortaya kondu. Yeni düşünceleri ifade etmek, yeni keşfedilen şeyleri isimlendirmek ve ilk kez fark edilen veya ortaya konan kavramları belirlemek için, yalnızca bir sözlükte bululabilecek pek çok kelimeyi kapsayan bir eser yapmak gerekir. Osmanlı dilinde böyle bir eseri ortaya koymak için uzun boylu çalışmaya gerek vardır. Bu noktada yapılacak iş kişisel çalışmaları, araştırmaları özetlemek ve yararlı bir eser ortaya koymaktır.

3. 7. LUGÂT-I EF'ÂL-I FRANSEVÎ

Ef'âl-ı Fransevinin Türkçeye Tercümesi ve Tasrifi

Dictionnaire des verbes réguliers et irréguliers de la langue Française avec leur conjugaison entière

Yazarları: M. SALİM, Sophialy DİCRAN

İstanbul, Mihran Matbaası, 1884, 144 s.

Eserin ön sözü Osmanlıca ve Fransızca olarak yazılmıştır. Yazarlar bu kısımda fiil hakkında bilgi vermek suretiyle Fransız dilinde fiil çekiminin önemine değinmişlerdir.

Örnek birkaç kelime:

Fransızca	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Danser	raks etmek	dans etmek
Imparfait	hikâye-i mâzî	hikâye birleşik zaman
Présent	zaman-ı hâl	şimdiki zaman
Unir	birleştirmek	birleştirmek

3. 8. LÛGAT-I FERAZ
TÛRKÇEDEN FRANSIZCAYA
DICTIONNAIRE FERAZ
TURC-FRANÇAIS

Yazarı: Ali FERAZ

İstanbul, Ahmet Kâmil Matbaası, 1927, 728+7 s.

Eserle ilgili bilgiler ve kısaltmalar Osmanlıca olarak yazılmıştır. Ayrıca Türkçe kelimeler Fransız telâffuzuna göre de verilmiştir. Örnek birkaç kelime:

Osm.Türkçesi	Fransızca	S. T. Türkçesi
Asân	facile,simple	kolay
Asıl	racine, originaire	kök, temel
Ehliyet	capacité	yetenek, yetki
Irgad	ouvrier	işçi
İstavroz	croix	çarmıh, haç

Bu sözlüklerin dışında İbrahim ETHEM tarafından hazırlanan 416 sayfalık **Fransızcadan Türkçeye Cep Lûgatı** isimli bir eser vardır.

M.EMİN tarafından hazırlanan ve 1308 tarihinde İstanbul Kasbar Matbaasında basılan 30 sayfalık **Durûb-ı Emsâl-ı Fransevî Lûgatçesi** isimli küçük bir eser daha vardır. Bu sözlükte ata sözlerinin Türkçe karşılıkları verilmiştir.

Bir alan sözlüğü olarak hazırlanan **Balık ve Balıkçılık** isimli eser Fransızcadan Türkçeye çevrilmiştir.Eserin birinci bölümünde balık ve balıkçılık hakkında bilgi verilmiştir.Bilgiler resimlerle zenginleştirilmiştir. İkinci bölümde balıkçılık ve teknik terimlerin karşılıkları içeren Türkçe-Fransızca, Fransızca-Türçe sözlük hazırlanmıştır. Deveciyan KAREKİN tarafından hazırlanan bu eser İstanbul Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye matbaasında basılmıştır. 440+60 sayfalık eser 1331 (1915)'de hazırlanmıştır.

3. 9. FRANSEVÎ VE TÜRKÎ LÛGATNÂMESİ
DICTIONNAIRE
FRANÇAIS-TURC

Yazarı: Nassif MALLOUF

Paris-1856, Maisonneuve Matbaası

Eser uzunca bir Fransızca ön söze sahiptir. İlk basımı 1849'da İzmir'de 583 sayfa, 2. basımı 1856'da Paris'te 912+12 sayfa, 3. basımı da 1026+12 sayfa olarak yapılmıştır. Aynı yazarın, 1489+12 sayfa olarak Paris'te basılmış¹²⁶ **Turc-Français** isimli bir eseri daha vardır. Jean DENY aşağıda ismi belirtilen eserinde bu sözlükten önemle söz etmektedir. Fakat Şemseddin SAMÎ, Kamûs-i Fransevî'sinde bu sözlükten ikinci sınıf eser diye bahsetmektedir.

Yazar bu yeni baskı için, öncekinin bir tekrarı olmadığını, tamamının gözden geçirildiğini ve yeni eklemeler yapıldığını kaydetmektedir. Dolayısıyla bu sözlük yeni bir eser şeklinde algılanmalıdır. Ayrıca bu eserin, Yaşayan Doğu Dilleri Okulunda Türk dili ve Fransız Koleji'inde ise Fars dili ve Edebiyatı profesörü olan BABİER'in tavsiyeleri doğrultusunda hazırlandığı belirtilmiştir.

Bu sözlük yeni ilâvelerle birlikte 2 000 konu başlığının yanında hukuk, ticaret, sanayi, sanat ve bilime ait ilâve 60 000 kelimeyi kapsamaktadır.

Ayrıca, yazar Türk diline ait bir kısım seslerin Fransızcada karşılıklarını, bazı ses değişikliklerini ve Türk alfabesinde harflerin tüm ayrıntılarını vermiştir. Örnek:

Fransızca	Osm.Türkçesi	S. T. Türkçesi
Avance	peşin para	ilerleme, avans
Avantage	fayda, kâr	kolaylık, kâr, avantaj
Avocat	davâ vekîli	avukat
Banderole	püskül	şerit, flama, bandrol
Banlieue	şehrin etrâf ve havâlisi	banliyö

¹²⁶ Jean Deny, *L'Osmanlı Moderne et le Türk de Turquie (PhTF)*, Weisbaden 1959, s:231.

Baromètre	havâ terazisi, mîzân'ül hevâ	barometre
Bouton	gopça	gopca, düğme
Cabane	kulübe	kulübe

Lübnan'da doğmuş olan N. MALLOUF Arapça, Farsça ve Türkçeyi çok iyi biliyordu. Pariste kurulu Asya Toplulukları Kurumu üyesi ve doğu dilleri profesörü olan yazarın Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca ile ilgili pek çok eseri vardır. Bu sebeple Osmanlı yönetiminden ödül almıştır. Eserlerinden bazıları: Türkçe-Fransızca küçük hikâyeler ve konuşmalar, özellikle Osmanlı Devletini esas alan Fransızca olarak hazırlanmış 5 kıtayı konu edinen **ABRÉGÉ DE GÉOGRAPHIE**, Inchayi djédid = Nouveau Manuel, (yeni el kitabı) Türkçe olarak yazılmıştır. **PRECIS DE L'HISTOIRE OTTOMANE** (Kısa Osmanlı Tarihi-Fransızca olarak yazılmış), **GUIDE DE LA CONVERSATION en trois langues orientales: turque, arabe et persan** (Üç doğu dili: Türkçe, Arapça ve Farsçanın konuşma kılavuzu), Elif Cüz'ü, Arapça-Türkçe ve Farsça Alfabe. Yazar bu eserlerine ilâve olarak, Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca ile ilgili daha birçok eser yazmıştır. Eserlerin çoğunda Türkçeyi birinci öncelikli dil olarak almıştır.

**3. 10. DICTIONNAIRE
TURC-FRANÇAIS
TÜRKÇE-FRANSIZCA SÖZLÜK**

Yazarı : Le P. Reali YUSUF

İstanbul-Ebuzziya Matbaası: 1888, 36 + 1336 s.

Eser uzunca bir Fransızca ön söze sahiptir. Bu bilgiler 1. ciltteki açıklamalardan alınmıştır. Yazar, eserini yeni ve basit bir teknikle hazırladığını ifade ederek, Osmanlıca'yı oluşturan Türkçe, Arapça ve Farsça terimlerin endüstride, ticarete, sanatta ve bilimde kullanılan yeni kelimelerle zenginleştirildiğini ifade eder.

Yazar eseri ile ilgili olarak şu noktaların dikkate alınmasını istemiştir:

1. Bazen kelimenin orijinal karşılığının yanında yabancılara kolaylık olsun diye kelimenin farklı türevleri de verilmiştir.

2. Her terimin hangi dilden alındığını göstermek için o dilin baş harfi büyük harfle yazılmıştır: T- Türkçe, A- Arapça, F- Farsça.

3. Arapça terimlerin Türkçede kullanılan çoğulları dikkatli bir şekilde not edilmiş ve sınıflandırılmıştır.

4. Türk dilinin normal yapısı ile ilgili olmayan Arapça kelimelerin türevleri, öğrencilere kolaylık olsun diye, en çok kullanılan şekilleri ile verilmiştir.

Yazar eseri ile ilgili, bu tür açıklamaları 15 madde içinde kaydetmiştir. Ayrıca Türkçeyi öğrenecek ve bu sözlükten yararlanacak yabancılar için bu dille ilgili genel kurallar verilmiştir.

Türkçenin telâffuzu ile ilgili olarak sözlükte şu bilgiler vardır: Osmanlılar özellikle başkentte oturanlar, Türkçeyi ciddi, tatlı, ahenkli ve açık bir şekilde telâffuz ederler. Ayrıca Arap telâffuzunun kuvvetli **aspirations** (bir sesi soluklu çıkarma)-larından kaçınmışlardır. Bunlara ilâve olarak Türkçe kelimelerin telâffuzunun yabancılara hiç de zor gelmediği söylenebilir. Yazar, eserinin dönemin Millî Eğitimi Bakanlığı tarafından onandığını ve tavsiye edildiğini ifade etmiştir.

Jean DENY, R. YUSUF'un bu sözlüğünü hazırlarken, Şemseddin SAMİ ve Barbier de MEYNARD'dan yararlandığını kaydetmiştir¹²⁷.

¹²⁷ Deny, Agm., s. 232.

Yazarın Türk dili ile ilgili eserleri:

1. Bu sözlüğün özeti durumunda olan Dictionnaire portatif Turc-Français,
2. Dictionnaire Français-Turc
3. Farsça ve Arapça bölümleri de bulunan Türkçe-Fransızca Dil Bilgisi Kitabı.

3. 11. KAMÛS-İ TIBBÎ

DICTIONNAIRE ENCYCLOPEDIQUE MÉDICAL

Yazarı : Şerafeddin Bey MAGMUMÎ

Birinci cilt, Kahire-1910 (1327) Osmanlı Matbaası, 7 + 1 + 600 s.

İkinci cilt, 1330, 601 + 1064 s.

Yazar lûgat sözcüğü için yalnızca kelimelerin karşılığını veren eser ifadesini kullanırken, kamûs için, hangi dile, hangi bilime ve hangi fenne ait ise onun bir hazinesidir, açıklamasını vermiştir. Eser modern sözlük ölçülerine göre dizilmiştir. Aranılan şey kolayca bulunur. Genelde diğer eserler istenilen yere rahatlıkla taşınamazlar, ancak kamûs istenen yere rahatlıkla taşınabilir. Bu bakımdan her insan kütüphanesinde bulunacak bir kamûsa gereksinim duyar.

Yazar tıp bilimi ile ilgili birtakım tespitlerde bulunmaktadır. Bir kısım tıp kitapları Abdulaziz döneminde Kırımî Aziz Bey tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bir de lûgat kitabı düzenlenerek öğrenciye sunulmuştur. O günden beri tıp bilimi dev adımlarla ilerlediği halde, Osmanlı tıbbi yerinde saymıştır. Fransızlarda olduğu gibi bizim de ansiklopedik tıp sözlükleri hazırlamamız gerekir.

Türkiye'den ayrı yaşamak zorunda olduğunu ifade eden yazar eserini Paris'te yazmaya başlayıp, birinci cildini Kahire'de bitirmiş, 600 sayfalık birinci cildini orada yayımlamıştır. Fransızca kelimelerin ve terimlerin karşılıkları Tıp Cemiyeti tarafından tanınması, bir bakıma onaylaması gerekiyordu. Bu kitap mükemmel bir ansiklopedi değildir. Amaç, ömrü yarım asra yaklaşan modern Osmanlı tıbbındaki bir boşluğu doldurmaktır. Mahmut Rüştü tarafından aynı isim altında ve Fransızca-Arapça dillerini esas alan bir sözlük yayımlanmıştır.

Eserin ön sözü Osmanlıca olarak yazılmıştır. Fransızca kelimelerin Türkçe karşılıkları, genelde, tanım şeklinde ve çok uzun olarak verilmiştir.

**3. 12. FRANSIZCADAN TÜRKÇEYE
CEP LÛGATI
DICTIONNAIRE
FRANÇAIS-TURC**

Yazarı: W.WIESENTHAL

İstanbul-1888 (1305), Karabet ve Kasbar Matbaası, 1200 s.

Eserin ön sözü ve diğer açıklamaları Osmanlıca olarak yazılmıştır. Eser 40 000'i aşkın kelimeyi kapsar. Eserde Fransızcanın önemi vurgulanarak, böyle bir dilden Türkçeye sözlük yapmak çağın gereklerinden sayılmaktadır.

Türkçe Batı'ya açıldıkça zenginleşecektir tezinden hareket eden yazar, bunu sözlüğünü hazırlama gerekçelerinden biri olarak kabul eder. Aynı yazarın **FRANSIZCADAN TÜRKÇEYE MÜKEMMEL LÛGAT (GRAND DICTIONNAIRE FRANÇAIS- TURC)** isimli ikinci bir eseri daha vardır. Bu sözlük, İstanbul Artin Asaduryan Şirket-i Matbaasında 1310 tarihinde basılmıştır. 408 sayfadan ibarettir.

W.WIESENTHAL'ın **TÜRKÇEDEN FRANSIZCAYA KÜÇÜK LÛGAT (Dictionnaire Turc-Français)** isimli 1304 tarihinde İstanbul Mahmut Bey Matbaasında basılmış 12 + 627 sayfalık bir eseri daha vardır.

Sözlükten alınan birkaç kelimenin (Cep Lûgatı);

Fransızca:	Osm.Türkçesi:	S.T.Türkçesi
Chiffre	rakam, yekûn, mikdâr	rakam, şifre
Choc	müsademe, çarpışma	çapma, büyük sarsıntı, şok
Chronique	maraz	kronik, süregen, müzmin
Ciment	horasan, çimento	çimento
Circulation	deverân, cevelân	dolaşım
Cronologique	ulûm-u târih	kronolojik, tarih sırasına göre
Médical,e	tıbbî	tıbbî

3. 13. ELFÂZ-I MÜTEŞÂBİHE LÛGATÇESİ

Yazarı: Mekteb-i Harbiye-i Şahâne-i Lisân muallimlerinden Mehmet HALÎT

İstanbul- 1306, 158 s.

Bu eserle Fransızcada bulunan elfâz-ı müteşâbiheleri sözlük şeklinde Türkçeye aktarılmıştır. Elfâz-ı müteşâbiheler, genellikle anlamları imlâları ayrı olduğu halde telâffuzları aynı olan kelimelerdir. Sözlüğün asıl yapılış amacı, Fransızca'yı öğrenenlere kolaylık sağlamak ve bu tür çalışmaları Türk bilimcilerine tanıtmaktır. Örneğin *Arrhes* ve *Art* kelimelerinin telâffuzları aynı olduğu, halde anlam ve yazımları farklıdır. Eserin ön sözü ve diğer genel bilgileri Osmanlıca olarak yazılmıştır. Örnek:

Fransızca	Osm. Türkçesi	S.T Türkçesi
Acquis,e	müktesebât	elde etme
Acquis,e	iktisâb, muktesîf	çalışarak elde edilmiş
Aimant,e	seven, muhabbet eden	sevgi dolu, seven
Aimant	miknatis	miknatis
Air	hava	hava
Air	tarz	görünüş
Bierre	birâ	birâ
Banc	kanepâ	sıra, peyke, sandalye
Jour de l'an	yıl başı	yıl başı

3. 14. FRANSIZCADAN TÜRKÇEYE

KÜÇÜK KAMÛS-İ FRANSEVÎ

DICTIONNAIRE

Français-Turc

Yazarı: Hasan BEDREDDİN

İstanbul-1928, Marifet Matbaası, 4+ 1544 s.

Eser 50 000 kelimededen ibarettir. Eserin mukaddimesi ve diğer açıklamaları Osmanlıca olarak yazılmıştır. Çoğunlukla kelimelerin türevleri yazılmamıştır. Hasan Bedrettin Küçük Kamûs-i Fransevî'sinin ön sözünde bu sözlüğü hazırlayış gerekçesi olarak, Şemseddin SAMÎ'nin Kamûs-i Fransevî'sindeki bir kısım kelimelerin eskimiş olmasını ve bazı yeni kelimelerin bu sözlükte bulunmamasını ileri sürmektedir. Diğer sözlüklere oranla bu sözlükten daha çok örnek kelime almak suretiyle, Hasan BEDRETTİN'in ifade ettiklerinin ne denli gerçekleştiğini belirtmeye çalıştık. 50 000 kelimeyi kapsayan bu eser sahasında Arap harfleriyle basılan son sözlüklerden biridir. Fransızca kelimelere verilen karşılıklardan anlaşıldığı kadarıyla o dönemde Türk dili Arapça ve Farsça kelimeleri terk ederek hızla Batılı kelimelere yönelmiştir.

Küçük Kamûs-i Fransevî'den alınan 28 kelimenin hemen tamamının karşılıkları Osmanlı Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde aynıdır. Fakat aynı kelimeler Şemseddin SAMÎ'nin Kamûs-i Fransevî'si ile karşılaştırıldığında 30 yıllık bir sürede Türk dilinde çok büyük değişikliklerin olduğunu görmekteyiz. Değişiklik genelde kelimeler üzerine yoğunlaşmıştır. Teknolojik gelişmeler gerekçe gösterilerek Arapça, Farsça ve eskimiş Türkçe kelimeler terk edilip batı kökenli kelimeler tercih edilmiştir. Örnek:

Fransızca	Osm.Türkçesi	S. T. Türkçesi
Abat-jour	abajur	abajur
Abonné,e	abone	abone
Cambio	kambiyo	kambiyo
Camélia	kamelya	kamelya
Camion	kamyon	kamyon

Camionnage	kamyonla nâkil, kamyon ücreti	kamyonla taşıma
Camionner	kamyonla nâkil etmek	kamyonla taşımak
Campagne	kır, köy, çiftlik	kır
Camper	konmak, konaklamak	konmak, kamp kurmak
Canal	kanal	kanal
Canaliser	kanal açmak	kanal açmak
Canape	kanepe	kanepe
Cancer	kanser	kanser
Candidat	namzet, tâlib	aday, namzet
Canotage	sandalcılık	sandalcılık
Caoutchouc	kauçuk	kauçuk
Capacité	derece-i istîfab, iktida	kapsama gücü, yetenek
Capital	esas sermâye	anapara, kapital
Capitaliste	sermâyedâr	kapitalist
Capitulation	teslim olma	teslim olma, kapitülasyon
Caporal	on başı	onbaşı
Capote	kaput	kaput
Caprice	keyf, heves	kapris, geçici heves
Capsule	kapsül	kapsül
Captiver	kendine ram etmek	esir etmek
Capuchon	kukuleta	başlık
Caractère	seciye, yazı, harf	harf, yazı, karakter
Carambole	karambol	karambol, karışıklık

3. 15. DICTIONNAIRE ABRÉGÉ

FRANÇAIS-TURC

HAZİNE-İ LÛGAT

Yazarı : Artin HİNDİOĞLU

Viyana, 1831, 4+ 516+ 2 s.

Sözlüğün ön söz ve diğer açıklamalar kısmı Fransızca olarak yazılmıştır. Bu sözlüğün hazırlanmasında Abbé MOZIN'in **Fransızca-Almanca**, Abbé FRANÇOIS'nın **Fransızca-İtalyanca** ve P. Paschal AUCHER'nin **Fransızca-Ermenice** ve **Ermenice-Fransızca** sözlükleri incelenmiştir.

1838'de Viyana'da 2. baskısı yapılan bu eserde Fransızca kelimelerin Türkçe karşılıkları verildikten sonra, ayrıca Latin harfleri ile telâffuzları da yazılmıştır. Bu metot elimizde bulunan sözlüklerin birçoğunda vardır.

Artin HİNDİOĞLU Lübnan'da doğmuş, önce İstanbul'da arkasından da Viyana'da uzun süre bulunmuştur. **Almanlar İçin Türk Dil Bilgisi** kitabını ve **Almanca-Ermenice-Türkçe**, **Almanca-Türkçe-Ermenice**, **Türkçe-Ermenice-Almanca** isimli sözlükleri yazmıştır. Örnek birkaç kelime:

Fransızca	Türkçe	Telâffuzlu yazımı
Abaissement	sarkıtma, düşüş	sarketma, duchuch
Abandonner	vazgeçmek	vazguétjmek
Abasourdir	şaşırtmak	chachertmak
Abatoge	odun kesme	odoun kesme
Abat-faim	doyurucu	doyouroudjou
Abattre	yıkma, yere vurma	yekmak, yéré vourmak.
Abattu,e	yıkık, yorgun, ruhban	yekek, yorghoun, rouhban
Abbaye	ruhban başlık	rouhban, bachelek
Abbé	ruhban başı	rouhban bache
Abc	elif ba, elif cüzü	élf ba, élf djuzu
Abcéder	şimşek	chicmék

Abcès	çıban	tjeban
Abdiquer	terk etmek	térk étmék
Abeille	arı	are
Abêtir	ahmaklatmak	ahmaklatmak

3. 16. ELFÂZ-I MÜTECÂNİSE-İ FRANSEVÎYE
Recueil des Hononymes de la Langue Française

Yazarı: Bâb-ı Alf Tercüme Odası Sâbıkasından A. YUSUF
 İstanbul, Civelekyan Matbaası, 1302, 104 s.

Eserin yapısı: Giriş bölümü Osmanlıca olarak yazılan bu küçük eseri ele almamızın nedeni farklı bir yapılanmayı ortaya koymasındandır. Temelde Fransız dilinde bulunan **elfâz-ı mütecâniseler** (aynı cinsten-telâffuz yönünden) ele alınmıştır. Bu tür çalışmalar Fransız dilinin öğrenilmesini kolaylaştıracağı gibi, dilimiz için de benzer örnekleri ortaya koyabilir.

Sözlük kısmı 104 sayfa olan bu eserde gerekli açıklamalar Osmanlıca olarak verilmiştir. Örnek birkaç kelime:

Fransızca	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Air	hava, rüzgâr	hava
Arranger	sıraya koymak	düzenlemek
Athée	Allah'ı inkâr eden	Allah'ı inkâr eden
Khan	han, konak	han, konak
Chant	terennüm, nağme	şarkı
Fond	bir şeyin altı	temel
Fusée	hava fişeği	füze

3.17. LÛGATÇE-İ MEKÂTİB LE VOCABULAIRE DES ECOLES

Müellifi: M. FOURNIER- Mütercim Ragıp RIFKI

İstanbul, Sancakçıyan Matbaası, 1327, 370 s.

Eserde çeşitli konular ders olarak ele alınıp işlenmiş, fakat Türkçeye aktarılırken bir sözlük mahiyetinde düşünülmüştür. Daha çok, kelimeler ve kelimelerin Türkçe karşılıkları ele alınmıştır. Yazar uzun zaman eğitim alanında bir şey yapılmadığını, Meşrutiyet'le beraber bu işin düzene girdiğini ve eğitimde modern bir yapılanmanın oluştuğunu ifade eder. Ayrıca Ragıp RIFKI geliştirdiği ve aktardığı metotla öğrencilerin kısa zamanda yabancı dil öğrenebileceklerini kaydetmektedir. Kelimeleri açıklarken tanıtıcı resim tekniğinden yararlanılmıştır. Bu metot Batı'da hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır. Bir ara bizde de uygulanmaya çalışılmış, fakat yaygınlaşmamıştır. Örnek birkaç kelime:

Fransızca	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Beton	dondurma harç	beton
Canapé	kanepe	kanepe
Chateau	köşk	şato
Fondation	temel	temel
Maçon	dîvâr	duvarcı
Manoeuvre	amele	manevra
Portrait	resim	portre
Tabouret	iskemle	tabure
Train	katar	tren

3. 18. KAMÛS-İ FRANSEVÎ
Musavver Türkçeden Fransızcaya Lûgat
DICTIONNAIRE
TURC-FRANÇAIS

Yazarı: Diran KELEKYAN

İstanbul Mihran Matbaası, 1329 (1911), 6+ 1370 s.

Kamûs-î Fransevî adında birçok sözlük yayımlanmıştır. Birisi de budur. Fransızca ve Osmanlıca açıklamaları bulunan bu eserin kapak kısmında: “Türkçe asıllı kelimelerle beraber, Türk dilinde kullanılan Arapça ve Farsça kelime ve deyimleri, bilimsel ve teknik terimleri, edebî ve meslekî terimleri kapsar” ifadesi bulunmaktadır.

Eserin ön sözünde şu ifadeler vardır: “Şemseddin SAMÎ Kamûs-î Fransevî’sini hazırlamak için senelerce uğraştı, sonunda o eserini ortaya koydu. Fakat Osmanlı dilinin, otuz senelik zaman zarfında çok büyük gelişmeler ortaya koyması ve yeni yeni kelimelerle karşılaşması sonucu, bu alanda yeniden bir düzenleme yapılması gerekmiştir. Bu sözlük, Şemseddin SAMÎ’nin eserinin yeni bir basımı değildir, fakat ona çeşitli ilâveler yapılmış, yeni kelimeler eklenmiş, eskiyen kelimelerin yerine yenileri konmuş ve 3 000 kadar resimle takviye edilmiştir. Özetle bu eserle, bu alandaki çalışmalar yeniden ortaya konmuştur. Bir genel sözlük olarak hazırlanmıştır. Ayrıca Türkçe karşılıklar Fransız telâffuzuna göre Latin harfleri ile Osmanlıcalarının yanına yazılmıştır. Örnek:

Osm. Türkçesi	Fransızca	S. T. Türkçesi
Câhiliyet	ignorance, paganisme	cahillik, bilgisizlik
Câiz	permis, légitime, possible	izin verilen, olabilir, caiz
Cân-hırâş	qui affecte l’âme, dououreux	iç tırmalayıcı, acıklı
Cavlaklık	nudité, mangue absolu de moyens	saçsızlık, parasızlık
Cebbâr	tyran, despote	zor kullanılan, her şeye gücü yeten

3. 19. FRANSIZCADAN TÜRKÇEYE LÛGATÇE-İ FELSEFE

Yazarı: İsmail FENNİ

İstanbul, Matbaa-i Amire, 1341, 6+ 935+ 1 s.

Eser, genelde, felsefe hakkındaki açıklamaları kapsayan Osmanlıca yazılmış bir ön söze sahiptir. Sahasında önemli bir alan sözlüğüdür. Yazar, felsefede konuların çok genel olduğunu, herkesi ilgilendirdiğini, dolayısıyla kimsenin bu alanda bilgi sahibi olmaktan kaçınmayacağını ifade ederek, felsefenin ruh bilim, mantık, ahlak ve toplum bilimden oluştuğunu, fakat daha şimdiden bunların kendi başlarına birer bilim dalı olduğunu kaydeder. İsmail FENNİ, felsefeyi bir hikmet bilimi olarak kabul ettiğinden, bu konuda Müslümanların daha gayretli olmasını öğütler. Eserin tanıtımında bu tür bilgiler verilmiştir.

Sözlükte ele alınan Fransızca kelimelerin karşılıkları çoğu kere uzunca tanımlanmıştır. Bu da, eserde fazla kelime olmamasına karşın hacminin genişlemesine neden olmuştur. Örnek birkaç kelime:

Fransızca	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Milieu	ortasında	ortasında
Mimique	taklidî, taklide mensûb ve müteallik olan	mimik
Miracle	mu'cize, kerâmet	mucize
Uniforme	düz, yek-nesak	tek biçimli, benzer, tekdüze, üniforma
Universalisme	insanların cümlesinin nihayet necât bulacağını kabul eden bir i'tikat	evrenselcilik, külliye

3. 20. FRANSIZCADAN TÜRKÇEYE KÜÇÜK RESİMLİ LÛGAT-I FENNİYE

Yazarı: İsmail ZİYA

İstanbul, Karabat Matbaası, 1327, 263 s.

Bu sözlüğün kısa ön söz ve açıklamalar kısmı Osmanlıca olarak yazılmıştır. Resimli olarak hazırlanan bu alan sözlüğünde fen, mühendislik ve askerî alanla ilgili pekçok kelime bulunmaktadır. Bu eserin 1312 (1896) tarihinde 263 sayfa olarak basıldığını Jean DENY ifade etmekteyse de¹²⁸, elimizdeki eserde bu bilgiye rastlanmamıştır.

Yazar önce karşılığı olmayan kelimeleri aynen almayı tasarlamış fakat bunun Türk diline getireceği yükü düşünerek bu plânından vazgeçip, bazılarının karşılığı olarak yerli kelimeler kullanmayı tercih etmiştir. Bu düşünceyle eserini resimli olarak hazırlamıştır.

Sözlükten alınan birkaç kelime:

Fransızca	Osm.Türkçesi	S.T.Türkçesi
Acide	hamz, ekşilik	ekşi, asit
Aimant	mıktanıs	mıknatıs
Albumine	albumin	albumin
Alarme	silah başına	alarm, korku, silah başı
Alcalimètre	mikyâs-ı kali	alkali ölçer, alkarimetr
Alcoolmètre	mikyâs-ı küüle	alkolölçer
Alimentation	gıdâ	gıda
Aluminium	alüminyum	alüminyum

¹²⁸ Deny, Agm., s. 232.

3. 21. LÛGAT-I NAZIMA
FRANSIZCADAN TÛRKÇEYE LÛGAT
DICTIONNAIRE
FRANÇAIS-TURC

Yazarı: Ali NAZIMA

İstanbul, Kasbar Matbaası, 1901, 6+1904 s.

Eserin kısa bir Fransızca ön sözü vardır. Bu eser küçük ebatta hazırlanmış olup daha çok idâdîlere yöneliktir. Fransızca öğrenimini kolaylaştırmak için, bugün bazı Fransızca sözlük ve ders kitaplarının sonunda gördüğümüz gibi, bu sözlüğün de sonuna Fransızcadaki düzensiz fiillerle ilgili bir liste vardır. Ayrıca bir kısım kelimelerin karşıt ve eş anlamları verilmiştir.

Aynı yazarın bir diğer eseri **Mini-Mini Lûgat-ı Tefayüz, Osmanlıcadan-Fransızcaya Mignom Lûgatı** (Dictionnaire Ottoman-Français) dır. Eserin ön sözü ve açıklar kısmı Osmanlıca olarak yazılmıştır. Ayrıca Türkçe karşılıklar Latin harfleri ile de verilmiştir. 1912'de İstanbul Kasbar Matbaasında 7+882 sayfa olarak basılmıştır. Örnek:

Osm. Türkçesi	Fransızca	S. T. Türkçesi
Ana	maman	anne-ana
Anaç	gros	büyük, iri
Antika	antique	ilk çağ işi, ilk zaman işi, antika
Aslî	original,e	orjinal, asıl, ilk
Ödek	payement	ödeme
Öz	naturel,le	tabîî, olağan
Ur	tumeur	tümör, ur
Ûlfet	relation	bağlantı, ilişki, izafet

Ali NAZIMA'nın bir diğer eseri **Lûgat-ı Tefayüz, Fransızcadan Osmanlıcaya Lûgat** (Dictionnaire Français-Ottoman)'tır. 1911'de İstanbul'daki Kasbar

Matbaasında basılan bu eser Osmanlıca olarak yazılmış ön söz ve açıklamalarıyla genelinde üniversiteye gideceklere yönelik bir biçimde hazırlanmıştır. 8+1272 sayfa hacmindeki bu sözlükte 25 000 kelime vardır. Örnek:

Fransızca	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Fond	zemîn, kumaş	dip, zemin, esas, temel, öz
Formel,le	sarîh	açık,kesin, biçimsel
Forme	sûret, şekil	şekil, form
Générateur	doğuran	buhar kazanı, jeneratör
Initiatif,ve	başlangıç	öncelik, inisiyatif
Sceau	hâtem, mühür	mühür
Sécurité	emânet	emniyet, güvenlik

3. 22. FRASIZCADAN TÜRKEYE YENİ LÛGAT NOUVEAU DICTIONNAIRE FRANÇAIS-TURC

Yazarı: Mehmet FUAT

İstanbul, A. Asaduryan Sirket-i Mürettibiye Matbaası, 1310,1326 s.

Sözlüğün giriş kısmı Osmanlıca olarak yazılmış, kapak kısmında, bu eserin Fransızcada kullanılan kelimeler ile fen siyaset, tıp ve matematik alanlarındaki terimleri ve fiil çekimlerini kapsadığı ifade edilmiştir. Bu sözlüğün 1313 (1917)'de ikinci baskısı yapılmıştır. Örnek:

Fransızca	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Diabète	şeker illeti	şeker hastalığı
Dialecte	lisânın bir şehre veya vilâyete mahsûs olanı	lehçe
Dictionnaire	lûgat kitâbı	sözlük
Gouverneur	hakem	yönetici
Grammaire	ilm-i sarf	dil bilgisi, gramer
Gramme	yeni dirhem	gram
Lexique	muhtasar lûgat	küçük sözlük, özel sözlük
Situation	hâl	konum, durum
Social,e	ünsiyete dâir	sosyal

3. 23. GUNYETÜ'L LÛGAT
FRANSIZCADAN TÜRKÇEYE
DICTIONNAIRE FRANÇAIS-TURC

Yazarı: Mehmet ŞÜKRÜ, Mikâil AŞÇIYAN

İstanbul, K. Bağdatlıyan Matbaası,

1. cilt, 1298 (1882), 989 s.

2. cilt, 1300 (1883), 1064 s.

Daha çok bir alan sözlüğü olarak ele alınabilecek bu eser 2 ciltten oluşmaktadır. Eserin tanıtımı ve gerekli açıklamalar Osmanlıca ve Fransızca olarak yapılmıştır. Yine bu eserde de Türkçe kelimelerin Fransız telâffuzuna göre Latin harfli yazımları vardır. Örnek:

Fransızca	Osm.Türkçesi	S. T. Türkçesi
Haltère	cimnastikte iki ucu gülle şeklinde demir, gülle halter	halter
Hectare	on bin zirâ, cerîb	hektar
Hectomètre	yüz metre	hektometre
Hétérogène	cinsen ve tabîaten muhtelif	ayrışık, ayrı cinsten, mec: karışık
Hidrogène	müvellid-ül-mâ'	hidrojen
Hôtel	konak, saray, han	otel
Humanité	insâniyyet, beşeriyyet	insanlık

3. 24. FRANSIZCA İŞTİKAK LÛGATI

Yazarları: Baha TEVFİK-Hasan VASFİ

İstanbul, Matbaa-i Kütüphâne-i Cihân, 1323

54+ 55+320 s.

Eserin kapak kısmında: “Fransızcada en çok kullanılan 7 000 kelimenin asıllarıyla, şekillerini, manalarını ve bunların kolayca öğrenimlerini sağlayacak başlıca kuralları ortaya koyan mükemmel bir sözlüktür” ifadesi bulunmaktadır. Girişte bu konularla ilgili Osmanlıca yazılmış geniş açıklamalar vardır.

Başlangıçta, bir dile özgü olarak o dilin önemli bir özelliğini ortaya koymak ve öğrenimini kolaylaştırmak üzere hazırlanan bu tür özel sözlükler, elimizdeki örnekte de görüldüğü üzere zamanla tek dilli sözlük olmaktan çıkıp, çok dilli sözlük konumuna geçmişlerdir. Temel özelliğini koruyan bu eserin aynı zamanda çok dilli sözlük konumuna geçmesi o günün şartlarında Fransızcanın bir dünya dili olmasından kaynaklanmaktadır. Böylesi bir özelliği olamayan dilde yapılacak bu türdeki çalışma, o dilin tek dilli sözlüğü olarak kalabilir.

Bu sözlükteki açıklamalara göre iştikak kelimesi; aynı kökten gelen kelimelerin birbirleri ile olan ilişkilerinin ortaya konması, bu tür kelimelerin türetilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım, aynı zaman köken bilimi (*étymologie*) nin de temelini ortaya koyar. Diğer dillerde de bu tür çalışmaların yapılabilmesi için bu örnek sözlüğün iyi incelenmesi gerekir. Sözlükte konu ile ilgili açıklayıcı örneklerden yalnız birisini ele alalım: Silah kelimesinin (Fr. *Arme*) çeşitli türevleri vardır: Silahlanmak, silahçı, silah fabrikası, v b. Önce kelimeyi veya kelimeleri ortaya koymak sonra bunların müştaklarını belirtmek, daha sonra bu müştaklarla oluşturulabilecek bileşik kelimeleri bulmak gerekir. Şayet bileşik kelimelerin de müştakları varsa onlar da belirlenir. Elimizdeki örnekte Fransızcada geçen silahla ilgili kelimeler tespit edilerek müştakları gösterilmiş, ayrıca bu kelimedenden yapılan bileşik kelimelerin de müştaklarının olmadığı ifade edilmiştir. Örnek:

Fransızca	Osm. Türkeçsi	S. T. Türkçesi
Accord	gönül birliği, uygunluk	uygunluk
Capacité	mikdâr-ı istiâb	kapasite
Capote	kaput, bir nev'i kadın şapkası	kaput
Conducteur	sevk eden kimse	iletici, çoban, sürücü
Succès	netice, muvaffakiyet başarı	

3. 25. SANAT KAMÛSU

Fransızca-Türkçe ve Türkçe-Fransızca DICTIONNAIRE

FRANÇAIS- TURC, TURC-FRANÇAIS

Yazarı: Celal ESAD

İstanbul, Matbaa-i Amire, 1340, 269+ 60 s.

Ön sözü Osmanlıca ve Fransızca yazılan bu eser resimli olarak hazırlanmıştır. Eser küçük ebatta olmasına karşın, bir alan sözlüğü olarak beğenilen özelliklere sahiptir. Jean DENY de bu sözlükten iyi bir eser diye söz etmektedir. Bu sözlükte bulunan Fransızca kelimelerin Türkçe karşılıkları günümüz Türkçesine çok yakındır. Ayrıca sözlükteki kelimelerin yapısına bakıldığında, pek çok Fransızca kelimenin dilimize geçtiği ve bu eserde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin sayısında azalma olduğu görülmektedir. Örnek:

Fransızca	Osm. Türkçesi:	S. T. Türkçesi
Clair,e	ışık	aydınlık
Classique	klasik	klasik
Compétent,e	ehil	yetkili, ehil
Console	konsol	konsol
Copie	kopya	kopya
Corniche	korniş	korniş
Corridor	koridor	koridor
Décorateur	müzeyyin	dekorcu

3. 26. ISTILAHÂT-I ADLİYE

TERMES JUDICIAIRES

Yazarı:Nezaret HİLMİ

İstanbul, Karabet ve Kasbar Matbaası, 1304, 330 s.

Yazar Osmanlıca olarak kaleme aldığı ön söz kısmında eseri ile ilgili olarak şunları ifade eder: “Adlî nizâm-nâmelerimizin bir kısmı Fransız kanunlarından iktibas edilerek alındığından zaman zaman ortaya çıkan bazı kavramlar anlaşılammaktadır. Bu problemlerin çözülebilmesi için bazı temel kaynaklara ihtiyaç vardır”.

Ayrıca hukuk alanındaki birtakım problemlerin çözümü için Fransız hukukunun öğrenilmesi gerekir. Bu iş, bilenler tarafından yapılmalıdır. Aksi takdirde bir sürü karışıklık ortaya çıkar. Bazen birçok kelime birbirine karışmaktadır. Yazar bu eserini hazırlarken dönemin yöneticilerinden büyük destek gördüğünü söyleyerek kendilerine teşekkür etmiştir. Örnek birkaç kelime:

Fransızca	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Absence	gaybet	yokluk
Absent,e	gâib	yok, bir yerde bulunmayan
Absolution	adem-i mes’uliyet	sorumsuz, aklanma
Abus	isti’mâl, fesâda çağırma	kötüye kullanma
Accusation	ithâm, isnâd	suçlama, kınama

**3. 27. DICTOIONNAIRE
FRANÇAIS-TURC-ITALIEN
FRANSIZCA-TÜRKÇE-İTALYANCA SÖZLÜK**

Yazarı: MehmetATUF

İstanbul, Ceride-i Havâdis Matbaası, 1285, 408 s.

Eserin Osmanlıca ve Fransızca yazılmış ön söz ve açıklamalar kısmı vardır. Türklerin İtalyanlarla, özellikle denizcilik alanındaki ilişkileri göz önüne alınarak Fransızcanın yanına İtalyancası da alınmıştır. Kelimelerin karşılıkları Fransızca, Türkçe ve İtalyanca olarak verilmiştir. Ayrıca Türkçe karşılıkların Latin harfli telâffuzları da yazılmıştır. Yazar burada, çalışmalarını böyle bir eserle sona erdirmenin sevincini idrak ettiğini ifadeyle, Arapların meşhur: “İnsan her şeyi kavramayaz, fakat bu demek değildir ki her şeyi de terk eder” ata sözünü hatırlatır. Çok şey yapamadığını, fakat bazı şeyleri de yapmayı başardığını kaydeder. Örnek kelime olarak yalnızca Fransızca ve Türkçe olanlar alınmış İtalyanca karşılıklar alınmamıştır. Bu sözlük, özellikle diller hakkında malûmat sahibi olmak isteyenlere genel bilgiler vermeyi amaçlamaktadır. Örnek birkaç kelime:

Fransızca	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Alternatif,ve	nevbet ile işleyen	'alternatif
Amateur	sevici	amatör
Annoncer	haber vermek	haber vermek
Annonce	haber	haber, anons
Antique	kadîm	ilk çağ işi, antik
Banque	sarraflık	banka
Bascule	salıncak	baskül
Bloc	toptan	büyük parça, yığın, blok

**3. 28. DICTIONNAIRE
FRANÇAIS-TURC-ALLEMAND
FRANSIZCA-TÜRKÇE-ALMANCA SÖZLÜK**

Yazarı: Nicolas Murat

İstanbul, Imprimerie de la Patrie, 1910, 436 s.

Karşılıkları Fransızca-Türkçe ve Almanca olarak hazırlanan eser, bu üç dilde 21 000 kelime ve bu kelimelerden bazıları ile ilgili 850 örneği kapsamaktadır. Sözlükteki kelimelerin Türkçe karşılıklarının telâffuzu, ayrıca Latin alfabeleri ile verilmiştir. Örneğin: *şaşırtmak (chachertmak)* gibi.

Aynı zamanda bir Hıristiyan din görevlisi olan bu yazarın Türk diliyle ilgili birçok sözlüğü vardır. Bunlardan birisi de **DICTIONNAIRE TURC-FRANÇAIS** isimli sözlüktür. 38 sayfadan oluşan eser 1903'te İstanbul'daki Levant Herald matbaasında basılmıştır. Açıklamalar ve kısaltmalar Fransızca olarak verilmiştir.

Nicolas MURAT'ın bir değer sözlüğü **DICTIONNAIRE FRANÇAIS-TURC**'dür. 1901'de İstanbul'daki Onnik Haléplian matbaasında basılmış olan eser 432 sayfadır. Verilen örneklerde Almanca karşılıklar alınmamıştır. Örnek:

Fransızca	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Alphabet	elifbe	alfabe
Ambulance	ordu hastanesi	ambulans
Analyse	hâl	analiz, çözümleme
Anecdote	hikâyet, kıssa	küçük öykü, anekdot
Attaque	hücûm, vuruş	salıdri, vuruş, atak
Avocat	da'vâ vekîli	avukat
Passeport	tezkere	pasaport
Supplique	arzuhâl	lutuf dilekçesi
Vidangeur	lağımıcı	lağımıcı, vidanjör
Visa	imza	vize

Dictionnaire Turc-Français isimli sözlükten alınan örnek birkaç kelime:

Osm. Türkçesi	Fransızca	S. T. Türkçesi
Herslenmek	s'irriter	öfkelenmek, kızmak
Şarâb	vin	şarap
Şübhe	doute	şüphe
Töhmət	culpabilité	suçluluk
Ulemâ'	savant, uléma	bilgin

3. 30. İSTILAHÂT-I BAHİRİYE

Türkçe-İngilizce-İtalyanca-Fransızca

Yazarı: William Tomson

İstanbul-1309, Matbaa-i Osmaniye

6+181+4 s.

Bu eser dört dilli sözlüklere önemli bir örnektir. Giriş bölümü Osmanlıca, İngilizce, İtalyanca ve Fransızca olarak yazılmıştır. Türkçe harflerden bir kısmı bu dilde örneklerle açıklanmıştır. Bir alan sözlüğü olarak hazırlanmıştır. Dönemine göre önemli bir başvuru kaynağıdır. Ele alınan bir kelimenin tüm türevlerinin karşılıkları bu dört dilde verilmiştir. Farklı bir örnek oluşturması nedeniyle alınan kelimelerin karşılıkları dört dilde de yazılmıştır.

Sözlükten alınan bir kaç kelimenin

İngilizcesi	İtalyancası	Fransızcası	Osm. Türkçesi
Crescent	luna crescente	croissant	hilâl
Gulf	golfo	golfe	koy
Iron	scafo inferro	navire en fer	sac sefine
Land	terra	terre	kara
Planet	pianeta	planète	seyyâre
Ship	bastimento	navire	Sefine, gemi
Sky	cielo	ciel	sema, gökyüzü
War ship	bastimento de guerra	navire de guerre	harb sefinesi

3. 31. DICTIONNAIRE

FRANÇAIS-ARABE-PERSAN ET TURC

FRANSIZCA-ARAPÇA-FARŞÇA VE TÜRKÇE SÖZLÜK

Yazarı: Alexandre HANDJERI, Moskova-1840

Imprimerie de l'Université Impériale

1. Tome, 1840, 4 + 992 +4 s.

2. Tome, 1841, 659 + 1 s.

3. Tome, 1841, 806 s

Ön sözü Fransızca olarak yazılan eserin tamamı 2454 sayfadır. Doğan AKSAN bu eseri çok dilli sözlükler için önemli bir örnek olarak işaretlerken, Şemseddin SAMİ yetersiz bir sözlük diye tanımlamaktadır. Gerekçe olarak da, HANDJERI'nin Türkçe bilgisinin yetersiz olduğunu ileri sürer. Buna karşılık, yazar bu eserini hazırlamak için Türk, Arap ve Fars dillerini uzunca bir süre incelediğini açıklamaktadır.

Eserin hazırlanmasında dünyanın en büyük sözlükleri incelenmiştir. Bu sözlüğün diğerlerine oranla daha hacimli olması, bir kelimenin dört dilde açıklanmasındandır. Eserden alınan örnek kelimeler, Fransızca ve Türkçe olanlardan seçilmiş olup, Arapça ve Farsça olanlar alınmamıştır. Ayrıca Doğu ülkelerinde ticarî ve diplomatik ilişkilerde bulunmak için öncelikle bir Türkçe sözlüğe ihtiyaç vardır. Bu sağlanmadan hiçbir çalışma yapılamaz. Örnek:

Fransızca	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Pacifique	barışı seven	barış sever
Palmier	hurma ağacı	hurma ağacı, palmiye
Parallèle	iki şeyi birbiriyle kıyaslandır- ma	paralel
Pardon	suç bağışlama, yarılgama,	suç bağışlama
Parti, e	taraf	parti, grup, karar
Personel,le	kendinin, şahsa ait	kişisel, şahsî
Perspectif,ive	bir nesnenin görüntüsü	perspektif

3. 32. KAMÛS-İ FRANSEVÎ

Fransızcadan Türkçeye Lûgat Kitâbı

DICTIONNAIRE FRANÇAIS-TURC

Yazarı: Şemseddin SAMÎ

İstanbul, Mihran Matbaası, 1299 (1882)

Eserin yapısı: Sözlüğün, Osmanlıca yazılmış bir ön sözü ve açıklamalar kısmı bulunmaktadır. Ayrıca, dönemine göre modern bir sözlükte bulunabilecek kısaltmalar kısmı mevcuttur. Yazar eserinin birinci basımında bazı yanlışlar olduğunu, bunları ikinci basımda düzelttiğini, dolayısıyla ikincisinin daha az hata ile gerçekleştirildiğini ifade eder. Bu eserin ikinci basımı 1920 sayfa olarak 1315 (1898)'de 3. Basımı 1318 (1902)'de 2240 sayfa halinde ve 4. basımı da 1322 (1905)'de 2240 sayfa olarak basılmıştır.

O dönemde hazırlan Türkçe ve diğer çok dilli sözlüklerle ilgili dikkatli incelemelerde bulunan ve Türk dili üzerine çalışmaları olan Jean DENY, bu eserden önemle söz etmektedir. Bu eser uzun zaman pekçok sözlüğe kaynaklık etmiştir.

Türk diliyle ilgili sözlük hazırlayan yerli ve yabancı bazı yazarları çeşitli nedenlerle tenkit eden Şemseddin SAMÎ'nin dil anlayışı, hakkında da çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin Zeynep KORKMAZ, Ahmet MİTHAT'tan yaptığı alıntıda: “elyevm kullandığımız lisân, Arabî ve Farisî ve Türkî ve Osmanlıların gemicilikte ve sanatta kesbettikleri terâkkî münâsebetiyle Yunan ve İtalyan ve terakkıyât-ı ahiremizin gösterdiği lüzûm üzerine bir de Fransız lisânlarından mürekkeptir ” diyerek kimi zaman Arapların kimi zaman Acemlerin ve hele şimdi de Frenklerin kapılarını çalarak kelime ve kurallar bakımından bir dil dilencisi olduğumuzu esefle kaydetmiştir. Şemseddin SAMÎ, Batı kaynaklı kelime ve terimlere Arapça ve Farsçanın imkânlarına baş vurarak karşılık arama yerine, onları olduğu gibi kabul etme görüşündedir¹²⁹.

Şemseddin SAMÎ'nin eserleri, özellikle sözlükleri, incelendiğinde yukarıda alıntısı yapılan görüşlerin isabetliliği görülecektir. Bu nokta **Kamûs-i Fransevî**'den alınan kelimelerin Türkçe karşılıklarında daha açık olarak görülmektedir.

¹²⁹ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, T.D.K, Ankara, 1992. (Ön söz).

Şemseddin SAMİ'nin Kamûs-i Fransevî (Dictionnaire Français-Turc)'sinden alınan örnek kelimeler ve yazarın orada kullandığı yöntemle ilgili açıklamalar bu çalışmanın sonunda verildiğinden, tekrar örnek kelime alınmasına gerek duyulmamıştır.

Şemseddin SAMİ'nin bir diğer önemli eseri **Kamûs-i Fransevî** (Dictionnaire Turc-Français)'dir. Bu eser Türkçe-Fransızca olarak hazırlanan sözlüklerin en önemlilerindedir. 1302 (1885)'de 1208 sayfa, 1302 (1886)'da 1208 sayfa, 1304 (1888)'de de hacmi daraltılarak 651 sayfa olarak basılmıştır. Eser Türkçenin yanı sıra Arap ve Fars dillerine ait pekçok deyim, adlî ve idarî alanlarla ilgili resmî terimler, matematik, fizik, eczacılık, cerrahî, tarih ve askerî alanla ilgili birçok kelimeyi kapsamaktadır.

Eserin uzunca yazılmış bir Fransızca ön sözü vardır, ayrıca Türkçe harflerin açıklamaları etraflıca yapılmış ve özet olarak yazılmış Osmanlıca tanıtım yazısı da bulunmaktadır. Türkçe kelimeler Fransız telâffuza göre Latin harfleri ile Osmanlıcalarının yanına yazılmıştır. Örnek birkaç kelime:

Osm. Türkçesi	Fransızca	S. T. Türkçesi
Çanta	petite valise	çanta
Çay	rivière	çay
Çerez	dessert	yemek sonunda yenen tatlı, meyve gibi şeyler
Çeri	troupe, milice	topluluk, asker
Çıplak	nu,e, dépovillé,e	çıplak
Çırpınmak	se mouvoir,s'agiter	hareket etmek, çırpınmak

Şemseddin SAMİ'nin bir diğer önemli eseri **Fransızcadan Türkçeye Lûgat Kitâbı** (Dictionnaire Français-Turc) isimli sözlüğüdür. 1318 (1901)'de 3. Baskısı yapılan eser 12+2+2240 sayfadan ibarettir. Eserin kapak kısmında “yeni tahsis ve hemen kâffe-i ıstilahât-ı fenniye ve askeriyenin ilâvesiyle ikmâl ve resimler ile tezyin olunmuştur.” ifadeleri bulunmaktadır. Eserdeki kelimeler ve açıklamalar 3 000 kadar resimle takviye edilmiştir. Eser, Fransız sözlüklerinin yapım tekniğine göre hazırlanmıştır. Yazar bu eserini de, diğer iki sözlüğü gibi genel sözlükler statüsünde yapmıştır.

Aynı yazarın bir diğere sözlüğü de, 1304 tarihinde 4+651 sayfa olarak İstanbul Mihran Matbaasında basılan **Küçük Kamûs-i Fransevî** (Petit Dictionnaire Français-Turc)'dir.

1850-1904 yılları arasında yaşamış olan Ş. SAMİ yetkili bir mütercim, büyük ve çalışkan bir dil ve sözlük bilimcisidir. Türkçe-Fransızca, Fransızca-Türkçe olarak yukarıda açıklanan sözlüklerin yanında, Türk-Batı kültür ilişkilerinin gelişmesine de büyük katkılarda bulunmuştur. **Kamûs-i Fransevî** kendinden sonra hazırlanan Fransızca-Türkçe sözlüklere kaynak olmuştur.

3. 32. 1. Kamûs-i Fransevî'nin Dil Yapısı Üzerine Kısa Bir İnceleme

Kamus-i Fransevîde bulunan bazı kelimelerin incelenmesi:

Şemseddin SAMİ'nin Kamûs-i Fransevî'sinden alınan kelimeler üzerine kısa bir sözlük çalışması :

Fransızca	Osm. Türkçesi	S. T. Türkçesi
Absurdité	münâsebetsizlik, abes	saçmalık
Accident	hâdise, vukuât, ârıza	kaza, aksama, sakatlık
Accord	ittifâk, muvâfakat	bağdaşma, uzlaşma
Accordéon	armonik	akordeon
Accort,é	nâzik, zarîf, latîf	sevimli, cana yakın
Accumulateur	biriktirici, yığıcı	akümülatör
Acteur,trice	tiyatro oyuncusu, mec: fâil	Aktör, akrist, tiyatro sanatçısı
Actif,ve	fa'âl, çalışkan	çalışkan, etkili, aktif
Activité	fa'âliyyet, gayret	katma, toplama
Admirer	taaccüb etmek, bir şeye hayran olmak	hayrân kalmak
Affiche	yafta, dîvâra yapıştırılan ilân veya ihtâr	afiş
Alarme	korku, telâş, endişe	tehlike işareti, alarm
Alcool	ispirto	alkol

Alliance	izdivâc, ittifâk	evlenme, ittifak
Almanach	takvîm, salnâme	takvim, almanak
Ambulance	seyyâr hastahâne	ambülans
Ampoule	karnı şiş ufak şişe	ampul
Analogie	münâsebet, tenâsüb, kıyâs	benzeşme, andırış
Analyse	hâl, fasl, şerh, tafsîl	analiz
Anatomie	teşrîh, ilm-i teşrîh	anatomi
Annoncer	bildirmek, haber vermek	bildirmek, haber vermek
Anonyme	isimsiz, ismi meçhûl	adsız, anonim
Anormal,e	kaideye muhâlif	anormal
Antilope	gazâl	antilop
Antique	pek eski, atîk, kadîm, köhne	ilk çağ işi, antika
Apologie	müdafaaanâme reddiye	savunma, övgü
Appendice	ilâve, zeyl, tutma	ek
Arabesque	Arapların tarz ve usûlünde olan	Arap tarzında, arabesk
Arbre	ağaç, şecere	ağaç
Archéologie	âsâr-ı atîka ilmi	arkeoloji
Archéologue	âsâr-ı atîka ilminin âlimi	arkeolog
Argot	Fransa'da külhânbeyleri ve hır-sızlar beyninde müsta'mel uydurma lisân	argo
Argument	delîl, bürhân, hülâsa	kanıt, delil, öz, özet
Aristocratie	asıllar tarafından idâre olunan hükûmet	aristokratlık
Aritmétique	ilm-i hesâb, ilm-i hesâba ait	sayı bilimi, aritmetik
Arrangement	tertîb, nîzam, tesviye	düzeltilme, onarma
Arrestation	tevkîf, mevkûfiyet, derdeste	tutuklama, tutukluk
Arsenic	sıçan otu,	arsenik
Article	madde, bend, bahs, makale	madde, yazı, boğum
Asphalte	asfalt	asfalt
Aspirateur, trice	nefes alan, nefes eden	aspiratör
Assermenté,e	yemin etmiş olan, mahluf	ant içmiş, yeminli

Association	ictimâî, iştirâk, ortaklık	dernek, ortaklık
Assurance	emniyet, itimâd, sağlamlık	güven, sağlam bilgi, sigorta
Assuré,e	emîn, te'mîn, sigortalı	güvenilir, sağlam, sigorta
Astronomie	ilm-i nucûm, ilm-i hey'et	astronomi
Athlétique	pehlevânlığa müteallik	atletliğe ait
Atlas	coğrafya haritaları, atlas	atlas
Atom	zerre, habbe,	gayet küçük şey atom
Attaché	bağlı, merbût, mensûb, ateşe	ataşe, elçiliğe bağlı uzman
Attaque	taarruz, tecâvüz, hucûm hamle, isâbet	saldırış, atak
Attraction	câzibe, kuvve-i câzibe	çekim, çekicilik
Authentique	resmî, sıhhî, asıl	resmi, aslına uygun
Autobiographie	sâhibi tarafından yazılmış ter- cüme-i hâl	(birinin) kendi eliyle hayat hikâ- yesi, otobiyografi
Automatiquement	irâdetsiz hareket tarîkiyle ken- diliğinden	otomatik olarak
Automoteur,trice	kendi kendine hareket eden	özdevimli, motorlu mavna
Autonomie	idâre-i muhtâriyet	özerklik, otonomi
Autorité	hükûm, iktidâr, nüfûz hükûmet, hâkimiyet	güç, velâyet, buyruk, otorite
Avance	ilerleme, binâ, çıkıntısı fâide	bina çıkıntısı, ilerleme avans
Avantage	fâide, menfaat, gâlibiyet	elverişlilik, kolaylık, avantaj
Aventure	vakıa, vukuât, hâdise	serüven, olay
Avenue	bir yere sevk eden yol	sokak, ağaçlı yol
Avocat	avukat, da'vâ vekîli	avukat
Azote	azot	azot
Bactériologie	mikropların tedkîki ilmi	bakteriyoloji
Bain	suya girme, istihmâm, banyo	banyo, hamam
Balance	terâzî, mizân	terazi, bilânço
Ballon	hava ile dolu deriden veya las- tikten tob	top, balon
Banc	peyke, mektebde sınıf tahtası	sıra, bank

Bandage	sargı,kasık bağı	sargı sarma, sargı, bandaj
Banlieue	şehir civârları	şehir yöresi, banliyö
Banque	banka muâmelât-ı sarrâfiye san- dığı	banka
Banquette	iskemle, araba peykesi sekisi	arkalıksız kanape, pencere
Banquier	büyük sarrâf, banker	bankacı
Barbare	zâlim, merhametsiz, insâniyet- siz (Eski Yunanlılarda Yunanî olmayan)	barbar
Baromètre	mikyâs-ül hevâ	barometre
Barrage	bir tarîk veya nehri kapayan set	baraj
Barrière	tahta perde, şehir kapısı	engel parmaklığı, bariyer
Baryum	baryum	baryum
Base	esâs, temel, kaide	temel, baz, temel ilke
Bébé	bebek, pek kısa boylu adam, cüce	bebek
Bénéficier	müstefid olmak	kâr etmek
Berbère	berber, akvâm-ı berberiyeye müteallik, Berberî	Berberî
Besoin	hâcet, ihtiyâc, lüzûm	ihtiyaç, gereksinme
Bilan	muvâzene defteri	bilanço
Biologie	ecsâm-ı uzviyyenin hayatından bahs eden ilim	biyoloji
Bloc	yığın, top, küme, tomruk	büyük parça, blok
Blocus	abluka, muhâsara	abluka
Blouse	gömlük biçiminde caket, biluz	bluz
Bobine	iplik makarası	masura, makara, bobin
Bombardement	topa tutma	topa tutma, bombalama
Bonbon	şekerleme	şekerleme, bonbon şekeri
Botanique	ilm-i nebâtât	botanik
Bouquet	çiçek vesâire destesi, demeti	demet
Bourse	para kesesi, sandık, kasa	para kesesi, burs

Branche	dal, budak, kısım, şu'be	dal, kol, brans
Brillantine	kolalı ve parlak astar bezi ve sakalı parlatmaya mahsûs bir kokulu yağ	briyantın
Bronze	saç, tunçdan ma'mûl heykel tunç	tunç, bronz
Brut,e	işlenmemiş, hâm	işlenmemiş, ham, brüt
Buffet	sofra takımlarına mahsûs dolap	büfe
Bureau	yazı masası, yazıhâne, çekmece, idârehâne	yazı masası, büro
Bureaucrate	aklâmda müstahdem me'mûru	bürokrat
Canal	su yolu, arık hark, oluk, künk	kanal, ark, su yolu
Capitaliste	sermâyedâr	kapitalist, sermayeci
Carnet	cep defteri, cüzdan	cep defteri, karne
Cartoucherie	fişekhâne	fişek fabrikası
Carte	kâğıt	kart
Carton	mukavva, mukavvâdan kutu	mukavva, karton
Cartouche	fişenk, kartuş	fişek
Catalogue	defter, fihrist	katalog
Catégorie	tabaka, sınıf, kısım, takım	kategori
Censure	teftiş, muâyene	sansür
Central,e	merkeze mensûb, merkezde bulunan, merkezi	merkeze ait
Certificat	şehâdetnâme, tasdiknâme	belge, diploma, sertifika
Chanter	türkü söylemek, şarkı çağırmak	şarkı söylemek
Charge	yük, bar, ağırlık	yük
Charger	yükletmek, doldurmak	yüklemek, şarj etmek
Château	kale, derebeylerine mahsûs, istihkâmlı konak	şato, saray, konak
Cheik	Arap kâbile reîsi, şeyh	şeyh, kabile reisi
Cheminée	ocak, kapsüllü silah memesi	ocak, şömine
Chercher	aramak, tahri etmek	aramak

Chère	hüsnü kabul, taam, ziyafet	resim, güzel, sevgili
Chérif	şerif, Arap emiri	Arap prensi, şerif
Chevrotine	karaca saçması	iri saçma
Chiffre	rakam	rakam, şifre
Chiffré,e	numaralı, şifreli	numaralı, şifreli
Choc	çarpma	çarpma, şok
Chocolat	çikolata	çikolata
Choléra	kolera	kolera
Choix	seçiş, intihâb	seçme
Chomoge	ta'til, ta'til vakti	tatil, işsizlik
Chronique	eskimiş, müzmin	müzmin, kronik
Chute	düşme, sukût, iniş	düşme, yuvarlanma
Ciment	horasan, çimento	çimento
Cimetière	mezarlık, makbere	mezarlık
Circulaire	dâire şeklinde, dâirevî	değirmi, yuvarlak
Circulation	deverân, cevelân, tedâvül	dolaşım
Civil,e- Etat Civil	şehrî, medenî, ahvâl-ı medeniyye	medenî, sivil-medenî hal
Classe	sınıf, sıra, mertebe, rütbe	sınıf, sıra
Clé,clef	anahtar, miftâh	anahtar
Climat	iklim, memleket, diyâr	iklim
Coalition	ittihâd, ittifak	ortaklık, koalisyon
Coffre	sandık, çekmece	sandık
Cohabîter	birlikte ikamet etmek	birlikte oturmak
Coiffeur	saç kesme ve düzeltme işi ile meşgul olan adam, berber	berber, kuaför
Colis	tüccar sandığı, denk	sandık, koli
Collage	yapıştırma, kâğıt kaplama	yapıştırma, kolalama
Collecteur	tahsildâr	toplayıcı, kolektör
Collection	bir cinsten şeyleri cemi, mec-mûa, takım	topluluk, koleksiyon
Collègue	hemsınıf, hemmeslek	melektaş

Colonne	sütun, amud, rükn	direk, sütun, kolon
Coma	derin baygınlık	koma
Comité	meclis şubesi, komisyon	kurul, komite
Commandant	kumanda eden, âmir, reîs, hâkim	komutan
Commander	emir, hüküm etmek	buyurmak, emretmek
Commerce	ticâret, bezirgânlık	ticaret
Commissaire	me'mur-i mahsûs, komiser	geçici görevli, üye, komiser
Communication	ihtilat, mahsûs,	geçme, iletme
Complet	tam, bütün, mükemmel	tam, bütün, komple
Composé	terkîb olunmuş, mürekkebe	bileşik, kompoze
Composition	terkîb, tertîb, tanzîm	birleşim, kompozisyon
Concert	ahenk, çalgı takımı	konser
Condamné,e	mücâzâta uğramış, mahkûm	hükümlü, mahkûm
Condition	hâl, şan, itibar, keyfiyet	durum, hâl, kondisyon
Confection	tesviye, inşâ, tertîb	yapma, hazırlama, konfeksiyon
Confort	yardım, iâne, rahat	rahatlık, konfor
Conjecture	zan, tahmin, ihtimâl	tahmin, zan, konjektür
Connaitre	bilmek, vakıf olmak	tanımak, bilmek
Conseillers	nasîhat vermek	öğüt vermek
Conservateur	hafız, muhâfız	koruyucu, muhafazakâr
Consolidé	takviye ve tahkim olunmuş	dondurulmuş, konsolide
Consummation	sarf ve istihlak	tüketim
Consultation	iştişâre, müşâvere	danışma, görüşüm, konsultasyon
Conte	hikâye, kıssa, masal	hikâye
Contemporain,e	muasır, hem asır	çağdaş
Contrat	mukavele, mukavelenâme	sözleşme, kontrat
Contrôle	mukavele defteri, kontrol defteri	denetleme, kontrol
Contrôleur	murâkabeci	denetçi, kontrolör
Convention	uzlaşma, ittifak	sözleşme
Conventionnel,le	ittifak ve mukaveleye müteallik	itibarî
Convertible	kabil-i tahvil	değiştirilebilir

Coopération	birlikte çalışma, teavün	ortaklaşma çalışma
Cordeler	örmek, bükme	bükme
Cordon	ince ip, sicim, kordon	ip, kordon
Correcteur	terbiyecisi, musahhih	düzeltilici, ayarlayıcı
Corrélation	iki şey arasındaki münâsebet, tenâsüb	karşılıklı bağlantı
Correspondant	muhâbir	uygun düşen, veli, muhabir
Cortège	alay, cemâat	alay, maiyet
Costume	kıyafet, kisve	giyim, giysi, elbise
Coton	pamuk, koton	pamuk
Courage	cesâret, secaat	cesaret
Couronne	taç, ikbâl	baş çelengi, taç, taht
Crème	kaymak	kaymak, krem
Critique	müşkül, buhranlı	kritik, tenkit
Culture	toprağın işlenmesi, zirâat terbiye, tahsil	tarım, yetiştirme, kültür
Cure-dent	yemekten sonra dişleri temizler	kürdan, diş çöpü
Cuvette	leğen, oluk hâzinesi	leğen, küvet
Danse	raks, raks havası, hora	dans
Danser	raks etmek	dans etmek
Débarasser	kurtarmak	karşılıktan kurtarmak
Décentraliser	merkeziyeti bozmak	yetkisini genişletmek
Décimal,e	işârî	ondalık
Déclaration	beyân, ilân	beyanat, açıklama
Décoloré,e	çıkılmış, rengi atmış solmuş	rengi atmış, soluk
Décoration	ziynet, tezyin	üsleme, dekorculuk
Décomposition	dağılma, sökülme	ayrışma, dağılma
Décret	hüküm, emir, irâde	kararname
De factó	bilfiil	fiilen
Défensif,ve	müdâfâa	savunma durumu
Défiance	emniyetsizlik	güvensizlik
Définitif,ve	kat'i, son hüküm	kesin

Défunt,e	mütevaffa, merhûm	ölen, merhum
Dégénération	nesil ve aslın bozulması	soysuzlaşma, dejenerasyon
Dégoût	iştahsızlık, tatsızlık	bıkkınlık
Délai	mühlet, vâde, müddet	süre, mühlet
Délégué,e	vekîl, murahhas	delege, temsilci
Délibérer	müşâvere ve müzâkere etmek	konuşmak, görüşmek
Démoralisation	ahlâkın bozulması	ahlâkın bozulması
Dentelle	oya, dantela	tentene, dantel
Département	eyalet, vilâyet	bölüm, eyalet
Dépression	tazyik altında basılma, inme	durgunluk, bunalım, depresyon
Désastre	büyük musîbet, afet	yıkım, felâket
Désespérer	ümidi kesmek, meyûs olmak	umutsuzluğa düşmek
Désordre	nizâmsızlık, tedbirsizlik	düzensizlik
Despote	müstebit	zorba, despot
Despotisme	istibdâd	zorbalık, despotizm
Dessinateur	ressam, musavvir	resimci
Détail	parekende satış, tafsîl, teferruat	perakende satış, ayrıntı, detay
Déterminé	muayyen, mahdûd	belirli
Détestation	ikrâh, nefret	tiksinme, nefret
Dialogue	mukâleme, muhavere	karşılıklı konuşma, dialog
Diamant	cevher, elmas	elmas
Dictée	söyleyip yazdırma, imlâ	söyleyip yazdırma, imlâ
Dictier	imlâ etmek	söyleyip yazdırmak
Digitale	parmaklara mensûb	parmağa ait, dijital
Dîner	öğlen veya akşam yemeği ye- mek	akşam yemeği yemek
Diplôme	şehâdetnâme	diploma
Diplomatie	umûr-u siyâsiye	diplomatik
Direct,e	doğru, müstakîm	doğru, direk
Directeur	müdü	yönetici, müdür
Discipline	tâlim ve terbiye, itaat	disiplin
Discipliner	tâlim ve terbiye etmek	disiplin altına almak

Discussion	müzâkere, mubâhese	tartışma, münakaşa
Disposition	tanzim ve tertîb	düzenleme, kullanma
Distingué	mümtaz, zarif, kibar	seçkin, kibar, nazik
Doctorat	bir bilim veya fende alınan müntehilik şahâdetnâmesi, doktorluk	doktorluk, doktora
Document	delil, hüccet, bürhân	belge, senet, döküman
Dogme	akide	nas, dogma
Dominant,e	gâlip, hâkim	egemen, galip
Douane	gümrük, rüsumat	gümrük
Doubler	iki kat etmek	iki katına çıkarmak
Dualiste	iki esâsı kabul eden filozof	düalist, ikinci
Dynamite	dinamit denilen bir nevi kuv- vetli barut	dinamit
Ecarté,e	uzak, münferit, tenhâ	sapa, ayrılmış
Economique	idâreli, ucuz	ekonomik, iktisadî
Economiste	ilm-i servet erbâbından	iktisatçı, ekonomist
Eczéma	bir nevi hareketli illet, egzama	egzama
Edifice	büyük binâ	büyük yapı
Egoiste	kendini düşünen, hodbin	bencil, egoist
Elastique	elastik	esnek, elastik
Electricité	elektirik	elektrik
Electromètre	mikyâs-ı elektirik	elektrometre
Elégance	zerâfet, nezâket	zariflik, şıklık
Elément	madde, anâsır	öge, eleman, unsur
Elève	şâkird, tâlebe, tilmiz	öğrenci,
Elimination	ihrâc	eleme, çıkarma
Eloge	medh, sitayiş, vasf	övgü, methetme
Emballage	denk bağlama	ambalaj
Emigration	hicret, muhârecet	göç
Emotion	tesîr, rikkat, telâş	heyecan, telâş
Encyclopédie	kamûs'ul ulûm	ansiklopedi

Engorger	tıkamak, kapamak	tıkamak
Ennui	usanç, can sıkıntısı	can sıkıntısı, usanç
Enseignement	ta'lim, tadrîs	öğretim
Erotique	aşıkâne	aşka ait, erotik
Etape	konak, menzil, merhale	konak, menzil, etap
Etymologie	iştirâk, ilm-i iştirâk	köken bilim, etimoloji
Extrême	son derece	en uç, en son
Fabrication	yapış, yapılış	yapım, imalât
Fabrique	kârhâne, fabrika	fabrika
Fanatique	müteassıb	bağnaz, fanatik
Flotte	donanma, filo	donanma, filo
Formation	teşkil, tesîs	meydana getirme
Forme	şekil, sûret	şekil, biçim, forma
Formule	üslûb	formül
Fraction	kısım, bölük, parça	koparma
Garantie	kefâlet	garanti
Gazelle	ceylan, gazal	gazal
Général	büyük askerî kumandan	general
Générateur	doğuran, makina kazanı	jeneratör
Gentilhomme	asil, necîb, kibar adam	kibar adam, centilmen
Géometrie	hendese	geometri
Goitre	boğaz uru, cedr	guatr
Grammaire	sarf ve nahiv ilmi	dil bilgisi, gramer
Gymnastique	cimnastik	cimnastik
Halle	pazar yeri	pazar, hal
Hôtel	konak, otel	otel
Illégal	hılâf-ı kanun, fâsid	yasaya aykırı, kanunsuz
Image	sûret, tasvîr	resim, tasvir, suret
Infektion	çürüme, bozulma	bulaşıcı hastalık, iltihap, enfeksiyon
Insurrection	ihtilâl, isyan, başkaldırı	ayaklanma, isyan
Japon	capon	Japon porseleni, Japon

Jockey	seyis yamağı	cokey, birinci
Jubiler	çok sevinmek	sevinç duymak
Juge	kadı	hâkim, yargıç
Jury	heyet-i mümeyyize	jüri
Kératine	keratin	keratin
Kilomètre	kilometre	kilometre
Lampe	kındıl, lamba	lamba
Latinité	latin lisânı	latin dünyası, latince
Lavande	lavanda otu	lavanta çiçeği, lavanta
Légal,e	kanunî, kanuna mutabık	yasal, kanunî
Lexique	muhtasar lûgat	küçük sözlük, özel sözlük
Libéralisme	serbestî taraftarlığı	liberalizm
Licence	ruhsat, icâzet	lisans, izin
Ligue	ittifak ve ittihat	birlik, lig, dernek
Linguistique	ilmu'l lisân	dil bilim, lenuistik
Lithographe	taş basmacı	taş basmacı, litograf
Livret	küçük kitap	küçük kitap
Local,e	mahallî	yöresel, mahallî, lokal
Locomotive	demiryolu arabacılarını çeken makinalı araba, lokomotif	lokomotif
Logique	ilm-i mantık	mantık
Lyrisme	ilhâmât-ı şiiiriyye	liriklik
Machine	alet, makina	makina
Magasin	mahzen, anbar, mağaza	mağaza, magazin
Magnétisation	mıknatıslanma	manyetizma ile uyutma
Magnésium	magnezyum	magnezyum
Maison	ev, hâne, dâr, beyt	ev
Maire	belediye reisi	belediye başkanı
Majesté	büyüklük, azamet	büyüklük, majeste
Mandat	vekâlet, havale	vekalet, havale
Manche	gopca, kolye	yen, düğme
Manifestation	ızhâr, nümâyiş	gösteri, tezahürat

Manoeuvre	elin hareketi, manevra	manevra
Manomètre	mikyasu'l gazat	manomertre
Manuscrit	el ile yazılmış, yazma	el yazması
Mathématique	ilm-i riyâziye	matematik
Mélancolique	kara sevdaya müptela, üzüntülü	kötümser, karasevdalı
Mélodie	ahenkli makam	ezgi, uyum, melodi
Méridien	dâire-i nıfs'un nehâr, tûl dâiresi	meridyen dairesi
Métaphysique	hikmet-i gayrı tabiyye, ilm-i kelam, hayalî, vehmî	metafizik
Méthode	usul, tarik, kaide	yöntem, metot
Mètre	yeni arşın, metre	metre
Microscope	gözle görünmeyi gösteren alet	mikroskop
Million	bin kere bin, milyon	milyon
Minéral,e	maden	minerale ilgili
Minimum	en az, cüz'i	en az, minimum
Mobile	seyyar	hareket eden, seyyar, mobil
Mode	yeni icad, moda	moda
Modèle	nümûne, örnek	örnek, model, simge
Monarchie	hükûmet-i mutlak	monarşi
Muséum	âsar-ı atikâ dâiresi, müze	müze
Musique	musikî	müzik, musikî
Mystique	sır, mutasavvıf	gizemli, mistik
National,e	millî	millî
Négatif,ive	inkâr eden	olumsuz, menfi
Neutre	bi-taraf, mutedil	yansız, tarafsız, nötr
Note	işâret, hâşiye	işâret, not, hesap pusulası
Notariat	mukavelat muharrirliği, noterlik	noterlik
Objet	madde, şey, maksat	nesne, eşya, konu
Occident	batı	batı
Odomètre	mikyâs-ı tarîk	odmetr, yol ölçer
Offensif,ive	taarruzî	saldırgan, saldırgan
Office	iş, hizmet, vazife	iş, görev, ofis

Opérateur	ameliyatçı	cerrah, operatör
Opération	iş, ameliyat	çalışma, iş, ameliyat
Orage	fırtına, bora	bora
Organe	uzvî, alet, ses	organ
Original,e	asıl, aslî	orjinal, asıl,ilk, özgün
Ortographe	imlâ	imlâ, yazım
Pansement	yanarın sarılıp bağlanması, tımar	pansuman, temizleme
Pantolon	pantolon, don, şalvar	pantolon
Parachute	sukûtiye, siper-i sukût	paraşüt
Paradoxe	garip şey, garibe	aykırı düşünce, paradoks
Paragraphe	fıkra, bend, madde, fasıl	paragraf
Parcelle	küçük parça	küçük parça, parsel
Pardessus	bütün elbisenin üzerinden giyilen, sako, pardesü	pardesü
Pardon	af, ziyaret, pardon	bağışlama, af, pardon
Parenthèse	cümle-i muterize, muterize	parantez
Parti,e	taraf, zümre, fıkra	parti, müfreze
Partisan,e	tarafdâr, tarafgîr	tarafılı, taraftar
Passage	geçme, geçilerek yer geçit	geçme, geçiş, pasaj
Pastille	akide	kokulu veya ilaçlı şeker, pastil
Patronat	efendilik, sahiplik	patronluk
Pédagogie	çocuk terbiyesi	pedagoji, eğitim bilimi
Perruque	iğreti saç, peruka	takma saç, peruka
Personne	kimse, kişi, şahıs, zat	kişi, kimse, insan
Perte	kayıp, zayî, fevt, telef	kayıp, yıkılma
Petition	istid'â, istidanâme, arzuhâl	dilekçe
Phare	deniz feneri	kıyı feneri, far
Pharmacie	eczacılık	eczacılık
Philosophe	hekim (hakim), feylesof	filozof
Philosophie	hikmet, felsefe	felsefe
Phonétique	sedaya mensup	ses bilimi, fonetik

Photographe	fotoğraf	fotoğraf
Pilote	gemi klavuzu	pilot
Plage	açık deniz sahili	plaj
Plante	ot, nebât	bitki, ayak tabanı
Plaque	pul, küçük bakır akçe	küçük maden, yaprak, pul, plaket
Pluralité	ekseriyet, çokluk	çoğunluk, çokluk
Pointage	tüfenk veya top ile nişan alma, işaretleme, çevirme	işaretleme, puantaj
Police	inzibât, zâbıta, zabtiye	polis
Politique	idare-i umûr-u devlete mensûb, siyasî	siyasal, politik
Polyglotte	çok lisân bilen, birkaç lisâna aşına	çok dil bilir
Pommade	merhem, pomad	merhem pomat
Portatif, ve	nakli kolay, elde götürülebilir	taşınır, portatif
Portion	parça, kısım, cüz'i	parça, bölüm, porsiyon
Position	yer, mevki, vaziyet duruş	durum, sıra
Radiomètre	güneşin yüksekliğini tayine ya- rayan alet	ışınölçer
Raffinage	maden ve sâirenin tasfiyesi	(maddeleri) arıtma, rafinaj
Raison	idrâk, fark, hak, insâf, delil	akıl, sağduyu
Rajuster	tamir ve islâh etmek	düzeltilmek, onarmak
Rampe	merdiven parmaklığı, tırabzan	rampa
Rapport	gelir, irâd, varidât, takdir	gelir, tanıklık, rapor
Rare	az bulunur, seyrek, nadir, hafif	az bulunan, nadir
Rationalisme	ruhu ve ilhâmı inkâr ile her şe- yin akıl ile olduğunu iltizâm eden bir tarîk-i felsefe	akılcılık, rasyonalizm
Rayon	şua', ümit, hayal	ışın, yarı çap, raf
Réaction	aksi te'sir, teâmül	tepki, reaksiyon
Réaliser	icra etmek, kuvveden fiile ge- çirmek	gerçekleştirmek

Réalité	fiilen ve madden mevcut veya vâk'i, hakikat	gerçek, gerçeklik
Rébatir	yeniden binâ ve inşa etmek	yeniden kurmak
Recensement	tadâd, tahrîr	sayım
Réclamation	iddiâ, istidâ, talep, da'vâ etme	isteme, dileme, aracılık
Réconciliation	barışma, uzlaşma	uzlaştırma, uzlaşma
Reconduire	teşyî etmek, mürâfakat etmek	uğurlamak, geçirmek
Reconnaissance	tanıma, teşhîs, şükrân-ı nimet	tanıma, iyilik, bilme
Reconstitution	yeniden teşkîl ve terkîb ve te'sis etme	yeniden kurma, şekil verme
Rédaction	gâzete ve sairenin tahrîr ve tertibi	kaleme alma, kaleme alınan şey, yazı
Réducteur	çıkık ve kırık kemikleri yerine koyan, kırıkçı, çıkıkçı	indirgen
Rééditer	yeniden tab' ve neşr etmek	(bir kitabı) yeniden basmak
Réel,le	gerçek, hakikî, sahih	gerçek
Réélection	yeniden intihâb	yeniden seçme
Reflexion	ziyâ ve sedâ sâirenin aksi, düşünme	yansıma, düşünme
Réforme	islahât, tanzîmât	reform, düzeltme
Réformiste	umûr-i medeniye ve siyâsiyede ta'dîlât taraftarı	reformist
Réfuge	sığınacak veya kaçacak mahâll, melce	sığınak, refûj
Réfugié,e	muhâcir, mülteci	sığınmacı, mülteci
Refuser	red etmek, kabul etmemek, vermemek	reddetmek
Régime	usûl idâre ve hükûmet	yönetim, rejim, perhiz
Régisseur	bir dâire veya şu'beyi emâneten idâre eden adam müdîr	yönetim vekili, rejisör
Réglé,e	terbiyeli, uslu, muntazam	çizgili, uslu, düzgün
Régulateur	tanzîm, tertîp eden, ayar veren	düzenleyici, regülatör

Rejouissance	sevinç, sürür	sevinç, eğlence
Relâche	aralık, fâsıla, istirâhat	ara, dinlenme
Relief	kabarma	kabartma, reliyef
Remorqueur	gemi çekmeye mahsûs vapur	remorkör, bir gemiyi yedeğe alıp çeken araç
Renaissance	taze hayat buluş, tecdîd, ihyâ	yeniden doğuş, rönesans
Répertoire	cedvel, fihrist, cerîde, mecmûa	derleme, fihrist, dergi, repertuar
Répiquer	tekrar dilmek, filizleri yerinden çıkarıp başka yere dikmek, te-yellemek	bir daha delmek
Réquérant,e	talib, müddeî, sahib-i istid'â	dilekçe veren
Répudier	boşamak	boşamak
Requête	arzuhâl, istîdâ, teklif	dilekçe
Réserve	kayıt, şart, ihtirâz, ihtiyât	sakıncalık, ihtiyat kaydı, rezerv
Résister	dayatmak, mukavemet etmek	-e dayanmak
Respect	hürmet, riâyet, ta'zîm	saygı, hürmet
Restaurant	kuvvet ve gıdâ veren, aşçı dük-kanı, lokanta	lokanta
Résumé	hülâsa, icmâl	özet
Retraite	çekilme, uzlet, inzivâ	ayrılma, inziva, emeklilik
Réunion	kavuşma, birleşme, ictimâ, ce-miyet	birleştirme, toplama
Révision	tekrar gözden geçirme, muaye-ne, yoklama	gözden geçirme, revizyon
Rhétorique	ilm-i beyân, belâgat	söz sanatı
Rigide	sert, şiddetli, katı, dik	katı, sert, mec: sert
Risque	tehlikeli, muhâtara	tehlike, zarar tehlikesi, risk
Rituel,le	ibâdât ve merâsim şeklini hâvî kitâb	ayin usulüne ait
Roman	hikâye, kıssa, masal, roman	roman
Royaume	devlet, hükümet	kiralık

Rythmique	muvâzeneli, mu'tedil	ritimli
Sacrer	küfürbazlıkla yemin etmek	kutsallaştırmak
Saison	fasl, mevsim	mevsim, sezon
Salon	müsâfir odası, salon	salon
Sandal	sandal ağacı	sandal ağacı
Satire	hiciv, hicivnâme	yergi, hiciv
Scénario	tiyatroda icrâ olunacak oyunun sahnedeki sıra ve tertibini oyna- yacak oyuncuların isimlerinihâvî risâle	senaryo
Scène	sahne	sahne
Scepticisme	şübhe, tereddüt	şüphencilik
Sciatique	başlıca böğürde hissolunan san- cıya itlak olunur	siyatik
Science	biliş, ilim, vukûf, irfan	bilim
Scolastique	mektebî, medresevî	okul usulüne uygun, skolastik
Secondaire	ikinci derecede olan, tâli, sâni	ikinci, tali
Séance	meclis ve mahkemenin ikadı, ictimâf	oturum, seans
Section	fasl, kısım, dâire, şu'be	kesme, bölüm
Secrétaire	bir daire veya şahsın kitâbatı hizmetinde bulunan, kâtib	kâtip, sekreter
Sécurité	emniyet	güvenlik, emniyet
Semestre	altı aylık müddet	sömestr
Sensation	duyma, his, ihsas, ihtisas	duyum, ihsas, heyecan, sansas- yon
Série	sıra, sınıf, silsile	seri
Serment	yemin, kasem, and	yemin
Service	hizmet, iş, hizmetçilik, hizmet- kârlık	hizmet, görev, servis
Signal	işâret, alâmet	işâret, sinyal
Silicium	silisyum	silisyum

Simple	mürekkep olmayan, basit, sâde	yalın, sade, basit
Simulation	yalandan yapma, muvâzaa	yalandan yapma, taslama
Singer	taklit etmek, taklidini yapmak	taklit etmek
Singulier,ère	garip, tuhaf, bambaşka hâl ve surette olan, nâdir	benzersiz, eşsiz, tekil
Sirène	yarı insân, yarı balık sûretinde tahayyül olunan deniz perisi	gönülalıcı, canavardüdüğü, siren
Sirop	şurûb, şerbet	şurup
Sismique	hareket-i arza dâir	depreme ait, sismik
Situation	mevki, vaziyet, hal	konum, durum
Société	cemiyet, cemâat, heyet-i ictimâiye	toplum, topluluk
Sociologie	hey'et-i ictimâiye	toplum bilim, sosyoloji
Sodium	sodyum	sodyum
Solidement	metânetli, muhkem ve kavî olarak	sağlama
Solfège	nota ile okuma, dum tek usûlü	solfej
Sondage	iskandil ediş, iskandil ile tahkik ameliyesi	sondalama
Sophisme	safsata ve mugalata	bilgicilik, safsata
Sonore	ses veren, sedâ çıkarıcı	çınlama, ötümlü
Sortie	çıkma, çıkış, hurûç, mahreç	çıkış, dışarıya mal çıkarma
Source	akan suyun çıktığı yer, menba'	kaynak
Speaker	İngiltere'de Avam Kamarası reisi	İngiltere'de Avam Kamarası reisi, spiker
Spécialiste	mütehassis, erbâb-ı ihtisâsdan	uzman
Stabilisation	sâbit ve muhkem haline koyma, tahkîm	sağlamlaştırma
Stade	Eski Yunanlıların güleş ve at yarışı icrâ ettikleri at meydanı	stadyum
Station	duruş, eğlenme, istasyon	istasyon
Statue	bir insân veya hayvanın taş ve	heykel

	sâireden mücessem tasvîri	
Statu quo	hâl-i hâzır, istatüko	statüko
Stérile	meyva vermez, gayri münbit, kısır	verimsiz, kısır, steril
Stratégie	sevk-ül-ceyş	strateji
Succès	tevfik, muvaffakiyyet	sonuç, başarı
Succession	verâset, mîrâs, tereke	kalıtım, miras
Sud	cenûb	güney
Sujet	sebeb, vesîle, madde, zât	neden, vesile, özne
Suplément	fazla olarak verilen şey, zam, zeyl	ek
Suprême	en yüksek, en âlî	en üstün
Symbolisme	hatt teccîmî, hatt tasvîri	sembolizm
Sympathie	imtizâç, tabîat uygunluğu	sempati
Synonyme	mânâları bir olan kelimelere itlak olunur, müterâdif	eş anlamlı
Synthèse	yerleşdirme, bir yere cem ediş, terkîb	sentez
Système	kaide, tertîb, usûl	sistem
Tableau	resim, tasvîr, levha	tablo
Talent	dirâyet, ehliyet, hüner ve mari- fet	yetenek
Technique	bir ilim ve fen veya san'ata mahsûs ve müteallik, fennî, ilmî	teknik
Technologique	fünûn ve sanaiye müteallik, fennî	teknolojik
Téléphone	sesi uzaktan işittiren alet, nakl-i sedâ	telefon
Telescope	rasâd dürbünü	teleskop
Terminologie	ıstılahât-ı fenniyeden bahs eden ilim	bir bilimde veya bir sanatta kul- lanılan terimlerin topu, termi- noloji

Tolérance	mûsâmaha	hoşgörü, tolerans
Touriste	gezici, seyyâh	turist
Tricotage	örme işi	örme işi, örme
Universel,le	umûma aid, umûmî	genel, evrensel
Vampire	cadı, karagoncolos, vampir	vampir, kan emici
Végétation	bitme, nebât	bitki örtüsü

Türkçedeki Batı kökenli kelimelerin Türk diline giriş sürecini kısmen de olsa ortaya koyabilmek veya bu alanda bir fikir verebilmek için, Şemseddin SAMÎ'nin **Kamûs-i Fransevî** (Dictionnaire Français-Turc)'sinin 1898 tarihli baskısı esas kabul edilerek, yukarıda listesi verilen 578 kelime ele alındı.

Yukarıda ele alınan bu kelimelerin büyük çoğunluğu Türk dilinde ilk defa karşılaşılan türdendir. Teknik, fen, tıp, askerî ve bazı yeni alanların söz varlıklarını karşılayan kelime ve terimlerden bazıları bu listede incelenmiştir. Bilindiği üzere, bu tür kelimeler yeni gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu dönemde yeni yeni buluş ve ilerlemelerin öncüsü olan Batı, bu yeni kavramları karşılamak üzere kullanım alanına bazı kelimeler sokmuştur. Böylece gelişmiş ülkeler geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelere hem ürettikleri teknolojik ürünlerini hem de kültürlerini götürmeye, bir diğer ifadeyle o ülkelerin toplumsal hayatlarını etkilemeye başlamışlardır. Bu süreçte diller arası alış veriş en belirleyici unsur olmuş, olmaya devam etmektedir. Konumuzun gereği olarak ele aldığımız Türk ve Fransız dilleri arasındaki etkileşim aynı süreç içerisinde cereyan etmiştir. Teknolojik ve ekonomik imkânları elinde bulunduran, bir bakıma avantajlı konuma geçen Fransız dili Türkçeyi etkilemeye başlamış, bunun süresi de çok uzun olmuştur.

Diller arası alış verişin en etkili araçlarından birisi sözlüktür. Sözlüğün bu etkisini kısmen de olsa belirlemek için, Şemseddin SAMÎ'nin **Kamûs-i Fransevî**'si ele alındı. Önceki bölümlerde de açıklandığı gibi, Şemseddin SAMÎ, temelde Arapça, Farsça ve bazen de kullanımdan kalkmış çok eski Türkçe kelimelerin dilden kademeli olarak çıkarılmasını ve bu sayede dilin sadeleştirilme isteğini sürekli gündemde tutmuştur. Bu düşüncelerinin yanında, Şemseddin SAMÎ büyük bir sözlük bilimcisidir. Bu konuda, Türk dili ile uğraşan yabancı bilim adamları başta olmak üzere, yerli pek çok sözlük bilimcisi hemfikirdir. Ayrıca **Kamûs-i Fransevî** bu güne kadar hazırlanan pek çok sözlüğe de kay-

naklık etmiştir. Böylece Kamûs-i Fransevî'nin bu çalışma için örnek sözlük seçilmesinin üç temel nedeni yukarıda kısaca ifade edilmiştir.

Kamûs-i Fransevî'den seçilen 578 kelime ve destekleyici bilgiler sayesinde sözlük yapımı ve dil ile ilgili bilgiler aşağıdaki şekliyle maddeler halinde sıralanmıştır:

1. Türk dilinde, Fransızca başta olmak üzere Batı kökenli kelimelere doğru, belli bir dönemden sonra hızlı bir yönelme vardır. Bunu seçtiğimiz kelimelerden ve diğer birtakım tespitlerden anlıyoruz. Bu tespitlerden biri, tarafımdan yapılmıştır. Bunun için Türk Dil Kurumu'nun 1988 tarihli iki ciltlik **Türkçe Sözlük**'ü taranarak Fransızca kelimelerden madde başı konumunda olanlar sayılmıştır. Bu sayım sırasında dilimizde madde başı olarak kullanılan Fransız kökenli kelime sayısının 3863 olduğu görülmüştür. Ayrıca bunların türevleri ele alınmamıştır. Bunun dışında dilimize diğer batı dillerinden de pek çok kelimenin geçtiği bilinmektedir. Burada yalnızca Fransız kökenli kelimeler ele alınmıştır. Diğer taraftan elimizde bulunan bu sözlük ile Diran KELAKYAN'ın 1911 tarihli **M. Kamûs-i Fransevî**'si ve Hasan Bedrettin'in 1928 tarihli **K. Kamûs-i Fransevî**'si karşılaştırıldığında bu konuda önemli tespitler elde edilebilmektedir. Fransızca kökenli olup Türkçede kullanılan kelimeler, Şemseddin SAMÎ'nin sözlüğüne oranla, Hasan BEDREDDİN'in sözlüğünde çok daha fazla bulunmaktadır. Hasan BEDREDDİN'in **Kamûs-i Fransevî**'si incelenirken bunun çok kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu konuda etraflıca bir fikir edinmek ve bilimsel tespitlerde bulunabilmek için bu araştırma genişletilebilir.

2. Sözlükte o güne kadar kullanılan Arapça ve Farsça asıllı kelimelerden kademe olarak bir uzaklaşma gözlenmektedir. Özellikle karmaşık ve terkipli ifadelerden kaçınılmıştır. Bu üç Kamûs-i Fransevî karşılaştırıldığında, bu tespit daha açık olarak gözükür. Öyle ki Hasan BEDREDDİN'in sözlüğünde Doğu kökenli kelimelerin sayısı diğerlerine oranla çok daha fazla azalmıştır. Bu sürecin günümüze kadar devam ettiği söylenebilir.

Konumuzla ilgili olarak Doğan AKSAN, şunları ileri sürmektedir. "Kâmile İmer'in, Türkçedeki arılaşmayı sayısal verilerle ortaya koyan incelemesinde Dil Devriminin başlangıcından 1965 sonuna kadar gazete dilinden yapılan sondajlarla birtakım sonuçlara varılmıştır. Bu çalışmada gazete (haber) dili, roman ya da öykü, fıkra gibi belli bir yazarın kişisel tutumunu yansıtmadığı, ayrıca konuşma ve yazı diline yakın olduğu için temel alınmış, her yılın gazetelerinden seçilen haberlerde (200 sözcüklük par-

çalar içinde) yerli ve yabancı öğelerin sayısı saptanmıştır. Burada özet olarak bir kaç örnekle gösterecek olursak; Türkiye'nin önde gelen 5 gazetesinde, söz varlığındaki Türkçe, Arapça ve Farsça öğeler bakımından şu sonuçlarla karşılaşılıyor:

Yıl	Türkçe	Arapça	Farsça
1931	%35	%51	%2
1933	%44	%45	%2
1936	%48	%49	%3
1941	%48	%40	%3
1946	%57	%28	%3
1951	%51	%35	%3
1956	%51	%35.1	%2
1961	%56	%30.5	%3
1965	%60.5	%26	%1

Bu sonuçlar, Türkçedeki özleşmenin oranını yıllara göre kesinlikle ortaya koyduğu gibi, bu tür sayısal incelemelerin kesin yargılara varma olanağı sağladığını da göstermektedir¹³⁰.

3. Kamûs-i Fransevî'de, özellikle ilk defa karşılaşılan kelimelerin Türkçe karşılıkları verilirken tanımları çoğunlukla uzun tutulmuştur. Bu ise dilde birtakım zorlukları beraberinde getirmektedir. Nasıl ki hayatın diğer alanlarında mümkün olduğu kadar ekonomik davranmak tercih edilen yöntem ise, aynı şekilde, bunun dilde de uygulanması, iletişim ve anlatım kolaylığı bakımından gereklidir. Bu konuda Efrasiyap GEMALMAZ: "Ekonomi ve kolaylık kanunu: Mümkün olduğu kadar az enerji ve madde sarfıyla, birim zamanda mümkün olduğu kadar çok ve eksiksiz mesaj kodlayıp iletme, bütün tabîî ve sunî dillerin temâyülüdür. Bir kod içerisinde bir dil unsurunun belli bir yerde bulunma ihtimali arttıkça (yani 1'e yaklaştıkça) enformatif değeri azalır (yani 0'a yaklaşır). Dil, bu kanun gereğince, zamanla enformatik değerini yitiren unsurları ihraç eder"¹³¹. diye ifade etmektedir. 2. Madde kapsamında ifade edilen Türk dilindeki Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin kullanımdan kalkması bu kanun gereği olmalıdır.

¹³⁰ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, T.D.K. Ankara, 1995, ss. 380-381.

¹³¹ Efrasiyap Gemalmaz, *Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatif Değerleri*, Erzurum, 1982, s. 28.

4. Kamûs-i Fransevî'de görülen önemli özelliklerden birisi de, Fransızcada bulunan yabancı kökenli kelimelerin hangi dilden geldiklerini belirten açıklamaların yapılmasıdır. Bu yöntem, belki bugün çoğu Fransızca-Türkçe sözlükte göremediğimiz ileri düzeydeki bir uygulamadır. *Çakal* kelimesini bu tespit için ele alalım: Bu kelime Petit Larousse'da ve Kamûs-i Fransevî'de Türkçe kökenli bir kelime olarak işaret edilmiştir. Buna karşılık elimizde bulunan üç adet Fransızca-Türkçe sözlükte böylesi bir açıklama yoktur. Şemseddin SAMÎ, Fransızcada kullanılan Türkçe Arapça ve Farsça kökenli kelimeleri daha bir dikkatle işaretlemiştir.

5. Bu sözlükte göze çarpan bir nokta da, dilimizde karşılığı bulunmayan kavramlara Türkçenin imkânları içerisinde bir kelime bulmak yerine, çoğu kez o kavramları karşılayan yabancı kelimelerin aynen alınmasıdır. Kendisi önemli bir sözlük bilimcisi olan Şemseddin SAMÎ'nin bu yolu tercih gerekçeleri kabul görmemiştir.

6. Bazen, Türkçede oturmuş ve üstelik halk tarafından kullanılan ve karşılığı varken, bazı Fransızca kelimeler gereksiz olarak dilimize aynen aktarılmıştır. Meselâ, *coton* kelimesinin Türkçe karşılığı olarak *pamuk* kelimesinin yanında *koton* kelimesi de kullanılmıştır. Dolayısıyla bu ve bunun gibi Fransızca kelimelerinin aynen alınışında, bu dilin bir dünya dili olması, yazarın da Arapça ve Farsça kelimeler yerine Fransızca kelimelere yönelme arzusu içerisinde olduğu düşünülebilir.

7. Fransızca kelimelere Türkçe karşılıklar verilirken, dilimizin yapım ekleri, yerine göre en girift Arapça ve Farsça kelimelere de getirilmiştir. Yaptığımız tespitlere göre bunun zorunlu hallerde yapılmış bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.

8. Bu sözlükte yerine göre Fransızca kelimelere çok güzel Türkçe kökenli karşılıklar bulunmuştur. Bu gün Türkçede kullanılan yabancı kelimelere bu ve dönemin diğer sözlükleri taranarak o günkü Türkçe karşılıklar verilmek suretiyle dildeki sadeleştirme çalışmalarına katkıda bulunulabilir.

9. Bu sözlükte çok değişik alanlarla ilgili kelimeler bulunmaktadır. Bu alanlarla ilgili uzmanlar, sözlüğün hazırlanmasına katılmadıklarından, bu sahalardaki kelimelerin çoğu aynen Fransızca asıllarıyla Türkçeye aktarılmıştır.

10. Şemseddin SAMÎ Batılı sözlük yapımcılarının birtakım tekniklerini bu sözlüğe taşımıştır. Örneğin temel kelimelerde madde başı uygulamasını ortaya koyabilmiştir. Bu, sözlük yapımcılığı yönünden önemli bir uygulamadır. Konuyla ilgili olarak Efrasiyap GEMALMAZ "lûgat tertibinde, kelime kök ve kökenlerinin ilk hecede bu-

lunması sebebiyle-alınma kelimeler de alındıkları dillerdeki yapılarına böyle mütâlaa edilir-sâdece kök ve kökenlerin madde başı olarak alınması ve bu kök ve kökenlerden gerek ekleme ile gerekse birleştirme ile türetilmiş olan ve sürekli kavram münasebeti ifade eden diğer lûgat morfemlerinin bu madde başları altında gösterilmesi uygundur. Nitekim bilhassa Türkiye dışında tertiplenen Türkçeden diğer dillere lûgatlerde bu yolda uygulamaların izleri görülmektedir¹³². Şemseddin SAMÎ bu uygulamayı Türkçenin yapısına uygun olarak **Kamûs-i Fransevî** (Dictionnaire Turc- Français) isimli eserinde de ortaya koymuştur.

11. Bazı Fransızca kelimelere, çok geniş çerçevede Türkçe karşılıklar vermiştir. Mesela Fr. *cri* kelimesi için; çağırma, bağırma, haykıрма, nidâ, na'ra, sedâ, sayha, avâz, figân, nâle, feryâd, şikâyet, tezellüm, ağlaşma, efkâr-ı umûmiye gibi.

12. Ele alınan 578 Fransızca kelimedenden 17'si Osmanlı Türkçesine birinci sırada, 26'sı iki ve üçüncü sıralarda aynen Osmanlı Türkçesine geçmiştir. Türkiye Türkçesinde ise bu kelimelerden 168'i birinci sırada, 167'si de iki ve üçüncü sıralarda olmak üzere toplam 334 Fransızca asıllı kelime kullanılmaktadır. Ayrıca bu sözlükte kullanılan 94 Arapça asıllı kelimenin yerine Türkiye Türkçesinde Türkçe asıllı karşılıklar kullanılmaktadır. Bu sayıya incelediğimiz 578 kelimedenden Arapça kökenli olupta yerlerine halen Türkçemizde kullanılmakta olan Fransız kökenli kelimeler dahil edilmemiştir. Açıkça görüldüğü gibi, yaklaşık 100 yıllık bir sürede Türk dili, pek çok Fransızca kelimenin etkisinde kalırken Arapça asıllı kelimelerden de hızla uzaklaşmıştır. Batı dillerinin Türk dilini etkilemesi, günümüzde de devam etmektedir.

13. Gerek bu sözlükte gerekse diğer Fransızca-Türkçe sözlüklerde teknolojik kelimelerin büyük çoğunluğu ve günlük moda kelimelerin azımsanmayacak bir kısmı aynen alınmıştır.

14. Günümüzde olduğu gibi bu sözlüğün hazırlandığı dönemde de bazı sözlük hazırlayıcıları Doğu kökenli ve eski kelimeleri, bazıları da Batı kökenli kelimeleri tercih etmişlerdir. Ş. SAMÎ de bu sözlüğünde genelde batı kökenli kelimeleri tercih etmiştir.

15. Yazar Fransız dilinde bulunan kelimelerin büyük çoğunluğunu bu sözlüğüne aldığını ifade etmiştir ona göre bu eser dönemin Laroussae'undan bile daha hacimlidir.

¹³² Gemalmaz, Age., s. 180.

16. Şemseddin SAMÎ bu ve diğer eserlerinde Türk diliyle ilgili olara sözlük hazırlayan yabancıları değişik yönden tenkit etmektedir. Örneğin yazara göre Türkçeyi tam olarak bilmeyen yabancılar dilimizdeki kelimeleri bazen çok garip olarak tarif etmektedirler. Aynı şekilde yabancı sözlük yazarlarından bazıları da Ş. SAMÎ'nin **Kamus-i Fransevî** (Dictionnaire Turc-Fraçais)'sini benzer gerekçelerle tenkit ederler.

17. Ş.SAMÎ'ye göre Avrupa da hazırlanan Fransızca-Türkçe sözlükler *lehçe sözlüğü* ölçüsündedirler. Ayrıca o, bu sözlüklerde Türk dil bilgisi ile ilgili açıklamaları da eleştirmektedir. Çünkü bu sözlük dışı bir çalışmada ele alınmalıdır.

18. Yazar eserinde şunları belirtmiştir: “Kamus-i Fransevi elde buldukça, bu sahada hazırlanan sözlük kitaplarının daha mükemmel olması gerekirken, bugüne kadar yazılan bu tür eserlerin hiçbiri benim sözlüğümün seviyesine ulaşamamıştır.”

19. İ.Hami DANIŞMEND'e göre Ş. SAMÎ'nin bu eseri artık, Türk aydınları için Arap harfleri ile basılmış tarihî bir belge hükmündedir. Bu ifadesinin yanında Kamûs-i Fransevînin sahasında yaklaşık 50 yıl rakipsiz kültür hizmeti yaptığını da yazmıştır. Ona göre WIESENTHAL'ın **Küçük Lûgat**'ı, Hasan BEDREDDİN'in **Küçük Kamûs-i Fransevî**'si ve M. FUAT Bey'in **Yeni Lûgat**'ı bu eserin bir kopyesi gibidirler¹³³. Ayrıca Diran KELEKYAN kendi eserini hazırlarken bu sözlükten yararlandığını ifade etmiştir. Kamûs-i Fransevî Fransızca kelimelerin telaffuzlarını vermediği için eleştirilmiştir. Hâlbuki İ.H. DANIŞMEND de kendi eserinde çok az Fransızca kelimenin telaffuzunu vermiştir. Eleştirilen bu noksanlık bugün kullandığımız Fransızca-Türkçe sözlüklerin hiçbirinde telâfi edilmemiştir. Esasen buna gerek de yoktur.

Şemseddin SAMÎ'nin Kamûs-i Fransevî'sinden alınan yukarıdaki kelimelerle ilgili kısa bir değerlendirme yapılmaya çalışıldı. Şemseddin SAMÎ Türk diline büyük katkıları olan bir sözlük bilimcisidir. Burada ele alınan eseri de, sahasında çok önemli bir sözlük olmasının yanında, daha sonra hazırlanan Fransızca-Türkçe sözlüklerin çoğunu etkilemiştir. Türk dilinin, özellikle Fransızca başta olmak üzere yabancı diller karşısındaki durumunu ortaya koymak ve yabancı kelime akınını önlemek konusundaki çalışmalarda başvurulacak en önemli kaynaklardan birisi şüphesiz ki Kamûs-i Fransevî'dir. Bu da geniş bir araştırma ile ortaya koyulabilir.

¹³³ İ.Hami Danişmend, **Fransızca-Türkçe B.D. Kılavuzu**, Kanaat Kitabevi, İstanbul.

SONUÇ

Bu araştırma kapsamındaki sözlüklerle ilgili olarak yapılan değerlendirmede birtakım önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlarla dilde ve özellikle sözlük biliminde bazı kriterlerin ortaya konulabileceği görülmüştür.

Her şeyden önce sözlük-dil ilişkisi çerçevesinde Türkçede sözlük tanımına bazı ilâvelerin yapılabileceği gösterilmiştir. Bir dil temel alınarak başka bir dilin söz varlığıyla ilgili sözlük yapmak gerektiğinde birtakım temel ölçütlerin elde bulunması zorunluluğu ilkesi daha belirgin olarak ortaya konmuştur. Bu düşüncüyü pekiştirmek için sözlük yapım teknikleri, genel amaçlar ve benzeri konular üzerinde yorumlar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bunun için yerli ve yabancı sözlük bilimcilerin eserlerinden alıntılar yapılmıştır.

Özellikle alan sözlükleri üzerinde daha çok durulmuştur. Bu sayede çeşitli alanlara ait sözlüklerin tanıtımı öncelikle ele alınarak ilgilenenlere yararlı olunabileceği düşünülmüştür. Örneğin, felsefe sözlüğü, balıkçılık sözlüğü, tıp sözlüğü vb. sözlüklerden alınan örnek kelimeler genelde Türk dilinin yeni karşılaştığı alanlarla ilgili olanlardır. Osmanlı Türkçesi döneminde bu kelimelere karşılıklarda Türkiye Türkçesinde verilen karşılıklar arasındaki fark Türk dilinde meydana gelen sapma ve değişiklikleri ortaya koyduğu için sözlükçük açısından önemli bir ölçüttür.

Kamûs-ı Fransevî'den alınan kelimeler üzerine yaptığımız incelemede, Türk dilinin Fransız dili karşısındaki dayanma gücünü tespit etmeye ve bu dilden kelime almadaki eğilimini ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca hangi tür kavramlarda Batı kökenli kelimeler tercih edilmektedir, sorusunu cevaplandırmaya gayret ettik. Buna ilâve olarak özellikle Fransız kökenli kelime akınına karşı neler yapılabileceği konusu da kısmen ortaya konulmaya çalışıldı.

Sonuçta Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri ve önemi açıklanarak, dilimizin diğer dillerle olan kelime alışverişi ve bu alanda tarihinin başlangıcından beri ortaya koyduğu yapı açıklanmıştır. Ayrıca son dönemlerde Türk dilinin Batı kökenli kelimelere olan eğilimi örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu araştırma sonunda 1928'e kadar yazılmış pek çok sözlükten 45 kadarı, çeşitli yönleriyle fakat özetle incelenmiştir. Esasen bu sözlüklerden birçoğu daha etraflıca araştırılabilir. Bu sayede çeşitli alanlara ait kelimeler ortaya konulabileceği gibi, dilimizde bulunan yabancı kelimelerin karşılanmasında da daha geniş imkânlar elde edilmiş olur.

KAYNAKLAR

- Aksan, Doğan. Her Yönuyle Dil, Ankara, 1995.
- Ali Nazıma, Lûgat-ı Nazıma, İstanbul, 1901.
- , Mini Mini Lûgat-ı Tefayüz, İstanbul, 1912.
- , Lûgat-ı Tefayüz, İstanbul, 1911.
- Ali Feraz, Lûgat-ı Feraz, İstanbul, 1927.
- Arat, Reşid Rahmeti. Türk Lehçe ve Şiveleri Adlı Makalesi, Türk Dünyası El Kitabı, Dil-Kültür-Sanat, Ankara, 1992.
- A. Yusuf, Elfâz-ı Mütecânise- Franseviyye, İstanbul, 1302.
- Baha Tevfik-Hasan Vasfi, Fransızca İştikak Lûgatı, İstanbul, 1323.
- Barda, Süleyman. Le Commerce Turco-Suisse Dans la Période d'Entre les Deux Guerres, Lausanne.
- Bayram, Ali-Bayraktutan, Lütü- Çöğenli, M. Sadi, Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu, 1973-1978-1980, 1-5 cilt.
- Caferoğlu, Ahmet. Türk Dili Tarihi II, İstanbul, 1984.
- Celal Esad, Sanat Kamûsu, İstanbul, 1340.
- Devellioğlu, Ferit. Ankara, 1995, 12. baskı.
- Doğan,. D. Mehmet., Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul, 11. bs., 1996.
- Deny, Jean L'Osmanlı Moderne et le Türk de Turquie, PhTF, Wiesbaden, 1959.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul, c:11.
- Ergin, Muharrem. Osmanlıca Dersleri, İstanbul, 198.
- , Türk Dil Bilgisi, İstanbul, 1983.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, İstanbul, 1988.
- Gemalmaz, Efrasiyap. Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatif Değerleri, Erzurum, 1982.
- Guenot, Jean. Clefs Pour les Langues Vivantes, Paris, 1971.
- Handjéri, Akexandre. Dictionnaire Français-Arabe-Persan et Turc, Moskova, 1840.
- Hasan Bedrettin, K. Kamûs-i Fransevî, (Dic. Français-Turc), İstanbul, 1928.
- Haydaroğlu, Polat İlknur. Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar, Ankara, 1993.
- Hindoğlu, Artin. Dictionnaire Abrégé Français-Turc, Viyana, 1831.

Hüseyin Hüsnü, Kamûs-i Askerî, İstanbul, 1312.

-----, M. Kamûs-i Askerî, İstanbul.

-----, Petite Encyclopédie Militaire, İstanbul.

İbrahim Ethem, Fransızcadan Türkçeye Cep Lûgatı (t.siz)

İsmail Fenni, Lûgatçe-i Felsefe, İstanbul, 1341.

İsmail Ziya, Küçük Resimli Lûgat-ı Fenniye, İstanbul, 1328.

Karekin, Deveciyan., Balık ve Balıkçılık Sözlüğü, İstanbul, 1331.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Ankara, 1991.

Kelekyan, Diran., M. Kamûs-i Fransevî, İstanbul, 1329.

Kieffer, J. D. ve Bianchi T. X., El sine-i Franseviyy ve Türkiyenin Lûgatı, Paris, 1835.

Kodaman, Bayram. Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi, Ankara, 1991.

Komasyon, Dictionnaire du Français Vivant (Dictionnaire Bordas), Paris, 1972.

Longman Dictrionary of Contemporary English, Essex, 1981.

M. Emin, Durûb-ı Emsâl-ı Fransevî Lûgatçesi, İstanbul, 1308.

M. Salim, S. Dicran, Lûgat-ı Ef'al-ı Fransevî, İstanbul, 1884.

Mallouf, N. Français-Turc, Paris, 1856.

Mehmet Atuf, Dictionnaire Français-Turc-Italien, İstanbul, 1285.

Mehmet Ekrem, İstilahât-ı Hukûkiye ve Siyasîye Lûgatı, İstanbul, 1927.

Mehmet Fuat, Fransızcadan Türkçeye Yeni Lûgat, İstanbul, 1310.

Mehmet Halid, Elfaz-ı Müteşâbihe Lûgatçesi, İstanbul, 1306.

Mehmet Şakir, Dictionnaire Portatif, İstanbul, 1883.

Mehmet Şükrü ve Mikail Aşçıyan, Gunyetü'l Lûgat, İstanbul, 1882, 1. cilt.

Nicolas Murat, Dictionnaire Français-Turc-Allemand, İstanbul, 1910.

-----, Dictionnaire Turc-Français, İstanbul, 1903.

-----, Dictionnaire Turc-Français, İstanbul, 1901.

Öner, Necatî. Felsefe Yolunda Düşünceler, İstanbul, 1995.

Petit Larousse, Libraire Larousse, Paris, 1960.

R. Yusuf, Dictionnaire Turc-Français, İstanbul, 1888.

Ragıp Rıfıkı, Lûgatçe-i Mekâtib, İstanbul, 1327.

Saraç, Tahsin. Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, Ankara, 1995.

Sosyal, İsmail. Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri, Ankara, 1964.

Şemseddin Sami, Küçük Kamûs-i Fransevî, İstanbul, 1304.

-----, Kamûs-i Fransevî (Dic. Tr.-Fr.), İstanbul, 1885.

-----, Kamûs-i Fransevî, İstanbul, 1299.

-----, Fransızcadan Türkçeye Lûgat Kitâbı, İstanbul, 1901.

-----, Kamûs-i Türkî, İstanbul, 1989.

Şerafettin Bey Magmumî, Kamûs-i Tıbbî, Kahire, 1910, 1. cilt.

W Wiesenthal, Türkçeden Fransızcaya Cep Lûgatı, İstanbul, 1988.

-----, Fransızcadan Türkçeye Mükemmel Lûgat, İstanbul, 1310.

-----, Türkçeden Fransızcaya Küçük Lûgat, İstanbul, 1304.

YAZAR DİZİNİ

- A. Yusuf 24, 72
Ahmet Mithat 57, 90
Aksan, Doğan 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 113, 114
Akyüz, Yahya 6,7
Ali Feraz 60
Ali Nazıma 77
Arat R. Rahmeti 38
Aritophanes 19
Aucher P. Paschal, 70
Aşçıyan, Mikail 80
Baha Tevfik 81
Barda, Süleyman 2
Bergman, Peter M. 23
Bianchi, T. X. 1, 6, 25, 27, 28, 33, 37, 39, 41, 44, 46, 47, 48, 52
Caferoğlu, Ahmet 19, 20, 42
Celal Esad 83
Danişmend, İ. Hami. 117
Davids, A. L. 40
Deny, Jean 18, 24, 33, 50, 61, 63, 76
Dicran Sophialy 59
Doğan, D. Mehmet. 16
Duret, Noel. 7
Ergin, Muharrem 37, 45
Eyüboğlu, Ahmet Zeki 20, 24, 31
Firüzâbâdî 19
François, Abbé 70
Fournier, M. 73
Gemalmaz, Efrasiyap 114, 115
Grim, Jacop 20

- Guenot, Jean de 16
- Handjerie, Alexandre 10, 22, 26, 27, 41, 48, 49
- Hasan Bedreddin 27, 34, 68, 113, 117
- Hasan Vasfi 81
- Haydaroglu, Polat İlknur 13, 14
- Hindoğlu, Artin 34, 47, 70
- Hüseyin Hüsni 7, 30, 35, 55, 57
- İhsanoğlu, Ekmeleddin 7, 8, 9
- İsmail Cevherî 19
- İsmail Fenni 75
- İsmail Ziya 76
- Karal, Enver Ziya 5, 39
- Karamanlioğlu Ali 42, 45
- Karekin, Deveciyan 60
- Kaşgarlı Mahmut 19
- Kelekyan, Diran 74, 113, 117
- Keresteciyan, Bedros 24
- Kieffer, J. D. 1, 2, 25, 27, 28, 37, 38, 41, 52
- Kodaman, Bayram 9, 10, 11
- Köprülü, M. Fuat 24, 117
- Korkmaz, Zeynep 90
- Kırımî Aziz Bey 65
- Lübke, Meyer 24
- M. Emin 60
- M. Salim 59
- Mallouf, Nasif 2, 3, 4, 46, 61, 62
- Mehmet Atuf 85
- Mehmet Ekrem 54,
- Mehmet Fuat 79
- Mehmet Halit 35, 67
- Mehmet Şakir 59

- Mehmet Şükrü 80
Meninsky 46
Mozin, Abbé 70
Murat, Nicolas 22, 28
Mütercim Âsım 19
Nezaret Hilmi 84
Öner, Necati 43
Pamphilus 19
R. Yusuf 26, 40, 48, 49, 63
Ragıp Rıfki 73
Serafettin Magmumi 65
Sinapian, K. 10, 32, 34, 50
Soysal, İsmail 3,
Şemseddin Sami 17, 28, 32, 33, 34, 38, 39, 41, 43, 47, 48, 53, 74, 90, 91, 92, 112, 115,
116, 117
Timurtaş, Faruk K. 41
Tomson, William 35, 88
Tinghir, A. 10, 32, 34, 50
Wiesenthal, W. 66, 117

ESER DİZİNİ

- Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi 9, 10, 11
- Abrégé Géographie 62
- Almanca-Ermenice-Türkçe Sözlük 70
- Almanlar İçin Türk Dil Bilgisi 70
- Askerî Cep Lûgatı 57
- Balık ve Balıkçılık 60
- Büyük Türkçe Sözlük 16
- Clef Pour les Langues Vivantes 16
- Deutsches Wörterbuch 20
- Dictionnaire Français-Turc 2, 3, 4, 26, 40, 46, 49, 61, 62
- Dictionnaire Abrégé Français-Turc 33, 47, 70
- Dictionnaire de Médecine, de Chirurgie 23
- Dictionnaire du Français Vivant 17
- Dictionnaire Etymologie de la Langue Turque 24
- Dictionnaire Français-Arabe-Persan et Turc 10, 22, 27, 41, 48, 89
- Dictionnaire Français-Turc (des Termes-İst. Lûgatı) 10, 31, 34, 50
- Dictionnaire Français-Turc - İtalien 85
- Dictionnaire Français-Turc-Allemand 22, 86
- Dictionnaire Portatif 59
- Dictionnaire Turc-Français 44
- Divânu Lûgatı't Türk 19
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi 3, 4
- Durûb-ı Emsâl-ı Fransevî Lûgatçesi 60
- El Kamûs ül Muhit 19
- Elément de Botanique 7
- Elfâz-ı Müttecânise-i Franseviyye 72
- Elfâz-ı Müteşâbihe Lûgatçesi 24, 35, 67
- Elsine-i Türkiyye ve Franseviyyenin Lûgatı 1, 6, 25, 33, 37, 41, 47, 48, 52, 53
- Ephemerides Motuum Celestium, Richelieuse ex 7
- Ermenice-Fransızca Sözlük 70

- Felsefe Yolunda Düşünceler 43
- Fransızcadan Türkçeye Mükemmel Lûgat 66
- Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diploması Münasebetleri 3
- Fransızca İştikak Lûgatı 81
- Fransızca-Almanca Sözlük 70
- Fransızca-Ermenice Sözlük 70
- Fransızca-Türkçe B. D. Kılavuzu 117
- Fransızca-İtalyanca Sözlük 70
- Fransızcadan Türkçeye Cep Lûgatı 66
- Fransızcadan Türkçeye Cep Lûgatı 60
- Fransızcadan Türkçeye Lûgat Kitabı 91
- Fransızcadan Osmanlıcaya Lûgat 77
- Fransızcadan Türkçeye Yeni Lûgat 79
- Gerçek Kamûs-i Askerî 57
- Gramer Terimleri Sözlüğü 90
- Grand Encyclopédie 53
- Guide de la Conversation en Trois Langues Orientales 62
- Günyetü'l Lûgat 80
- Her Yönüyle Dil 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 114
- İstilahât-ı Adliye (Termes Judiciaires) 84
- İstilahât-ı Bahriyye (Tr-İng-İt-Fr Sözlük) 31, 35, 88
- İstilahât-ı Hukûkiye ve Siyâsiye Lûgatı 31, 54
- K. Kamûs-i Fransevî 27, 34, 68, 113, 117
- Kamûs-i Askerî 32, 35, 55
- Kamûs-i Fransevî 27, 33, 53, 74, 90, 112, 114, 115, 116, 117
- Kamûs-i Fransevî (Dictionnaire Turc-Français) 28, 39, 41, 43, 44, 47
- Kamûs-i Türkî 17, 38
- Kamûs-i Tıbbî 65
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 23
- Kitâb Menâsik el Hadj 53
- Küçük Resimli Lûgat-ı Fenniye 31, 76
- l'Osmanli Moderne et le Türk de Turquie (PhTF) 18, 24, 33, 50, 61, 63, 76

- Le Commerce Turco-Suisse Dans la Periode d'Entre les Deux Guerres 1
- Longman Dictionary of Contemporary English 17
- Lûgat-ı Efâl-ı Fransevî 59
- Lûgat-ı Feraz 60
- Lûgat-ı Nazıma 77
- Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye 32
- Lûgat-ı Tefayüz 77
- Lûgatçe-i Felsefe 31, 34, 75
- Lûgatçe-i Mekâtib 73
- M. Kamûs-i Askerî 29, 30
- M. Kamûs-i Fransevî 57, 74
- Malûmat-ı Fenniye 57
- Mini Mini Lûgat-ı Tefayüz 77
- Nouveau Guide de la Conversation en Français et en Turc 52
- Osmanlı Tarihi 5, 39
- Osmanlı Türkçesine Giriş 41
- Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar 13, 14
- Osmanlıca Dersler 45
- Osmanlıcadan Fransızcaya Mignon Lûgatı 77
- Petit Larousse 1, 17, 40
- Petite Encyclopédie Militaire 35, 55
- Précis de l'Histoire Ottomane 62
- Roman Dilleri Köken Bilgisi Sözlüğü 24
- Sanat Kamûsu 83
- Secencel el Eflak fi gayet el-İdrak 7
- Sihâh 19
- Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatif Değerleri 114, 116
- The Concise Dictionary of 26 Languages 23
- Thesaurus Linguarum Orientalium 20
- Türk Dil Bilgisi 37
- Türk Dili 42, 45
- Türk Dili Tarihi 19, 20, 42

- Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü 20, 24, 31
Türk Eğitim Tarihi 6, 7
Türk Lehçe ve Şiveleri (Türk D. El Kitabı) 38
Türkçe Küçük Kamûs-i Askerî 57
Türkçe Sözlük 16 113
Türkçe-Ermenice-Almanca Sözlük 70
Türkçe-Fransızca Dil Bilgisi Kitabı 64
Yeni Lûgat 117
150. Yılında Tanzimat 7, 8, 9

ÖZ GEÇMİŞ

1955 yılında Gümüşhane'de doğan Ali ÇİÇEK, ilkokulu bağlı bulunduğu köyde, ortaokulu Kelkit'te, liseyi Gümüşhane'de yüksek öğrenimini Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümünde bitirmiştir. 1976 yılında Erzincan Eğitim Enstitüsünde öğretmenlik görevine başlamıştır. Askerlik görevinden sonra Kemah Lisesinde bir yıl süreyle öğretmenlik yaptı.

1981 yılında Erizncan Eğitim Enstitüsüne atandı. Halen, 1989 yılından sonra fakülte haline dönüştürülen Erzincan Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışmakta olup Türk dili ve Fransızca dersleri vermektedir.

Evli ve üç çocuk babasıdır. Fransızca bilmektedir.

EK - 1

1915
 H
 4.2000

DICIONNAIRE

ABRÉCÉ

FRANÇAIS-TURC

1851

خزائنات

par

ARTIN HINDOGLU.

natif de Kiutabie dans l'Asie mineure, actuellement professeur
de la langue turque et armenienne.

Vienne
1851

chez S. Beck, libraire, rue Seitzergasse N°427.

25558
TATARK UNIVERSITES

P r é f a c e .

Le manque d'un Dictionnaire Français-Turc pour faciliter l'étude de la langue turque, fut ressenti depuis longtemps mais surtout dans le moment actuel où les progrès de cette nation vers la culture, et les derniers événements politiques captivent l'attention de l'Europe. Je crois donc subvenir à un besoin bien urgent, en offrant au public le présent Dictionnaire, que j'ai cherché à rendre aussi complet, que le format et le désir de le mettre plus à la portée de tout le monde le permettoient. J'ai donc cru devoir me régler sur le Dictionnaire complet Français-Allemand de Mr. l'Abbé Mozin et le Dictionnaire Français-Italien de Mr. l'Abbé François d'Alberti de Villeneuve, et le Dictionnaire Français-Arménien et Arménien-Français de Mr. P. Paschal Aucher, qui me sembloient remplir parfaitement les conditions énoncées ci-dessus.

Quand même la nouveauté de l'entreprise offrit des difficultés, qui doivent me recommander à l'indulgence du public, sur tout dans une langue où la grammaire et la prononciation sont encore sujettes à bien des interprétations, j'ose cependant me flatter de n'avoir négligé, ni travail ni peine, pour rendre mon ouvrage aussi exact et riche que possible.

Né dans l'Asie mineure et établi 10 ans à Constantinople et 13 ans à Vienne, j'ai pu ajouter par l'usage bien des expressions techniques et d'autres, qu'on chercheroit en vain dans le célèbre ouvrage de Meninski, dans le

EK-3

DICTIONNAIRE

FRANÇAIS - ARABE - PERSAN ET TURC,

ENRICHÍ D'EXEMPLES EN LANGUE TURQUE AVEC DES VARIANTES, ET DE BEAUCOUP DE MOTS
D'ARTS ET DE SCIENCES.

2703
K

PAR LE PRINCE

ALEXANDRE HANDJÉRI.

TOME PREMIER.

À MOSCOU.

DE L'IMPRIMERIE DE L'UNIVERSITÉ IMPÉRIALE.

1840.

P R É F A C E .

Parmi les livres que réclament impérieusement les besoins de la diplomatie et du commerce en Orient, figure en première ligne un Dictionnaire de la Langue Turque, complet autant que possible, et fait pour guider les traducteurs dans leurs travaux, et les conduire pour ainsi dire pas à pas.

La langue Turque a, comme toutes les autres, subi des variations successives, que le temps et les relations de la nation Turque avec d'autres peuples y ont peu à peu introduites. Informe d'abord, et resserrée dans les limites fort étroites des connaissances bornées de cette nation dans son berceau, elle commença à se polir et à s'étendre, depuis que les Turcs se mêlèrent avec les Arabes et les Persans. Elle emprunta des premiers toute la richesse et la magnificence de leur langue, et des seconds, toute la douceur et l'élégance de la langue Persane, en adoptant une infinité de mots et d'expressions de l'une et de l'autre.

Quelque heureuse influence que ce mélange eût pu avoir sur le caractère de la Langue, le style Turc n'en continua pas moins d'être sec et négligé, et ne put se former que long-temps après que la dynastie des Osmanlis s'affermir sur le trône. Témoin les chroniques connues sous le nom d'Ali-Tarihi, de Hodza-Tarihi, de Néïma et même de Rachid et d'autres ouvrages contemporains, qui, malgré leur mérite, sont loin d'avoir atteint l'élégance de style à laquelle sont parvenus les auteurs du 17me siècle.

Ce n'est qu'à cette époque que la Langue se fixa et qu'elle acquit la beauté et la précision qu'on lui voit dans les ouvrages modernes et dans les productions sorties des chancelleries de la Porte. Les Grecs employés dans la partie diplomatique du Cabinet Turc, n'ont pas peu contribué à l'enrichir de belles traductions, en créant, par la combinaison des trois langues, beaucoup de mots dont le besoin d'exprimer des idées nouvelles avait nécessité la formation, et que la Porte a adoptés.

Ainsi un Dictionnaire de la Langue Turque ne saurait jamais être réellement utile aux traducteurs, si l'explication des mots n'est pas faite dans les trois langues dont elle est composée, et que les exemples ne soient fidèlement rendus avec la pureté et l'élégance de style qui caractérisent les écrits de la Porte. À ces conditions s'en joint une autre non moins nécessaire; celle d'offrir les exemples avec des variantes, servant à faire sentir les effets qui sont produits par les rapprochemens des mots dans la texture des phrases, et par leurs combinaisons avec d'autres mots, ainsi que les nuances qui peuvent en résulter.

EK - 5

قاموس بين لسانين

فرانسجه - ترجه و ترجه - فرانسجه

DICTIONNAIRE MILITAIRE FRANÇAIS - TURC ET TURC - FRANÇAIS

از

مهندسخانه بری هاپون لسان معلمارندن

سواری بيكباشيسي رسول زاده

مسيون مسني

مكتب حريه شاهانه مجلس معارف عسكر به سي وتدقيق مؤلفات قومسيون
عاليسي طرفندن بالتدقيق عموم مكاتب عسكريه شاهانه به قبول بيورلمشدر

طبع اول

معارف عموميه نظارت جليله سي و مهندسخانه بری هاپون مجلس
معارف عسكر به سي طرفلرندن بالتدقيق مظهر تقدير اولمشدر
في ۲۱ جاذي الاول ۳۱۲ و في ۲۸ تشرين اول ۳۱۱ نومرو ۵۱۹

مطبعة صابر ياز

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

KÜTÜPHANESİ

استانبول، سلطان جام جاده سندرم

312

Şeyfettin Özege bağı

355103

قوامیس جدیدہ

علومہ منسوب مللک کافہ سی نزدندہ، قاموس اصولی، بر
 مرعیت عمومیہ نائل اولمشدر، اول امرده قاموسلر، یالکیز
 کلماتک معانی لغویہ سننی احتوا ایلدکلرندن، زلفسانی تشکیل ایدن
 بیکلرجه کلماتدن مطلوب اولان کله بی قولایجه بولق ایچون
 درلو اصول ابداع اولمشسدرکه، بزم شرفیون نزدندہ، بونلرک
 برقاچ درلوسی زمانمزه قدر مرعیتی محافظه ایدہ کلمشلردره
 بونلر ایسه، کاه کلماتک حروف اخیرہ سی وکاه حروف اولایی
 اعتباریله تصنیفندن عبارت اولوب، حروف ابتداییه اعتباریله
 تصنیف کلمات امرنده دخی، حروف مذکوردنک حرکات لانی
 نظر اهمیتہ آلنہرق اولامفتوحلر، ثانیاً مکسورلر، ثالثاً مضموملر
 ترتیب اولنق کبی قواعد رعایت اولمشسدر. آنجوق قوامیسندن
 انتظارینه هرکسک حقلی اولدینی خدمت و منافع او قدر بیوکدرکه
 منافع مذکورہ بیودکجه، قاموسلرک تبعاتی دخی او نسبتله
 قولایلاشهق لزومی ده طبیعی حکمنی الدیندن، نهایت آوروپالیرک
 ه آلفابتیق دیدکلری اصول، بزه ایلک دفعه اولهرق انکلترلی
 (رده اوس) طرفندن بالادخل، درجه محسناتی ده لغات عثمانیه
 دیه هرکون المزدن دوشورمدیکمز دفتر لغاتده کورلمشدر.
 قاموسلرک بوسورتده بخش ایلدکلری سهولت و منفعت،

اضطرابات الحجاب والحيض

(ترجمه ، انگلیزجه ، ایتالیانجه ، فرانسیزجه)

مؤلفی
ویلیام رطومیسون
انگلیزبان سی
استانبول

عارف نظار عبید سنی رضوان سید مطبعہ عثمانیہ دہ طبع اولمست

مقدمه

شو اترك تشرىدن مقصد اصطلاحات بحريه و سېر سفان امورنده مستعمل تىيرات صانعيه و تجاربه ايجون برصايجت كتابى وجوده كىر مكدور .
لسان عثمانى والسنة سائزده بويولده بر كتابك تشرى اياك دفته اولوب بحريه حرب و جرحى ضابطانى سفان قبودانلرى و بحر سيفيدك شرق و غرب صورلنده كى
ليانلنده سېر سفان و تجارت بحريه خصوصاتيله تعلق و ناسبتى اولان سائر كىسلر ايجون موجب قائده اوله جنى ايمد اولنور .
هر نه قدر لسان عثمانى جهات سائزجه زنگين ايسده ايجق نسبتة جزئى اصطلاحات و تىيرات بحريه نى جامع اولوب بناء عليه مقدما شرق صورلنده اجراى سفر ايدن
ملاحين اجنبيه لسانلندن برخيل گات ازمنه مختلفه اخذ و قبول اولنورق لسان مذكور لهجه بحريه سنك بر قسمى تشكيل ايله مكدور .
اترك عثمانى و انگلين لسانلنده اولان پارچه سنه باشلاينيله لى اوج سنه نى مشاوزه ايسده ايجق مؤلف بر قاج آبلر صوكره دولت عليه عثمانيه بحريه ضابطانندن
قول افاسى ضيا افندى ايله بر لشدگن صوكره جدى بر ترقى به دسترس اوله بيلش ايدى . بوجهه اترك بر قسم اعظمى اكال اولش اكن سنه سابقه تشرىن اولنده
غلامده وقوعه كلى بر حرقده تركه اولان پارچه سنك بر قسمى محرق اولش و فقط وقفه مذكورونى چوق كچكلىرىن يته دولت مشارالها بحر به ضابطانندن ملازم
صفوت افندى اثره اشتراك ايله بيرك اقامنه دكىن مازلنده دوام ايله ش و خدمتى يلكر تىيراتك ترجمه سياه اولابون اترك محتوى اولدېنى اكره موادك ترتيب و تنظيمنده دىنى
سبقت ايجتهدر . ماكنه تىيراتى دولاي تشكرات و تقديرات مخصوصه سنك عرض و بيانه مسارت ايلر .
و معاينات واقعه لندن دولاي تشكرات و تقديرات مخصوصه سنك عرض و بيانه مسارت ايلر .
كتابك جين مابينه سنده كوربه چكى اوزره مختلف مواد متفرقه سرلوحه ل تذكر ايدلش و مذكور سرلوحه ل دىنى حروفات سره سنجه فهرست اولنشدركه :
استنبان بر لفظ بويولده كتابه صراجه تخرى اولنورسه بالسهواه بولنه بيلر . مثلا : (ارغاد) ه عائد (مناواه) ، (قاستانويه) كى بر ماده ناك السنة اجنبيه ده مرادق
ياخود بامكس لسان عثمانيه كى تىيرى بولق آرزو ايدليرسه جدولان (ارغاد) گله سياه صيفه سنى و مذكور كله تحتسده مذكور ، الفاظ آراستندن طلب ايدلنى بولق
و هر حالده عائد اولدېنى آلت اسميله آرايق لازم كلىر .

قاموس فرنسي

فرانسجه دن تركجه يه لغات

DICTIONNAIRE
FRANÇAIS-TURC

Plus complet que tous les dictionnaires de cet ordre, comprenant un grand nombre de mots relatifs aux sciences, arts et métiers, à la médecine, chirurgie, pharmacie, chimie, etc.; avec leurs équivalents en turc ou en arabe, et les mots techniques adoptés par la société médicale ottomane.

محرری: ش. سامی

PAR CH. SAMY-BEY FRASCHERY.

ستاحی: مهران

ÉDITEUR IMPRIMEUR : MIHRAN

معارف نظارت جلیله سی طرفندن تقدیر و تحسین اولمشدر
Approuvé par le conseil du ministère de
l'Instruction Publique

استانبول

(مهران) مطبعه سی - باب عالی جاده سنده نومرو ۷

۱۲۹۹

CONSTANTINOPLE

Imprimerie **Mihrau**, rue de la S. Porte N 7.

1882

محررڪ ڪتابڪ ايلڪ نشرندہ کي افادہ مرامی

بر لسان اجينڪ تحصيلنه آلت اوله جق ڪتابلرڪ اڪ باشليسي لغتدر ؛ لغت ڪتابي هر لسان ايچون بر قبو، بر لساندن بر لسانه ڪينه جڪ بر کو پريدر . فرانسز لساننڪ بزجه اولان لزوم و اهميتي حقتده سوز سويلمڪ بدهتي اثباتله اوغراشمق ديمڪ اوله جني ڪبي، لسانتزدہ فرانسزجه نڪ مڪمل، منتظم، الويريشلي وقوللايشلي بر لغتي بونديغندن، ڪرڪ اثناي تحصيلنده، وڪرڪ تحصيلندن صڪره هر وقت مراجتبه دفع شبيه ايتمڪ خصوصنده نه درجه لرده مشکلات وصعوباته تصادف اولمقدمه، وبويبه بر لغت ڪتابي فقداننڪ لسان مذڪورڪ تحصيلنه نه قدر مانع اولمقدمه بولنديفي ماده سي دخي دليل و اثباتندن مستقيدر .

هر نه قدر فرانسزجه دن ترڪجه به آوروباده باصلمش بيوك و کوچڪ درت بش لغت ڪتابي موجود ايسه ده، بونلرڪ جلهسي، بز « لهجه » تعبير ايتديكمز قيلدن اوله رق، فرانسزلرڪ ترڪجه اوكرنسي مقصدينه مبني ترتيب ايدلمش اولد قلرندن، بز ايچون بونلر دن بحق استفاده، وبونلرله دفع احتياج ايتمڪ ممڪن اوله ماز. بونلرڪ « مالوف » و « قالفه » ڪبي کوچڪلري لغات فرانسويه نڪ آنجق بر عشريني حاوي اولوب، ايشه بارامدقلري ڪبي، ايكي واوچ بيوك جلدن عبارت اولان ويانكي » و « خنچري » ڪيلرينك دخي لغاتجه پك چوق نقصان واكسيكلري وارد ؛ بونلر صحيفه لرني ترڪجه عباره لري فرانسزجه

کتابخانه عمومی دانشگاه تهران

فرانسوی و ترکی لغتنامه‌سی

4070

DICTIONNAIRE FRANÇAIS-TURC,

AVEC LA PRONONCIATION FIGURÉE,

PAR

N. MALLOUF,

Professeur de langues orientales, membre de la Société asiatique de Paris, auteur de plusieurs ouvrages en turc, en arabe, en persan et en français, appréciés par le Conseil de l'Instruction publique et l'Académie impériale des sciences et belles-lettres de Constantinople, décoré de l'ordre ottoman *Médjidie*, secrétaire-interprète du général commandant en chef dans la cavalerie irrégulière anglo-ottomane, examinateur en chef dans les langues orientales et instructeur de la langue turque pour les officiers de S. M. B.

SECONDE ÉDITION

SOIGNEUSEMENT CORRIGÉE ET CONSIDÉRABLEMENT AUGMENTÉE.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

KÜTÜPHANESİ

Şeyhülislam Özyeğin Bağışı

PARIS,

MAISONNEUVE ET C^o, LIBRAIRES-ÉDITEURS

POUR LES LANGUES ORIENTALES, ÉTRANGÈRES ET COMPARÉES,

15, quai Voltaire, à la Tour de Babel.

1856

7672 3.86

OUVRAGES DE N. MALLOUF.

HISTORIETTES, CONVERSATIONS ET PETITS CONTES, en turc et en français. In-8. 4 »	<i>Feyyâdi-Chargiye</i> , ou Abrégé de grammaire orientale : turque, arabe et persane, expliquée en langue turque. In-8. 5 »
— turc seul. In-8. 5 »	LE DÉLICIEUX VALLON, en arabe et en turc.
ABRÉGÉ DE GÉOGRAPHIE qui traite suffisamment des cinq parties du monde, et qui s'étend principalement à l'empire ottoman. Texte français. In-8. 2 »	<i>Lügani turkinin anahkâr-ıdır</i> , ou Clef de la langue turque (épuisé).
<i>İncihayi djédid</i> , ou Nouveau Manuel épistolaire turc. In-8. 4 »	DIALOGUES français-arabe vulg. (id.) — arabes-turcs (id.)
PRÉCIS DE L'HISTOIRE OTTOMANE. Texte français. In-12. 1 »	— français-turcs, avec grammaire, recueil de lettres, etc., avec la prononciation figurée. 1 vol. oblong. 6 »
GUIDE DE LA CONVERSATION en trois langues orientales : turque, arabe et persane. In-8 oblong. 5 »	EXERCICES turcs (épuisé).
<i>Elif-Djuzuy</i> , ou Syllabaire ottoman. 1 50	PLAISANTERIES DE NARS ED-DIN KUNDIA, en turc et en français (épuisé).
ALPHABET arabe, turc et persan. 1 50	NOUVEAU RECUEIL de phrases et dialogues français-turcs (épuisé).

et bien choisis. Il s'attacha principalement à rendre chaque mot français par le mot propre turc, afin d'éviter autant que possible, l'emploi des périphrases qui sont, presque toujours, aussi inexactes que peu pratiques et peu élégantes.

M. Mallouf se trouvait dans d'excellentes conditions pour mener à bonne fin la tâche qu'il avait entreprise. Né dans le Liban et possédant à fond les trois langues arabe, persane et turque, il n'était pas moins versé dans la connaissance des langues européennes. Ses fonctions de professeur de langues orientales au Collège de la Propagande, de Smyrne, l'avaient familiarisé avec les méthodes de l'enseignement et lui avaient permis de donner à son œuvre un caractère tout spécial d'utilité pratique.

La nouvelle édition de cet ouvrage que nous publions aujourd'hui, n'est pas, comme on pourrait le croire, une simple réimpression. Le *dictionnaire français-turc* entièrement refondu et considérablement augmenté, est réellement devenu un livre nouveau.

Depuis l'époque où parut la seconde édition, la Turquie a fait de grands progrès dans la pratique de la civilisation européenne, empruntant à ses voisins et aux nations avec lesquelles elle est en relations de politique ou de commerce, bon nombre d'idées, de pratiques et d'inventions modernes. Elle